

Міністерство освіти та науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Т. А. ГРЕКУЛ-КОВАЛИК

ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ

Навчальний посібник

2-ге видання, доповнене та перероблене

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2024

УДК 342.726-054.73+341.43](075.8)

Г 801

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 6 від 28.11.2024 р.)*

Рецензенти:

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор,
директор Інституту управління, психології та безпеки Львівського
державного університету внутрішніх справ;

Боднар Сергій Богданович, кандидат юридичних наук, доцент, суддя
Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду.

Грекул-Ковалик Т. А.

Г 801 Захист прав мігрантів і біженців : навч. посіб. / Т. А. Грекул-Ковалик;
2-ге вид., перероб. і допов. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т
ім. Ю. Федьковича, 2024. 344 с.

ISBN 978-966-423-834-9

Запропоноване видання присвячене аналізу міжнародного, регіонального та національного рівнів захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб. Теоретичний виклад тем доповнено практичними завданнями для ґрунтовного закріплення матеріалу. Посібник містить термінологічний словник, перелік питань для самоконтролю, наведено тематику рефератів для самостійної роботи студентів, QR-коди з лінками на практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду справ у сфері захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, список рекомендованої літератури.

Для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів (магістерський рівень) і викладачів, магістрів-випускників при підготовці до ЄДКІ, юристів-практиків і всіх, хто цікавиться проблемами захисту прав, свобод і законних інтересів мігрантів, біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб.

УДК 342.726-054.73+341.43](075.8)

ISBN 978-966-423-834-9© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2024

© Т. А. Грекул-Ковалик , 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ	10
ТЕМА 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС МІГРАНТІВ	11
ТЕМА 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАНТІВ	28
ТЕМА 3. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАНТІВ	40
РОЗДІЛ ІІ. ЗАХИСТ ПРАВ БІЖЕНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНІ Й МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ	72
ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ	73
ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ	98
ТЕМА 6. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ	123
РОЗДІЛ ІІІ. ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	157
ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	158
ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	185
ТЕМА 6. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	227
<i>ДОДАТОК А ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ</i>	<i>278</i>
<i>ДОДАТОК Б ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ</i>	<i>283</i>
<i>ДОДАТОК В ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....</i>	<i>287</i>
<i>ДОДАТОК Г ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ</i>	<i>297</i>
<i>ДОДАТОК Д ПРАКТИКА ЄСПЛ У СПРАВАХ ЩОДО МІГРАНТІВ, БІЖЕНЦІВ І ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....</i>	<i>304</i>
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	309

ВСТУП

Глобальна проблема міграції, стрімкий приріст біженців і внутрішньо переміщених осіб – актуальний виклик сьогодення для світової спільноти, предмет неодноразових активних обговорень у різних інституціях Організації Об'єднаних Націй, регіональних міжнародних організаціях, національних органах влади.

Світове співтовариство давно зрозуміло очевидний зв'язок між проблемою мігрантів, біженців, шукачів притулку, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, внутрішньо переміщених осіб і питаннями прав людини. Саме порушення прав людини вбачаються найголовнішою причиною масових міграційних процесів. Водночас пошуки найефективніших засобів захисту таких вразливих груп населення, надання необхідної допомоги з метою полегшення їхнього виняткового становища надає ще більшої актуалізації окресленій проблематиці. Отже, повага до прав людини, налагодження організаційно-правових механізмів захисту на різних рівнях (міжнародному, регіональних, національних) постають необхідною передумовою для запобігання появі та розв'язання відповідних проблем.

В Україні за останні роки відбулися безпрецедентні явища – іноземна інтервенція, окупація, тероризм, військові загарбницькі дії, які суттєво підсилили потребу в забезпеченні належного захисту законних інтересів вразливих верств населення, зокрема, мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, усунення низки правових проблем, заповнення прогалин в українському законодавстві, вдосконалення сучасних інституційних засобів захисту тощо.

Чинне національне законодавство у цій сфері представлено досить фрагментарно і недосконало, далеко не повною мірою відповідає міжнародній нормативно-правовій базі та сучасному змісту правових відносин за

участю мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, а відсутність дієвого механізму реалізації їхніх прав і свобод спричинює подальший пошук такими мігрантами країн, здатних забезпечити їм нормальне перебування. Законодавство України про мігрантів, біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, внутрішньо переміщених осіб певною мірою відповідає сучасним вимогам, але є декларативним і досі залишається недостатнім для розв'язання багатьох конкретних проблем. Як наслідок, це негативно впливає на політичний імідж України в умовах євроінтеграційних процесів.

Гострою проблемою в Україні залишається також періодичне порушення прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, гарантованих Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, оскільки держава не приділяє належної уваги їхньому захисту. Тому *мета* запропонованого для майбутніх юристів посібника полягає у: 1) з'ясуванні ролі та значенні міжнародного (універсального), регіональних і національних механізмів захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; 2) закріпленні студентами-юристами алгоритму роботи зі справами щодо захисту прав мігрантів, біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб у національних, регіональних і міжнародних правозахисних органах й організаціях; 3) удосконаленні практичних навичок у сфері захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; 4) пошуку правових шляхів вирішення проблемних питань міграційних процесів.

Основні *питання*, які розглядаються у навчальному посібнику, такі: особливості правового статусу мігрантів; правове регулювання нелегальної міграції в Україні та проблеми її протидії; основні принципи захисту прав мігрантів; особливості захисту прав літніх людей-мігрантів; система суб'єктів захисту прав мігрантів в Україні; особ-

ливості судового захисту прав мігрантів; міжнародний і регіональний досвід у сфері захисту прав мігрантів; поняття, ознаки й особливості визначення поняття «біженець»; правовий статус біженців в Україні; основоположні принципи у сфері захисту прав біженців; особливості захисту прав дітей-біженців; судові та позасудові механізми захисту прав біженців в Україні; захист прав біженців на регіональних рівнях і рівні Організації Об'єднаних Націй; захист прав та інтересів біженців з України; еволюція поняття «внутрішньо переміщені особи»; сутнісний зміст права на захист внутрішньо переміщених осіб; правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні; гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб; реалізація та захист виборчих прав внутрішньо переміщених осіб; захист права на освіту внутрішньо переміщених осіб; діджиталізація (цифровізація) державних послуг у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб; юрисдикційний і неюрисдикційний захист прав внутрішньо переміщених осіб; повноваження органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб; значення інститутів громадянського суспільства щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб; міжнародні та регіональні стандарти забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб тощо.

Виклад матеріалу навчального посібника побудовано з урахуванням базових завдань навчальної дисципліни «Захист прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб».

Дати студентам наступні **знання** та **розуміння** у предметній сфері: історичних передумов виникнення та становлення систем захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; ролі Ліги Націй у становленні організаційно-правової основи захисту шукачів притулку; значення Міжнародного офісу Нансена у справах біженців;

універсальності механізму Організації Об'єднаних Націй у сфері захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; правових основ діяльності Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців і спеціальних доповідачів Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; значення основних міжнародно-правових актів й угод, що регулюють питання міграції; особливостей регіональних механізмів захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; підстав і порядку звернення до Європейського суду з прав людини для захисту прав і свобод шукачів притулку; національних механізмів захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб; правових основ діяльності та значення неурядових організацій в Україні у сфері захисту прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб.

Виробити у студентів такі **когнітивні вміння** у предметній сфері: виявляти причини нелегальної міграції та знаходити правові шляхи запобігання їй; розрізняти сутнісні відмінності між поняттями «мігрант», «біженець», «шукач притулку», «внутрішньо переміщена особа»; вміло обирати правовий інструментарій для аналізу судової практики у спорах щодо вирішення питань про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, внутрішньо переміщеною особою; здійснювати узагальнення, обґрунтування оцінок, висновків і практичних пропозицій у сфері міграційних питань; розбирати реальні кейси у контексті правового поля подій в Україні та позови проти України на предмет законності та справедливості їх рішень у спорах щодо вирішення питань про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту, внутрішньо переміщеною особою.

Прищепити студентам такі **практичні навички** у предметній сфері: застосування при вирішенні практичних

завдань (кейсів/казусів) категорійно-понятійного апарату права; використання методології, принципів та прецедентної практики у сфері тлумачення відповідних нормативно-правових актів і безпосереднє встановлення сфери їхньої дії; застосування методології та методики належного тлумачення та безпосередньої реалізації правових приписів; уміння правильно оцінювати правову ситуацію у разі порушення чинного законодавства, а також встановлювати міру відповідальності для таких осіб; застосування належного теоретико-методологічного інструментарію права до аналізу судової практики у спорах щодо вирішення питань про визнання біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, внутрішньо переміщеною особою; оформлення скарг на національному, регіональному та міжнародному рівнях про порушення прав мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб з дотриманням усіх правил подання; закріплення алгоритму та форми звернень до Європейського суду з прав людини у справах щодо вирішення питань про визнання біженцем, особою, яка потребує додаткового захисту, внутрішньо переміщеною особою.

Ставлення до проблем мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб повинно стати головною перевіркою прихильності всіх держав і народів до захисту прав людини. Одним із найскладніших завдань, які поставлені перед світовим співтовариством на початку XXI століття, є вирішення актуальних питань самого факту існування мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб. На сьогоднішній день для українців – це особливо актуальне питання. Усім відомо, що глобальний характер проблем мігрантів, біженців, вимушеного внутрішнього переселення вимагає багатоманітності підходів до їх аналізу та методів розв'язання. Потрібне напрацювання відповідних заходів реагування на всі можливі ситуації, які несподівано виникають у зв'язку з проблемою вимушеного переміщення,

міграції, інтеграції біженців, адаптації внутрішньо переміщених осіб тощо. Водночас передумовою як запобігання появі потоків мігрантів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, так і розв'язання пов'язаних із міграційними процесами проблем, є повага до прав людини, а здійснення необхідних заходів у сфері захисту прав цих вразливих категорій осіб вимагає, перш за все, використання найважливіших принципів і положень міжнародного права у сфері прав людини.

РОЗДІЛ І

ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

ТЕМА 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС МІГРАНТІВ

- 1.1. Особливості правового статусу мігрантів.
- 1.2. Види мігрантів: загальна характеристика.
- 1.3. Нелегальна міграція в Україні: проблеми протидії та правове регулювання.

1.1. Особливості правового статусу мігрантів

Сьогодні глобалізація впливає на глибину та масштабність процесів мобільності населення. Один із проявів цього – міграція. Науковці одностайні в тому, що міграція є проблемою, не лише для України, а й для світової спільноти в цілому. Про її важливість свідчить той факт, що питання привертає значну увагу не лише теоретиків, але й практиків, політиків і дипломатів на національних, регіональних і міжнародному рівнях.

Правовий статус – це сукупність прав та обов’язків, які ідентифікують особу як учасника юридично значущих відносин; сукупність компонентів, які визначають позицію особи в процесі правотворчості й правозастосування. До таких компонентів належать також зв’язки та взаємодії, що характеризують становище особи в механізмах правового регулювання.

Іншими словами, **правовий статус** – це система прав, свобод, обов’язків і юридичної відповідальності, що закріплена в нормативно-правових актах та гарантується державою, відповідно до якої індивіди як суб’єкти права регулюють власну поведінку в суспільстві.

Загалом, правовий статус слід розглядати у *широкому та вузькому* розуміннях. Відповідно до першого, **правовий статус** – це юридично визначене, гарантоване та захищене державою становище фізичної або юридичної особи в системі права. У вузькому розумінні **правовий статус** визначається як права та обов’язки, якими фізична або юри-

дична особа безпосередньо користується у процесі своєї життєдіяльності.

Термін «*мігрант*» (від латинського «*migrans*», «*migrantis*») означає «переселенець»; це особа, яка переїжджає; особа, яка з власної волі перетинає кордон із метою зміни постійного місця проживання.

В юридичній літературі поняття «*мігрант*» означає особу, яка здійснює будь-яке переміщення: перетинає державні кордони та кордони адміністративно-територіальних одиниць з метою тимчасової або постійної зміни місця проживання, роботи або способу життя.

Мігрант – це фізична особа, яка є громадянином іншої країни (країни походження), отримала дозвіл на працевлаштування та посвідку на тимчасове проживання в порядку, встановленому законодавством іншої країни (країни виконання роботи), і на законних підставах здійснює оплачувану трудову діяльність на території країни виконання роботи протягом певного строку на підставі трудового договору з роботодавцем – резидентом країни виконання роботи або (з урахуванням положень законодавства країни виконання роботи) прирівняним до нього роботодавцем.

Ознаки мігрантів:

- іноземець (громадянин іншої держави);
- міждержавне територіальне переміщення (міграція);
- постійна або тимчасова зміна місця проживання чи роботи;
- перетин кордонів певних територій;
- постійне або тимчасове перебування на новому місці знаходження;
- відсутність на попередньому місці перебування;
- зміна правового статусу;
- правове регулювання приймаючої країни;
- наявність мети (причини) переміщення.

Міграція – це безперервний процес, зумовлений взаємодією *чотирьох основних факторів*: початкового місця проживання мігранта, стадії міграції, місця в'їзду й особистих факторів.

Міграція у світі характеризується стрімким зростанням кількості мігрантів. Зокрема, за даними Організації Об'єднаних Націй, у середині 1990-х років кількість мігрантів досягла 125 мільйонів у світі, порівняно з 25 мільйонами у середині 1980-х років, і продовжує неухильно зростати. За оцінками експертів Організації Об'єднаних Націй, легальні трудові мігранти становлять лише п'яту частину всіх мігрантів. Це приблизно 25 мільйонів осіб.

Загалом, право Європейського Союзу поділяє всі права, які складають зміст правового статусу мігрантів, на ***індивідуальні та колективні***.

Серед ***індивідуальних прав*** основоположним правом Європейського Союзу є *право на вільне пересування*. Свобода пересування працюючих мігрантів однаковою мірою поширюється і на їхні сім'ї.

Правовою основою для вільного пересування працівників є стаття 39 Договору про функціонування Європейського Союзу та стаття 45 Хартії основних прав Європейського Союзу. Згідно зі статтею 39 Договору про функціонування Європейського Союзу, обмеження свободи пересування мігрантів розглядається як *дискримінація*. У цьому контексті свобода пересування означає ліквідацію дискримінації за ознакою громадянства щодо зайнятості, винагороди й інших умов праці та працевлаштування працівників-мігрантів у державах-членах Європейського Союзу.

Зокрема, до положень, які дискримінують права працюючих мігрантів, належать ті, що передбачають спеціальні процедури найму для іноземців, накладають обмеження або заборони на публікацію оголошень про роботу в пресі або іншими способами встановлюють умови, відмін-

ні від тих, що застосовуються до працівників, які здійснюють діяльність на території відповідної держави-члена Європейського Союзу тощо.

Договір про функціонування Європейського Союзу містить *два винятки з принципу вільного пересування*. Відповідно до частини 4 статті 45 Хартії основних прав Європейського Союзу, свобода пересування не поширюється на державних службовців, а також, відповідно до частини 3 цієї ж статті, свобода пересування може бути обмежена з міркувань громадського порядку, громадської безпеки та охорони здоров'я населення.

Правовий статус мігрантів та їхніх сімей регулюється також підзаконними актами та рішеннями Європейського суду з прав людини. До найважливіших підзаконних актів належать *Регламент Ради № 1612/68* від 15 жовтня 1968 р. про вільне пересування мігрантів у межах Співтовариства та *Регламент Ради № 1251/70* від 29 червня 1970 р. про право працюючих мігрантів залишатися в державі-члені Європейського Союзу після виконання ними роботи в ній.

Положення Регламенту № 1612/68 про рівне ставлення приймаючої держави-члена при працевлаштуванні мігрантів є основоположним. Працівники-мігранти не повинні піддаватися дискримінації щодо оплати праці, участі в управлінні підприємствами, виробничої демократії, просування по службі, доступу до професійного навчання й інших соціальних пільг, а також права на звільнення з організації.

Для подорожей у межах Європейського Союзу мігрантам потрібен національний паспорт або посвідчення особи; для членів сім'ї, які не є громадянами країни-члена Європейського Союзу, потрібна в'їзна віза. Якщо мігрант уже має дозвіл на проживання, членам його сім'ї не потрібна в'їзна віза (*стаття 5 Директиви 2004/38/ЄС*). Причому, право на вільне пересування є основоположним, але не єдиним правом мігрантів.

Регламент № 1612/68 встановлює, що всі громадяни держав-членів, незалежно від їх місця проживання, мають *право на працевлаштування* та діяльність як наймані працівники на території інших держав-членів відповідно до чинного законодавства, що регулює трудову діяльність працівників цієї країни. Крім того, мігранти мають право працювати на території іншої країни на тих самих умовах, що й громадяни цієї країни.

Якщо працюючі мігранти хочуть залишитися на території приймаючої країни, їм необхідно отримати *посвідку на проживання*. У Регламенті Комісії № 1251/70 від 29 червня 1970 р. про право працівника залишатися на території держави-члена після припинення там трудової діяльності наводиться *три умови*, на підставі яких мігрант може залишатися на території держави-члена. По-перше, якщо працівник-мігрант після закінчення своєї трудової діяльності досяг пенсійного віку відповідно до законодавства цієї країни та працював за наймом не менше дванадцяти місяців і більше трьох років постійно проживав на території цієї країни. По-друге, якщо офіційно працевлаштовані мігранти, які постійно проживали на території цієї країни більше двох років і припинили роботу через інвалідність, викликану нещасними випадками на виробництві або професійними захворюваннями, і мають право на пенсію. По-третє, якщо працівники-мігранти, які після трьох років роботи та проживання на території цієї держави працюють як наймані працівники на території іншої держави-члена, зберігаючи при цьому своє місце проживання на території першої держави, куди вони повертаються щодня або принаймні щотижня.

Колективні права, які гарантуються працюючим мігрантам на рівні з місцевими працівниками, включають *право на вступ до профспілок*. Працівники-мігранти також мають право входити до складу адміністративно-

управлінських органів підприємств, установ, організацій, представницьких органів працівників підприємств і т. д.

Права роблять людину вільною, натомість – **обов'язки** вимагають і формують розуміння взаємин людини з певною соціальною групою, з державою загалом.

Кожен мігрант, прибуваючи в нове суспільство з уже усталеними культурними, релігійними, цивілізованими й ідеологічними принципами та переконаннями, має *зобов'язання щодо країни (суспільства) свого походження та своєї сім'ї* (наприклад, повага до своєї культури та мови, піклування про добру репутацію своєї країни, виконання сімейних обов'язків тощо).

На додаток до особистих обов'язків і відповідальності, пов'язаних із сім'єю мігранта та державою його походження, можна визначити *зобов'язання мігранта перед його новим суспільством і державою*. Насамперед, це зобов'язання поважати стандарти ідентичності приймаючої країни (наприклад, культурну, релігійну, соціальну структуру, суспільний і державний устрій). Виконання цих зобов'язань має бути закріплено на нормативному рівні, водночас, обов'язки складати іспити зі знання мови, історії, вивчення нормативно-правової бази безпосередньо впливають на здатність мігранта досягти взаєморозуміння із суспільством, в якому він живе, і бажання реалізувати свої права в приймаючій державі. Закріплення обов'язку вивчати норми законодавства приймаючої країни сприяє підвищенню правової обізнаності, що знижує рівень злочинності мігрантів, а закріплення обов'язку знайомитися з релігійними та моральними нормами суспільства підвищує рівень терпимості та, відповідно, знижує рівень нетерпимості через релігійні переконання.

Отже, **правовий статус мігрантів** – це система прав та обов'язків у системі права, що визначається особливостями їхнього правового становища.

1.2. Види мігрантів: загальна характеристика

У науковій літературі існує кілька підходів до класифікації мігрантів відповідно до науково обґрунтованих критеріїв. Розглянемо види мігрантів за **правовим статусом**. Згідно із цим критерієм виділяють: *легальних, нелегальних та напівлегальних мігрантів*.

Міжнародна організація з міграції визначає *легального мігранта* як мігранта, який в'їжджає в країну на законних підставах і залишається в цій країні відповідно до її критеріїв в'їзду. Міграційний словник Міжнародної організації з міграції містить аналогічне визначення для т. зв. «документованих» мігрантів. *Документований мігрант* – це мігрант, який відповідає всім правовим вимогам для в'їзду, перебування і, де це можливо, роботи в країні призначення. Отже, **легальні мігранти** – це мігранти, які мають право на в'їзд і перебування в країні відповідно до законодавства країни або міжнародних угод, стороною яких є країна, і які мають необхідні документи, що підтверджують їхній легальний статус у країні.

Різні терміни використовуються для позначення мігрантів, які не мають необхідних юридичних документів або дозволів на в'їзд чи проживання в певній країні. Це такі терміни, як «*нелегальний*», «*несанкціонований*», «*недокументований*», «*заборонений*», «*нерегульований*» мігрант тощо. Наприклад, в українському законодавстві термін «*нелегальний мігрант*» вживається у такому значенні: «іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон з ухиленням від прикордонного контролю поза пунктом пропуску або в пункті пропуску через державний кордон і негайно не звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, чи про надання притулку в Україні. «*Нелегальний мігрант*» вживається також у значенні «іноземець або особа без громадянства, який в'їхав в Україну

на законних підставах, але після закінчення встановленого терміну перебування втратив підстави для подальшого перебування й ухиляється від виїзду з України».

Напівлегальний (квазілегальний) мігрант – це особа, яка в'їжджає в країну на законних підставах, тобто за наявності візи, але відмовляється виїхати внаслідок різних обставин і залишається в країні після закінчення терміну, визначеного в'їзною візою. Проте, що визначення даного поняття в українському законодавстві нечітке, оскільки немає аналогів міжнародній термінології і незрозуміле питання відповідальності в разі порушення встановлених правил міграційного процесу.

У міжнародній практиці існує тенденція до обмеження використання терміна «нелегальні (незаконні) мігранти» через його каральний характер, натомість послуговуються альтернативними термінами – «мігранти з неврегульованим статусом» або «недокументовані мігранти». Термін «нелегальний мігрант» використовується лише у зв'язку з незаконним ввезенням і торгівлею мігрантами.

Мігранти з неврегульованим статусом – це особи, які не мають законного статусу в приймаючій (транзитній) країні через нелегальний в'їзд або закінчення встановленого терміну перебування. Цей термін також включає осіб, які прибули в таку країну на законних підставах, але залишилися там довше дозволеного терміну перебування і, як наслідок, були нелегально працевлаштовані. Хоча універсального визначення нелегальних мігрантів не існує, цей термін, як правило, використовується для ідентифікації тих, хто переміщується поза регулярними міграційними маршрутами.

Важливим кроком для України була б гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері міграційного права: термін «мігрант» має бути введений у правову систему, необхідно також виділити лега-

льних мігрантів і мігрантів із неврегульованим статусом відповідно до їхнього правового статусу. Причому до останньої категорії варто віднести нелегальних і напівлегальних мігрантів.

Можна запропонувати ще кілька критеріїв поділу мігрантів на види. За **територією** розрізняють: *внутрішніх* (внутрішньо-регіональних, міжрегіональних), *зовнішніх* (внутрішньо-континентальних, міжконтинентальних) і *транзитних мігрантів*.

За **напрямом перетину кордону**: *іммігрант* (в'їзд до країни), *емігрант* (виїзд до країни); *гравітаційний мігрант* (переселення з периферії до великих промислових, наукових і культурних центрів); *відцентровий мігрант* (переміщення міського населення до пригороду); *реемігрант* (повернення до країни, з якої мігрант виїхав раніше); *репатріант* (повернення до країни, що є етнічною батьківщиною).

З урахуванням **мети (причини) переміщення** мігрантів поділяють на: *економічних (трудових)*, *соціальних*, *культурних*, *політичних*, *військових*, *освітніх і т. д.*

За **часом** виділяють: *постійних і тимчасових мігрантів*. До останніх можна віднести *коротко- та довгострокових, регулярних і нерегулярних мігрантів*.

За **волевиявленням** виокремлюють: *добровільних мігрантів* (рішення про міграцію приймає сам мігрант), *примусових мігрантів* (виселення або вигнання мігранта, мігрант позбавлений права вибору), *вимушених мігрантів (біженців)* (зміна місця проживання на певний час або назавжди всупереч бажанню через стихійні лиха, війни, голод тощо).

1.3. Нелегальна міграція в Україні: проблеми протидії та правове регулювання

Міграція – це багатогранне явище, тому має як **позитивні, так і негативні аспекти**. Загалом, міграція має

два важливих позитивних ефекти: з одного боку, збільшення висококваліфікованих фахівців зменшує навантаження на систему освіти та витрати на їх підготовку, а з іншого – збільшення низькокваліфікованої та низькооплачуваної робочої сили компенсує робочі місця, які не є привабливими для місцевого населення, особливо в будівництві, сільському господарстві та сфері послуг, і сприяє зниженню витрат і цін. **Негативним побічним ефектом** цього типу міграції є уповільнення зростання заробітної плати в цих секторах.

Хоча приїзд іноземних працівників має позитивні економічні наслідки, довгострокова або безперервна міграція небезпечна, особливо, якщо мігранти мають етнічні, культурні або релігійні погляди та традиції, які суттєво відрізняються від поглядів і традицій більшості населення. Масовий приплив мігрантів становить загрозу для етнічної, релігійної та мовної структури суспільства, його згуртованості. Без добре продуманої системи інтеграційних заходів міграція може лише загострити ціннісні конфлікти та конфлікти за ресурси між мігрантами й корінним населенням країни.

Нелегальна міграція спричиняє найбільше проблем і є найбільш імовірною причиною конфліктів, що особливо актуально для *України, яка відіграє дві ролі*: 1) кінцевого пункту призначення для мігрантів, переважно з країн Співдружності Незалежних Держав; 2) транзитного пункту для мігрантів, переважно з країн Азії та Африки, які прямують до Європейського Союзу.

Як наслідок, Україна стикається з потенційними загрозами, пов'язаними з нелегальною міграцією. Серед них – розширення тіньової економіки та корупційна ерозія окремих державних органів. Неврегульованість міграції загострює проблеми, пов'язані з використанням іноземної робочої сили, а тіньова економіка не приносить державі

податкових надходжень, сприяє корумпованості державних інституцій, які покликані регулювати ситуацію в цьому секторі. Так, в останні роки, ще до повномасштабного вторгнення росії на територію України, почастишали випадки затримання українців, які проживали у прикордонних населених пунктах і співпрацювали з нелегальними мігрантами як пособники.

Неконтрольована міграція також може призвести до *зростання етнічної напруженості в суспільстві*. Можливе виникнення *епідеміологічної загрози*, оскільки нелегальні мігранти приїжджають, як правило, з кризових регіонів, де панує антисанітарія. Відповідно, звідти приносяться особливо лихі хвороби (наприклад, лихоманка Ебола з Африки, про які наші лікарі знають лише з книжок і не мають ефективного захисту).

У березні 2007 р. Україна ратифікувала *Європейську конвенцію про правовий статус працівників-мігрантів 1977 р.* Таке приєднання значно посилило рівень захисту прав українських громадян, які працюють за кордоном, переважно в країнах, що підписали Конвенцію (Франція, Італія, Португалія, Нідерланди, Іспанія, Туреччина та ін.). Мета Європейської конвенції про правовий статус працівників-мігрантів полягає у врегулюванні правового статусу працюючих мігрантів, у забезпеченні для них рівних умов у всіх сферах життя та трудової діяльності поруч з працівниками-громадянами.

Приєднавшись до *Конвенцій Міжнародної організації праці «Про працівників-мігрантів» № 97 (1949 р.)* та *«Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення» № 143 (1975 р.)*, Україна розширила можливості захисту прав та інтересів закордонних трудових мігрантів в Україні. Ці конвенції встановлюють основні норми щодо умов

праці, заробітної плати, соціального забезпечення, житла, транспорту та соціального страхування працівників.

На 51-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй було прийнято **Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності** та **два додаткові Протоколи до неї (грудень 2000 р.)**. Документи додатково підтвердили, що нелегальна міграція безпосередньо пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю і що такі злочинні форми, як торгівля наркотиками та торгівля людьми, невіддільні від організації нелегальної міграції. Отже, вперше був прийнятий документ, що пропонує *універсальні рамки для координації міжнародних зусиль у боротьбі з нелегальною міграцією*. Україна є підписантом Конвенції, тому норми, викладені в ній, мають бути враховані при укладанні міжурядових угод з цього питання та при внесенні змін до національного законодавства.

Загалом, сьогодні в Україні домінує *тенденція боротьби з нелегальною міграцією силовими методами*, виходячи з міркувань національної безпеки та вимог Заходу. Однак такий підхід має змінитися на більш *збалансований та економічно обґрунтований* у боротьбі з нелегальною міграцією, що базується на точній оцінці економічних потреб мігрантів і створенні належних каналів для легалізації як тимчасової, так і постійної міграції. Захист прав мігрантів також повинен знайти відповідну інституційну форму, яка б реально забезпечувала мігрантам правовий простір для обмеження корупції та свавілля з боку влади та роботодавців.

Як висновок, у боротьбі з нелегальною міграцією можна виділити **два основні напрямки**. *Перший* – розробка законодавчих механізмів боротьби з експлуатацією мігрантів та боротьби з нелегальною міграцією (розширення сектору легальної трудової міграції, розробка програм поступової легалізації нелегальних мігрантів в Україні, запровадження спеціальних положень у чинному законодавстві

щодо торгівлі людьми та рабської праці, розробка програм захисту потерпілих і свідків для забезпечення більш ефективного переслідування нелегальних мігрантів і т. д.). *Другий напрям* – формування інституційних механізмів протидії експлуатації мігрантів (забезпечення належної статистики й обліку міграції, проведення опитувань, запровадження спеціальних функцій з протидії трудовій експлуатації мігрантів у компетентних органах, підготовка кадрів, навчання, формування й інституціоналізація міграційної політики, створення спеціальних підрозділів з мандатом на включення цих питань, співпраця між відомствами, що реалізують трудову та міграційну політику, з метою визначення економічної чи соціальної користі від праці мігрантів і т. п.).

Запитання для самоконтролю

1. Що таке *міграційний процес*?
2. Які *основні фактори*, що зумовлюють безперервний процес міграції можна виділити?
3. Що відносять до *специфічних ознак* «мігранта»?
4. Які *індивідуальні та колективні права* мігрантів гарантуються міжнародним правом?
5. У чому *полягає різниця* між зобов'язаннями мігрантів щодо суспільства свого походження та перед його новим суспільством?
6. Які *підходи до класифікації* мігрантів можна виділити?
7. Які *види мігрантів* розрізняють відповідно до *правового статусу*?
8. До якої *групи мігрантів* відносять біженців і внутрішньо переміщених осіб?
9. Хто такий *гравітаційний мігрант*?
10. Які *позитивні та негативні аспекти* можна виділити у міграційному процесі?
11. Який *документ* пропонує універсальні рамки для координації міжнародних зусиль у боротьбі з нелегальною міграцією?
12. Який *підхід домінує* у боротьбі з нелегальною міграцією в Україні?

Список літератури:

1. Артьомова А. Актуальні аспекти міграційного права та сучасні демографічні проблеми України. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ред. кол. : І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С. 106–117. URL : <http://surl.li/wfgznm>.
2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.
3. Бичай Р. Р. Концептуальне осмислення міграційної політики як складової системи національної безпеки держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 233–247.
4. Блюк Н. В. Правовий статус трудових мігрантів : поняття, зміст, законодавче закріплення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Юридичні науки». 2021. № 3 (31). С. 137–143.
5. Босецька-Пономаренко Б. Т., Пономаренко О. В., Шевченко В. В. Типи міграції : оновлення бачення класифікації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : *Історичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 6–12.
6. Бортник Н. П. Вплив глобалізації на формування міграційних потоків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : *Юриспруденція*. 2013. Т. 1. № 6–1. С. 142–144.
7. Бровко Н. І. Проблеми правового статусу українських мігрантів в умовах військової агресії РФ. *Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. Біла Церква, 2022. С. 27–29.
8. Буряк С. Правовий статус працівника-мігранта у Європейському Союзі. *Вісник Львівського університету*. Серія *міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36. Ч. 2. С. 114–124.
9. Варивода В. І. Організація діяльності Державної міграційної служби : запобігання нелегальній міграції в Україні. *Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ* : матеріали круглого столу (24 квітня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2013. С. 25–27.
10. Відлер О. М. Поняття та сутність державного управління міграційними процесами у сфері протидії нелегальній міг-

рації. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=935>.

11. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 415 с.

12. Завгородня В. М., Полянська Є. А. Поняття та категорії вимушених мігрантів у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 402–405.

13. Запара С. І., Роговенко О. В. Щодо класифікацій міграцій за правовим статусом. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Суми, 2020. С. 141–143.

14. Захарченко Л. М. Запобігання нелегальній міграції в Україні. *Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ* : матеріали круглого столу (24 квітня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 37–40.

15. Козін С. М. Особливості правового статусу мігрантів як суб'єктів трудового права. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 16. С. 106–111.

16. Костенко В. О. Міжнародні політико-правові інструменти міграційної політики як передумова політичної стабільності в демократичному суспільстві. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 191–201.

17. Кузнецов С. О. Досвід регіонального співробітництва у протидії нелегальній міграції морем. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 396–399.

18. Ххасраві О. З. Співвідношення понять «мігрант», «біженець», «переселенець», «внутрішньо переміщена особа». *Науковий вісник гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 77–80.

19. Максименко А. В., Рудой К. М. Ідентифікація та облік нелегальних мігрантів в Україні. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали Міжнародного науково-

практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 84–88.

20. Малиновська О. А. Еміграція vs імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Demography and Social Economy*. 2019. № 1 (35). С. 69–81.

21. Малиновська О. А. Міграційна політика : глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

22. Мельничук О. І. Міжнародно-правові аспекти міграційної кризи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 62–67.

23. Міграційне право України : підручник /С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.

24. Наливайко Л. Р. Міграційне право : навчальний посібник. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 256 с.

25. Нью-Йоркська декларація про біженців і мігрантів від 19 вересня 2016 р. URL : <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>.

26. Орловська Н. Я. Нелегальна міграція: понятійні контексти та стратегічні напрями запобігання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 109–115.

27. Посмітна В. В. Поняття та види мігрантів за національним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 661–664.

28. Правові механізми регулювання міграційних процесів: монографія / кол. авт. : Н. П. Бортник, В. С. Канцір, М. М. Сірант, Р. І. Радейко, Т. В. Бачинський; за заг. ред. Н. П. Бортник. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. 892 с.

29. Про імміграцію : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2491–III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 41. Ст. 197.

30. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 липня 2011 р. № 3773–VI. Ст. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

31. Семенкова М. А. Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2021. 18 с.

32. Ситник О. І., Сільвестрова О. Ю., Жук О. М. Міграційна політика: сутність, вихідні принципи, правові основи. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 164–172.

33. Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. *Світогляд*. 2015. № 5 (55). С. 41–54.

34. Смешко М. І. Класифікація статусу мігрантів у міжнародному праві. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 42–49.

35. Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України: тези доповідей круглого столу (12 грудня 2018 р., м. Київ) / за заг. ред Черасова А. В. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 137 с.

36. Цекалова Н. І. Індивідуальні суб'єкти міжнародно-правових відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 10–1. Т. 1. С. 168–172.

37. Шимченко Л. А. Міграційні процеси в Україні в період повномасштабної війни: безпекові гарантії та правові можливості. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 57. С. 120–125.

38. Ядловська О. С. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 188–203.

ТЕМА 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАН- ТІВ

- 2.1. Сутність захисту прав мігрантів.
- 2.2. Основні принципи захисту прав мігрантів.
- 2.3. Особливості захисту прав літніх людей-мігрантів.

2.1. Сутність захисту прав мігрантів

Правові можливості осіб на території будь-якої держави залежать від кількох факторів, серед яких: ступінь нормативної регламентації прав людини, місце права в системі регулювання суспільних відносин і ставлення держави до непорушності правового статусу людини та громадянина. Загалом, останній пункт найбільш важливий. Це пов'язано з тим, що на практиці цей момент стосується захисту державою законних інтересів кожної особи. Крім того, питання захисту правових можливостей особливо гостро стоїть щодо суб'єктів, які належать до «груп ризику», тобто суб'єктів, правовий статус яких досить складний, подекуди невизначений або навіть спірний. Саме до таких суб'єктів належать мігранти, які через особливості правового статусу потребують захисту своїх прав.

Серед науковців існує особлива суперечливість і невизначеність щодо питання захисту прав мігрантів, що стало наслідком розуміння самого поняття «захист» в юриспруденції. Так, слово «захист» означає, наприклад, притулок, підтримку, місце, де можна сховатися від когось або чогось, укриття, споруду чи пристрій для захисту, сторону, яка захищає обвинуваченого під час судового процесу тощо. Іншими словами, *захист* – це особлива форма діяльності, спрямована на запобігання впливу на щось або когось якогось негативного явища, це реакція на загрозливий чинник. Водночас некоректно ототожнювати категорії «захист» і «охорона». Основним змістом обох термінів є

тривалість явищ, які вони позначають. Так, *охорона* – це організована діяльність з підтримання порядку та недоторканності певного суб'єкта, тоді як *захист* має значення реактивної, негайної дії проти будь-якого посягання.

Загалом, *захист* розуміється як: комплексна система заходів, що застосовуються для забезпечення вільного та належного здійснення суб'єктивних прав, включаючи судовий захист, а також законодавчі, економічні, організаційні, технічні й інші засоби (заходи) та право на самооборону; право обвинуваченого або підозрюваного, право захищати себе від судового переслідування на будь-якій стадії процесу, що вимагає заяв і клопотань, використання законних прав та інших дозволених методів, а також право на захисника.

Звідси випливає, що правовий захист має комплексну природу, тому ця категорія фактично «живе» відразу в кількох вимірах. Захист може розглядатися як особливий режим правової охорони прав відповідних суб'єктів (наприклад, мігрантів), водночас правовий захист являє собою особливу систему, засоби та методи правового впливу на суспільні відносини, визначені законом. Метою їх застосування є забезпечення спроможності відповідних суб'єктів здійснювати свої права та притягати до відповідальності тих, хто їх порушує або обмежує.

Захист прав мігрантів знаходить відображення в декількох формах і рівнях правового регулювання. Його фундаментом є гарантії прав усіх громадян, що закріплені в законодавчих актах, та права мігрантів у тому числі. Реалізація цих гарантій здійснюється за допомогою спеціального правового механізму, що поєднує в собі загальні та спеціальні правові норми.

Зазначимо, що в чинному законодавстві України терміни «захист», «захист прав», незважаючи на їх часте вживання, зазвичай носять досить абстрактний характер. У та-

ких випадках ведуть мову про зобов'язання держави та державних органів щодо захисту певних прав і гарантій їхнього захисту тощо.

Отже, **правовий захист мігрантів** – це державна примусова діяльність, спрямована на відновлення порушених прав і забезпечення виконання юридичних зобов'язань цієї вразливої категорії осіб.

2.2. Основні принципи захисту прав мігрантів

Уся правова реальність у межах певної країни базується на сукупності основоположних принципів, які визначають напрямок, цінність і мету державного правового регулювання та лежать в основі більшості правових категорій, у тому числі й у сфері захисту прав мігрантів.

Слово «*принцип*» походить від латинського «*principium*» (початок, основа). Словникове визначення принципу включає: основне, вихідне положення будь-якої системи, вчення, теорію науки, ідеологічний напрям і т. ін.; будову механізму, пристрою, головні особливості його роботи; внутрішнє переконання в чому-небудь, основну норму поведінки, погляд на що-небудь. Як бачимо, у загальнонауковому розумінні **принцип** – це основне, вихідне, фундаментальне положення об'єкта, особливо системи, діяльності, механізму або пристрою.

Якщо ж взяти за основу лише загальнонаукове визначення поняття «принцип», то доречно буде вказати, що **принцип захисту прав мігрантів** – це основа, фундаментальне положення будь-якої інституційної діяльності, що спрямована на забезпечення і захист законних можливостей та інтересів мігрантів. Водночас, наведене визначення вказує лише на основоположний характер принципів захисту прав мігрантів.

Правові принципи захисту прав мігрантів є основою для юридичного гарантування законодавчо встановлених

можливостей для цієї категорії осіб або для доктрини системи захисту прав мігрантів у цілому.

Іншими словами, **принцип захисту прав мігрантів** – це конкретна ідея механізму правового регулювання, яка існує абстрактно й виражає загальну волю держави; основні, фундаментальні вихідні положення та загальна сукупність правових ідей правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері формування, а також реалізації державою заходів щодо забезпечення та захисту прав мігрантів, визначених Конституцією, іншими нормативно-правовими актами. Такими актами, наприклад, виступають міжнародні акти Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи, Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав, міжнародні договори між державами тощо).

Загалом, серед принципів захисту прав мігрантів можна виділити найфундаментальніші.

1. **Принцип верховенства права.** Правове регулювання суспільних відносин у сфері гарантій і захисту прав мігрантів ґрунтується виключно у правовій площині.

2. **Принцип рівності.** Цей основоположний принцип проявляється у тому, що мігранти визнаються повністю рівними в основних правах з усіма іншими, а тому їхні права й інтереси повинні захищатися й забезпечуватися державою.

У межах цього принципу можна виокремити **принцип гендерної рівності та гендерного партнерства**, який полягає у тому, що мобільність людини не залежить від її статі, а дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації – неприпустима. *Принцип також декларує право на вольові рішення сім'ї.*

3. **Принцип законності.** Компетентні органи держави в процесі реалізації заходів щодо захисту прав мігран-

тів зобов'язані здійснювати свою діяльність виключно на підставі норм чинного законодавства.

4. Принцип єдності та диференціації. Правове забезпечення основних інтересів і можливостей мігрантів визначається як загальними положеннями, так і спеціальними нормами, що стосуються лише цієї категорії, як осіб зі специфічним правовим статусом.

5. Принцип доцільності. Міграційні процеси повинні відповідати економічним, політичним, гуманітарним запитам і потребам суспільства, а в разі відсутності такої відповідності – коригуватися.

6. Принцип гуманізму. Міграція часто ґрунтується не лише на доцільності (трудова та освітня мобільність), але й на суто людських факторах (потреба в політичному притулку, міграція через війну, екологічні чи техногенні катастрофи тощо).

7. Принцип запобігання будь-яким проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості. Цей принцип акцентує увагу на повазі до інших культур, нетерпимості до будь-якої дискримінації за національною, расовою, релігійною чи іншою ознакою, а також передбачає формування соціальної згуртованості в межах культурного розмаїття при збереженні власної ідентичності.

8. Принцип відкритості. У контексті міграційної політики та тенденцій глобалізації відкритість має наслідки не лише на рівні товарів, послуг, технологій та інфраструктури, але й на рівні особистості.

9. Принцип відповідності основам української ментальності. Міграційна політика України не повинна руйнувати або підривати кроки, що вживаються національними органами влади на шляху до членства в європейське співтовариство, і не повинна впливати на суспільний вибір щодо майбутньої моделі цивілізації.

2.3. Особливості захисту прав літніх людей-мігрантів

Міжнародна міграція є одним з найважливіших чинників сучасного світового розвитку, об'єктом уваги міжнародних організацій і має значний вплив на майбутній розвиток багатьох країн. Цей процес відображений у *статтях 13–14 Загальної декларації прав людини*, з яких випливає, що кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися у неї, а також кожна людина має право не піддаватися переслідуванням в іншій країні, шукати притулку та користуватися ним.

У рамках Організації Об'єднаних Націй відбувається міжнародна координація та гармонізація соціальної політики з метою вирішення питань рівня захисту прав, запобігання дискримінації, неадекватному та жорсткому поводженню з мігрантами загалом та літніми мігрантами, зокрема, з точки зору захисту їхніх прав. Наприклад, *Віденський міжнародний план дій з питань старіння* наголошує на важливості вжиття заходів щодо надання соціальних послуг літнім мігрантам відповідно до їхніх етнічних, культурних, мовних та інших особливостей. Водночас, з *Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння* випливає, що міграція виводить літніх людей з основного потоку розвитку, позбавляє їх продуктивних соціально-економічних ролей і послаблює традиційні джерела соціальної підтримки. Незважаючи на обмеження легальної міжнародної міграції, міжнародні міграційні потоки зростають. Оскільки мігранти, які переїхали до інших країн десятки років тому, старіють, уряди деяких країн шукають шляхи їхньої підтримки.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 12), який має універсальний правовий характер, також закріплює захист прав мігрантів, у тому числі *людей похилого віку*. Пакт гарантує всім особам, які за-

конно в'їжджають на територію будь-якої держави, свободу пересування і свободу вибору місця проживання, право залишати будь-яку державу, включаючи власну, та заборону свавільного позбавлення права на в'їзд у власну країну. Зокрема, ***Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (статті 4–5)*** закріплює, що держави можуть встановлювати такі обмеження лише тією мірою, в якій вони передбачені законом і сумісні з природою відповідних прав, і виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві.

Однак вищезазначене законодавство містить лише загальний перелік прав, які стосуються всіх осіб, у тому числі й осіб похилого віку, і не містить правового механізму, який би міг забезпечити належний захист таким особам при їх переміщенні на територію іншої держави.

Щодо міжнародно-правових актів, які безпосередньо захищають права мігрантів, то необхідно звернутися до ***Нью-Йоркської декларації про біженців і мігрантів***, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 19 вересня 2016 р. Так, у викладених в акті зобов'язаннях, що стосуються мігрантів, підкреслюється обов'язок задовольняти специфічні потреби всіх людей, які перебувають у вразливому становищі та переміщуються у складі великих груп мігрантів, у тому числі *людей похилого віку*. Зокрема, у Нью-Йоркській декларації викладено низку основних зобов'язань, що стосуються безпосередньо мігрантів, серед яких:

- забезпечення безпеки, гідності, прав людини й основних свобод усіх мігрантів у всіх випадках, незалежно від їхнього статусу;

- захист прав та інтересів громад з мігрантів за кордоном, надання їм допомоги, в тому числі шляхом надання консульського захисту, сприяння та підтримка відповідно до норм міжнародного права;

- розширення можливостей для працевлаштування мігрантів у країнах їхнього походження;

- надання допомоги мігрантам у країнах, що переживають конфлікти або стихійні лиха, у співпраці з відповідними національними органами влади.

Крім того, в результаті переговорного процесу між усіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй на міжурядовому засіданні 10–11 грудня 2018 р. було прийнято *Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй «Про безпечну, впорядковану та законну міграцію»*. Договір фокусується на розробці всеосяжної стратегії щодо захисту прав мігрантів. Серед *ключових напрямків можна виділити*: надання мігрантам, які перебувають у вразливих ситуаціях, незалежно від їхнього міграційного статусу, необхідної підтримки через ідентифікацію та допомогу на всіх етапах міграції, а також захист їхніх прав, особливо в ситуаціях, що стосуються осіб похилого віку.

Загалом, Нью-Йоркська декларація містить досить широкі зобов'язання міжнародної спільноти щодо вирішення актуальних питань, пов'язаних з процесом міжнародної міграції. Що ж стосується Глобального договору «Про безпечну, впорядковану та законну міграцію», то він закріплює низку принципів, зобов'язань і домовленостей між державами-членами щодо міжнародної міграції в усіх її аспектах. Однак ці міжнародні акти, розроблені в рамках Організації Об'єднаних Націй, мають лише *декларативний характер і необов'язкові для виконання або подальшої імплементації* в національні законодавства країн-учасниць.

Отже, хоча міжнародне право містить положення, які в цілому гарантують права мігрантів і їх захист, вищезазначені положення актів юридично необов'язкові та не передбачають правових механізмів захисту осіб похилого віку порівняно з особами з інвалідністю, жінками, дітьми тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Від яких *факторів* залежать правові можливості осіб на території будь-якої держави?
2. Яка різниця між *охороною* і *захистом* прав мігрантів?
3. Що *лежить в основі* захисту прав мігрантів знаходить?
4. У чому полягають *особливості правового захисту* мігрантів?
5. Які *основоположні принципи* захисту прав мігрантів можна виокремити?
6. Яка суть *принципу гендерної рівності та гендерного партнерства*?
7. Яке *значення* принципу відповідності основам української ментальності?
8. Що означає *принцип єдності та диференціації*?
9. Яке *значення* Віденського міжнародного плану дій з питань старіння та Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння у сфері захисту прав літніх мігрантів?
10. Які *основні зобов'язання* держав, викладені в Нью-Йоркській декларації, стосуються безпосередньо мігрантів?
11. На чому *фокусується* Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй «Про безпечну, впорядковану та законну міграцію»?

Список літератури:

1. Амелічева Л. Право на гідну працю трудових мігрантів в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 54–58.
2. Артьомова А. Актуальні аспекти міграційного права та сучасні демографічні проблеми України. *Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. пр.* / ред. кол. : І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С. 106–117. URL : <http://surl.li/wfgznm>.
3. Барегамян С. Х. Міжнародні та конституційні гарантії захисту прав громадян України у сфері міжнародної праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 41–45.
4. Бурак В. Про галузеву спрямованість законодавства в механізмі захисту трудових прав працівників в Україні. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації :*

матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 134–136.

5. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 6 серпня 1982 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870.

6. Войтович Р. Глобальна міграція та її виклики суспільному розвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 2. С. 3–13.

7. Гудима-Підвербецька М. Міграція як спосіб реалізації права на свободу пересування. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 83–86.

8. Демчишина В. Р. Принципи міграційної політики Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 325–328.

9. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Індикатори управління міграцією : другий профіль 2021 – Україна. МОМ, Женева. International Organization for Migration (IOM), 2021. 38 с. URL : <http://surl.li/knleis>.

11. Коваленко О. Соціальна справедливість та трудова міграція : міжнародні стандарти та досвід України. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2020. С. 151–153.

12. Козін С. Сутність та особливості захисту трудових прав мігрантів. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 212–218.

13. Козін С. М. До проблеми визначення принципів захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. № 44. С. 86–89.

14. Мадридський Міжнародний план дій з проблем старіння : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 8–12 квітня 2002 р. URL : <http://surl.li/bpazgb>.

15. Маковецька В. В. Забезпечення права дитини на належне виховання в сім'ї трудових мігрантів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № № 1/2 (33/34). С. 212–215.

16. Матковська Л. В. Пенсійне забезпечення трудових мігрантів. URL : <http://www.dniproradakherson.gov.ua/node/1340>.

17. Міграційне право України : підручник /С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.

18. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навчальний посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

19. Нью-Йоркська декларація про біженців і мігрантів від 19 вересня 2016 р. URL : <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>.

20. Панцерна А. Реалізація права на свободу пересування у контексті міграційних процесів. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріак (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 226–228.

21. Права людини в сфері міграції та міжнародного захисту («притулку»). 19 березня 2016 р. URL : <http://surl.li/riuejq>.

22. Права робітників-мігрантів. Виклад фактів № 24 (Rev. 1) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. 72 с. URL : <https://library.khpg.org/index.php?id=1587300569>.

23. Права українських трудових мігрантів: як вплинула пандемія? 6 липня 2020 р. URL : <http://surl.li/nymfiw>.

24. Принципи захисту прав людини та рекомендації щодо встановлення віку в контексті міграції : Рекомендація CM/Rec (2022) 22 Комітету міністрів державам-членам та Пояснювальний меморандум до неї. 80 с. URL : <http://surl.li/ytwvak>.

25. Про безпечну, впорядковану та законну міграцію : Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй від 10–11 грудня 2018 р. URL : <http://surl.li/eokkyl>.

26. Про громадянські та політичні права : Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

27. Про економічні, соціальні та культурні права : Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

28. Рекомендація щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях № 100 від 22 червня 1955 р. : Генеральна конференція Міжнародної організації праці URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_239#Text.

29. Ситник О. І., Сільвестрова О. Ю., Жук О. М. Міграційна політика: сутність, вихідні принципи, правові основи. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 164–172.

30. Склема Т. Ю. Загальна характеристика юридичних гарантів реалізації прав громадян України на трудову діяльність за кордоном. *Право і суспільство*. 2020. № 6–2. Ч. 2. С. 36–42.

31. Соціально-економічна захищеність мігрантів : глобальні та регіональні аспекти / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. 266 с.

32. Тимошек О. Принципи реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців в Україні. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2014. Серпень. 47–51.

33. Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України : тези доповідей круглого столу (12 грудня 2018 р., м. Київ) / за заг. ред Черасова А. В. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 137 с.

34. Трюхан О. А. Право працівників-мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 178–183.

35. Українські мігранти на ринку праці ЄС: що змінилося за час війни? 8 квітня 2024 р. URL : <http://surl.li/kksvhm>.

36. Яцкевич І. Право на соціальне забезпечення трудових мігрантів у Європейському Союзі. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 62–67.

ТЕМА 3. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАНТІВ

3.1. Загальна характеристика системи суб'єктів захисту прав мігрантів в Україні.

3.2. Особливості судового захисту прав мігрантів.

3.3. Регіональний досвід у сфері захисту прав мігрантів.

3.4. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів.

3.5. Діяльність Міжнародної організації з міграції та Міжнародної організації праці: визначення правового статусу.

3.1. Загальна характеристика системи суб'єктів захисту прав мігрантів в Україні

Захист прав мігрантів є комплексною діяльністю за своїм характером і змістом, тому законодавцю необхідно забезпечити функціонування всіх державних органів, у тому числі тих, які уповноважені здійснювати діяльність у відповідних сферах.

Система суб'єктів захисту прав мігрантів у широкому розумінні охоплює всіх суб'єктів права, чия діяльність впливає на правові норми, а отже, і на стан правозастосування у сфері захисту відповідних прав.

Суб'єкти захисту прав мігрантів – це суб'єкти правовідносин у сфері захисту прав мігрантів, які уповноважені вживати позитивних заходів для запобігання порушенням, визнання та відновлення порушених прав мігрантів, а також відшкодування шкоди, завданої порушенням цих прав.

Система суб'єктів захисту прав мігрантів – неоднорідна. Можна виокремити *кілька груп* таких суб'єктів, виходячи з особливостей їхнього правового статусу. Насамперед це ті, які *діють від імені держави* і рішення яких забезпечуються державно-примусовими засобами (суди, центральні органи виконавчої влади, що реалізують дер-

жавну політику з питань, пов'язаних з реалізацією трудових прав). До іншої групи входять суб'єкти, які мають **наднаціональний характер** і рішення яких визнаються державою як обов'язкові та підлягають виконанню (міжнародні неурядові організації, наприклад, Європейський суд з прав людини). Наявні також суб'єкти, які **діють у межах своїх прав**, від свого імені, в своїх інтересах або в інтересах тих, хто вважає, що їхні права порушені або перебувають під реальною загрозою такого порушення (мігранти, їхні законні представники, профспілки, роботодавці, комітети з трудових спорів тощо).

З урахування особливостей правовідносин із захисту прав мігрантів можна також виокремити **організації**, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням рівних можливостей для реалізації *мігрантами* своїх прав і недопущенням дискримінації за ознаками, забороненими законом, та **організації**, метою діяльності яких є захист *усіх осіб*, які реалізують або прагнуть реалізувати відповідні права, незалежно від їхнього громадянства.

Загалом у юридичній літературі немає одностайності щодо складу суб'єктів, які здійснюють захист прав людини. Так, Конституція України визначає *систему суб'єктів захисту прав людини і громадянина*, до яких належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади, суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура й інші правоохоронні органи України. Слід зазначити, що система інституцій і посадових осіб на різних рівнях, які мають захищати права та свободи народу України, визначена дуже чітко в основному законі нашої держави.

Зокрема, *Верховна Рада України* здійснює захист прав і свобод шляхом законодавчої діяльності, визначаючи

виключно законами України права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадян, громадянські права, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства, права корінних народів і національних меншин, основи соціального захисту, правовий режим власності, правові засади та гарантії підприємництва, правила конкуренції, антимонопольного регулювання тощо.

Президент України має особливий статус у системі гарантій. Президент зобов'язаний сприяти формуванню належних механізмів контролю, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина й, захищаючи їх, створювати умови для нетерпимості до порушень таких прав і свобод. Отже, до сфери захисту прав особистості входять інституції з досить широким спектром повноважень.

Спеціально уповноваженими органами, які, відповідно до чинного законодавства, здійснюють *адміністративний захист прав мігрантів*, є Державна служба України з питань праці, санітарно-епідеміологічні органи, органи державного нагляду (контролю) у сфері пожежної, техногенної безпеки та цивільного захисту, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Діяльність цих правозахисних органів має державно-владний характер.

Державна служба України з питань праці – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Радою Міністрів України через Міністра розвитку економіки, торгівлі й аграрного розвитку, який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, державного гірничого нагляду та нагляду і контролю за дотриманням законодавства.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – це фактор посилення гарантій прав людини в Україні.

Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р., омбудсмен здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів і посадових осіб. Діяльність Уповноваженого з прав людини доповнює існуючі інструменти захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, не скасовує їх і не санкціонує внесення змін до повноважень державних органів, які гарантують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Державні правоохоронні органи, важливою частиною яких є Національна поліція України, забезпечують безпосередній адміністративно-правовий захист прав особи від протиправних посягань. *Основними завданнями* Національної поліції є охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави. У межах цих та інших обов'язків поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню злочинів, виявляє причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів та адміністративних правопорушень, вчасно реагує та припиняє їх, а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю, здоров'ю або публічній безпеці фізичних осіб і т. п.

Специфічним органом, діяльність якого безпосередньо пов'язана з питаннями міграції, є *Державна міграційна служба України*. Цей центральний орган виконавчої влади реалізує державну політику у сфері міграції (еміграції та імміграції), зокрема у сфері протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших, визначених законодавством, категорій мігрантів.

3.2. Особливості судового захисту прав мігрантів

Право на судовий захист – центральне у системі захисту прав мігрантів. Мігранти мають певні права, які, з огляду на їхній особливий соціальний і правовий статус, можуть стати об'єктами правопорушень. Проблема дискримінацій-

ного ставлення до мігрантів існує, на жаль, і в нашій країні. Тому для захисту та відновлення своїх порушених прав мігранти мають можливість використовувати відповідні правові засоби. Однак, реалізуючи своє право на судовий захист, мігранти стикаються з певними перешкодами.

Право на судовий захист – це спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників (фізичних і юридичних осіб) публічно-правових відносин. Здійснюючи правосуддя, суди забезпечують захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства, держави на засадах верховенства права. Отже, право на судовий захист є одним з основоположних прав людини, гарантованих Конституцією України, національним і міжнародним правом.

Відзначаючи комплексний характер права на судовий захист, деякі науковці визначають це право як *суб'єктивне право людини та громадянина*. Зміст суб'єктивного права на судовий захист становить, зокрема, сукупність закріплених у законі прав, що належать суб'єкту даного права, таких як право на пред'явлення позову, право на забезпечення позову, право на подання клопотання про призначення експертизи, право на забезпечення перекладача тощо. Цей перелік невичерпний.

Порушені права і свободи людини, зокрема й права мігрантів, захищаються і відновлюються в судовому порядку, незалежно від того, у якому нормативно-правовому акті вони закріплені. Звідси випливає, що *право на судовий захист* має *універсальний характер*. Як наслідок, право на судовий захист виступає одним із найважливіших гарантій дотримання, насамперед, трудових прав мігрантів.

Право на судовий захист трудових прав – це можливість уповноваженої особи звернутися до суду за захистом (відновленням порушених прав) трудових прав на умовах і в

порядку, встановлених законом. *Судовий захист трудових прав мігрантів* можна розуміти як право осіб, які займаються трудовою діяльністю в країні, громадянами якої вони не є, звертатися до суду за захистом або поновленням своїх порушених трудових прав або інших прав у сфері праці.

Однією з ключових *особливостей судового захисту прав мігрантів* є те, що це право регулюється як на міжнародному, так і на національному рівнях. Це означає, що право на судовий захист прав мігрантів визначається міжнародним правом, але застосовується відповідно до процедур, встановлених національним законодавством.

Існує низка *особливостей захисту та відновлення у судовому порядку прав мігрантів*, чії права були порушені. *По-перше*, трудові спори мігрантів, які працюють в Україні, вирішуються судами відповідно до норм права (країни працевлаштування), а положення міжнародно-правових актів застосовуються лише у порядку, передбаченому національним законодавством, тому регулятором у цій сфері є країна працевлаштування. *По-друге*, мігранти потребують належної правової допомоги з боку національних юристів, перекладачів, експертів, інших спеціалістів, які можуть захищати права законних трудових мігрантів для звернення до національних судів. У зв'язку з цим, трудові мігранти можуть мати певні труднощі з доступом до таких фахівців через додаткові витрати.

Загалом, незважаючи на певні позитивні кроки з урахуванням специфіки судового захисту прав мігрантів, законодавство у цій сфері все ще потребує подальшого врегулювання та вдосконалення.

Згідно з міжнародними правовими нормами, особа, яка в'їжджає в іншу країну з метою працевлаштування, набуває *статусу трудового мігранта* і після цього отримує такі ж права, як і громадянин приймаючої країни. Конституційне право України співзвучне з міжнародно-правовими

приписами. Так, *стаття 8 Загальної декларації прав людини* закріплює право кожної людини на ефективний засіб правового захисту компетентними судами на національному рівні у разі порушення її прав. У свою чергу, *Конституція України (стаття 26)* гарантує, що іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами та свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, що надає мігрантам в Україні такі ж самі права, як і громадянам України.

Крім того, Конституція України захищає мігрантів від будь-якої *дискримінації*, закріплюючи норму про те, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками (стаття 24).

Згідно зі *статтею 55 (частина 2) Конституції України*, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Юрисдикція державних судів поширюється на всі спори та кримінальні справи. Право на судовий захист, гарантоване Конституцією України, ґрунтується на засадах демократизму, справедливості, об'єктивності та професіоналізму судочинства, а також незалежності, відкритості, змагальності, безпосередності судового розгляду.

14 грудня 2011 р. *Конституційний Суд України* у своєму рішенні підкреслив важливість статті 55 Конституції України та неможливість відмови у правосудді. Зокрема, у даному рішенні зазначається, що іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами та свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України,

за винятками, встановленими Конституцією, законами та міжнародними договорами, підписантом яких є Україна. Іноземці й особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їхнього перебування, мають право на визнання правосуб'єктності й основних прав і свобод. Звідси випливає, що національне законодавство надає мігрантам такі ж права та свободи, як і громадянам України, включаючи право на судовий захист.

В Україні судова влада здійснюється виключно судами. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» проголошує, що судочинство в Україні здійснюється на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує кожному право на справедливий суд. Відповідно до статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суди здійснюють правосуддя на засадах верховенства права, гарантуючи кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, визначених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Згаданий Закон також гарантує кожному захист його прав, свобод та інтересів незалежним, неупередженим і справедливим судом упродовж розумного строку, встановлює право на судовий захист в Україні на рівні з громадянами України при здійсненні ними процесуальних прав і виконанні процесуальних обов'язків, гарантує рівність усіх учасників судового процесу (статті 7 і 9).

3.3. Регіональний досвід у сфері захисту прав мігрантів

Проблема нелегальної міграції актуальна для багатьох країн світу. Безробіття, політична нестабільність, релігійна нетерпимість і територіальні суперечки змушують людей шукати кращої долі в інших країнах. З іншого боку, країни, що приймають мігрантів, часто стикаються з про-

блемою, коли мігранти не бажають приймати встановлені норми поведінки та чинять опір інтеграції в нове суспільство. Такі країни намагаються максимально регулювати міграцію та ретельно охороняти свої кордони, часто порушуючи права людини, погіршуючи відносини між сусідніми країнами, що змушує їх шукати шляхи співпраці та розробляти спільні механізми протидії цьому негативному явищу. Найвідомішим прикладом регіонального співробітництва у боротьбі з нелегальною міграцією є співпраця в рамках Європейського Союзу.

Міграційна політика Європейського Союзу має значний вплив на Україну та її громадян. Це проявляється в євроінтеграційному напрямку розвитку нашої держави та необхідності врахування європейської позиції при формуванні національного міграційного законодавства. Досвід останніх десятиліть також свідчить про те, що значна кількість українців вважають Європу основним напрямком своєї міграції. Згідно зі статистичними даними, основними країнами призначення українських трудових мігрантів протягом останніх років були: Польща, Італія, Чехія та Німеччина. Загалом факти свідчать, що міграція збагачує суспільства приймаючих країн з економічної, соціальної та культурної точок зору.

*Базовим документом, що формалізував положення про міграцію в рамках Європейського Союзу, став **Маастрихтський договір 1992 р.** Однією з його передумов було підписання договору урядами країн Бенілюксу, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки в Шенгенському замку в Люксембурзі в 1985 р. У червні 1997 р. європейські лідери, визнавши, що некеровані міграційні хвилі можуть стати проблемою в майбутньому, прийняли **Амстердамський договір**. Пізніше **Лісабонський договір**, прийнятий у 2007 р., значно розширив повноваження інституцій у рамках Європейського Союзу у сфері*

міграційної політики, адже *Загальна декларація прав людини 1948 р.* гарантує свободу пересування та проживання для всіх людей.

Зі збільшенням кількості мігрантів у Європейському Союзі зростає і питання захисту їхніх прав та інтересів. Незважаючи на потужну законодавчу базу, що забезпечує захист прав мігрантів, часто існує дисбаланс між правами, гарантованими правовими інструментами та реальністю, з якою стикається ця категорія людей. Мігранти перетинають національні кордони в інші країни, де вони не мають громадянства, і, як правило, можуть перебувати з метою легального проживання та роботи лише за письмової згоди влади. Вони чужі в приймаючому суспільстві. Незнання місцевої мови, законів і соціальних звичаїв значно зменшує їхню здатність відстоювати свої права. Вони можуть стикатися з дискримінацією на роботі та в повсякденному житті, з проявами расизму і ксенофобії або ставати жертвами злочинів на ґрунті упереджень, а чимала практика Європейського суду з прав людини у сфері міграції підтверджує велику кількість порушень прав мігрантів.

Європейський суд з прав людини є постійно діючим органом, створеним для забезпечення дотримання державами-учасниками своїх зобов'язань щодо гарантування основоположних прав і свобод людини відповідно до Європейської Конвенції з прав людини.

Звернення до Європейського суду за захистом трудових прав важливе для мігрантів як з України, так і з-закордону. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання, пов'язані з тлумаченням і за-

стосуванням Конвенції та Протоколів до неї. Європейський суд з прав людини може приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб, які вважають себе жертвами порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї, будь-якою з держав-учасниць. Держава-учасниця (держави-учасниці) зобов'язується жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права. Європейський суд з прав людини може, відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, прийняти справу до розгляду протягом *шести місяців* з дати винесення остаточного рішення на національному рівні та тільки після того, як були *вичерпані всі національні засоби правового захисту*.

Європейський суд з прав людини *не розглядає жодну індивідуальну заяву*, якщо вона *анонімна або ідентична заяві*, вже розглянутій ним або поданій до іншої міжнародної організації для розслідування чи вирішення, а також якщо вона не містить жодних нових фактів, викладених у вже поданій заяві. Європейський суд з прав людини не може прийняти жодну індивідуальну заяву, якщо вважає, що *заява несумісна* з положеннями Конвенції або Протоколів до неї, немає *очевидних підстав*, є *зловживанням правом* на подання заяви або заявник не зазнав *серйозної шкоди*, за винятком випадків, коли необхідно розглянути заяву по суті в інтересах дотримання прав людини, гарантованих Конвенцією та Протоколами.

Рішення, винесене Європейським судом з прав людини, обов'язкове й остаточне та не може бути оскаржене; на виконання рішення Європейського суду з прав людини держави повинні вжити індивідуальних заходів, спрямованих на усунення конкретних порушень, визначених у цьому рішенні, а також загальних заходів, спрямованих на усунення аналогічних підстав для подання скарг проти України. Лише за умови ефективності такого комплексу заходів

можна вважати, що рішення Європейського суду з прав людини було виконано.

Забезпечення та захист основоположних прав і свобод мігрантів відповідно до Конвенції має свої особливості.

Наприклад, у справі **«Бах проти Великобританії»** Європейський суд з прав людини постановив, що міграційний статус може бути віднесений до «інших підстав», щодо яких стаття 14 Конвенції забороняє *необґрунтовану дискримінацію*. Водночас, незважаючи на це, Європейський суд з прав людини вказав, що дискримінація при розподілі житлових пілґ може бути виправдана, коли нелегальні мігранти або мігранти, які можуть перебувати в країні за умови, що вони не витрачають бюджетні кошти, перебувають у більш вигідному становищі. Тобто такі форми дискримінації можуть бути виправдані, оскільки вони переслідують законну мету справедливого розподілу обмежених ресурсів між різними категоріями заявників.

Захищаючи *право на повагу до сімейного життя*, гарантоване статтею 8 Конвенції, Європейський суд з прав людини зазначає, що держава може бути зобов'язана надавати дозвіл на в'їзд особам за певних обставин (справа **«Мубіланзіла Маска та Канікі Мітунга проти Бельгії»**). У цій справі суд встановив порушення статті 8, оскільки бельгійська влада не вжила заходів для возз'єднання малолітньої доньки з матір'ю або для забезпечення того, щоб хтось доглядав за дитиною після її прибуття до країни депортації, і, відповідно, Бельгія непропорційно втрутилася у право заявниці на сімейне життя.

У справі **«Шембрі проти Мальти»** Європейський суд з прав людини постановив, що стаття 8 не застосовується до «шлюбів за розрахунком». Мається на увазі не в контексті пошуку дозволу на в'їзд, а швидше дозволу залишитися у державі-відповідачі.

Європейський суд з прав людини постановив, що ві-

дмова у наданні дозволу на проживання сім'ї одностатевому партнеру заявника порушила статтю 14 разом зі статтею 8 (справа *«Тадеччі і Маккулл проти Італії»*). Суд підкреслив, що заявник був поставлений в іншу ситуацію, ніж неодружені гетеросексуальні пари, оскільки не мав можливості юридичного визнання його членом сім'ї. Він також нагадав, що дискримінація може виникати через неможливість дискримінаційного ставлення до осіб, чії обставини суттєво відрізняються. На цих підставах Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що в тому, що стосується дозволу на проживання для членів сім'ї, заявники були прирівняні до гетеросексуальних пар, які вирішили не визнавати свої стосунки юридично.

З метою забезпечення дотримання статті 4 Протоколу № 4 про заборону масового вислання іноземців Європейський суд з прав людини розглянув у справі *«Хірсі Джамаа та інші проти Італії»*, у якій заявник на отримання притулку, був перехоплений береговою охороною держави-відповідача в італійській пошуково-рятувальній зоні та повернутий до Лівії без надання йому можливості подати заяву про надання притулку. Суд постановив, що заявник підлягав юрисдикції держави-відповідача, оскільки саме держава-відповідач мала контроль над заявником у відкритому морі, а у разі повернення заявника до Лівії він ризикує зазнати забороненого Конвенцією поводження як нелегальний мігрант і буде позбавлений будь-якого захисту. Водночас, у рішенні суду було вказано, що італійські органи влади знали або повинні були знати про відсутність адекватних гарантій захисту від ризику свавільного повернення до країни походження.

Важливою категорією справ, які розглядає Європейський суд з прав людини, є справи, що стосуються *права на свободу та особисту недоторканність*, гарантованого статтею 5 Конвенції: відповідно до практики суду, заходи,

що обмежують свободу іноземця, необхідні та можуть бути виправдані, але не обов'язково тотожні позбавленню волі. Однак у будь-якому випадку необхідно враховувати тривалість, характер і поєднання таких обмежень.

У справі *«Медведев та інші проти Франції»* Європейський суд з прав людини підкреслив, що у випадках позбавлення волі особливо важливо забезпечити дотримання загального принципу *правової визначеності*. Відповідно, умови позбавлення волі в національному та/або міжнародному праві повинні бути чітко визначені, а застосування закону повинно мати передбачувані наслідки. Це необхідно для того, щоб закон відповідав критерію *«правомірності»*, викладеному в Конвенції. Даний критерій полягає в тому, що будь-який закон повинен бути достатньо точним, щоб уникнути ризику свавілля і, за необхідності, забезпечити, щоб громадяни могли передбачити можливі наслідки певної дії в розумних межах за обставин справи, а також надавати громадянам адекватні вказівки, які дозволять їм передбачити, в розумній мірі за конкретних обставин, можливі наслідки певної дії.

У вищезгаданій справі *«Мубіланзіла Маєка та Канікі Мітунга проти Бельгії»* суд встановив, що бельгійська влада затримала неповнолітню Табіту, помістивши її в закриту установу в умовах, не пристосованих до її надзвичайно вразливого статусу дитини-іноземця, без супроводу дорослих. Отже, Бельгія не змогла захистити право неповнолітньої на свободу та порушила статтю 5 Конвенції.

Європейський суд з прав людини також постановив, що тримання іноземного громадянина в ізоляторі в міжнародному аеропорту під безпосереднім наглядом поліції протягом більше 20 днів прирівнюється до позбавлення волі (справа *«Амуур проти Франції»*).

У справі *«Де Томаzzo проти Італії»* Європейський суд з прав людини оцінив чи була свобода пересування іно-

земця, який в'їхав на територію держави-відповідача, обмежена, чи це було позбавленням волі. Насамперед, суд вказує на необхідність взяти за відправну точку конкретну ситуацію, в якій особа опинилася, щоб визначити, чи була вона «позбавлена свободи» в розумінні статті 5 Конвенції. Потрібно також проаналізувати всі критерії, включаючи тип, тривалість, наслідки та спосіб застосування конкретного заходу.

Велику увагу позбавленню волі мігрантів і належним умовам їхнього утримання Європейський суд з прав людини приділив у справі *«Сааді проти Сполученого Королівства»*. Зокрема, суд постановив, що, особливо у випадку дорослих осіб, які не є вразливими, тримання під вартою не обов'язково повинно бути обґрунтовано необхідним, але не повинно бути свавільним і повинно здійснюватися добросовісно; цей захід застосовується не до осіб, які вчинили злочин, а до іноземців, які втекли з країни, побоюючись за своє життя. Місце та умови тримання під вартою повинні бути належними. Суд також зазначив, що період тримання під вартою в поганих умовах протягом 11 днів достатній для встановлення порушення статті 5 Конвенції.

У справі *«Мокалал проти України»* Європейський суд з прав людини наголосив на тому, що слова «відповідно до процедури, встановленої законом» стосуються не лише національних законів як зовнішньої форми існування права, а й якості таких законів, фундаментом яких повинен виступати принцип верховенства права. Ця якість означає, що якщо національне законодавство дозволяє позбавлення волі, його положення повинні бути достатньо відкритими та чіткими, щоб уникнути ризику свавілля.

Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що держава зобов'язана не висилати особу, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що такий особі загрожує реальна, хоча і не негайна небезпека смерті через відсутність доступу до адекватної медичної допомоги в державі

перебування, або що стан здоров'я особи серйозно, швидко та безповоротно погіршиться в результаті відсутності такої допомоги, або ж є достатні підстави вважати, що вона знає тяжких страждань, які значно погіршать якість її життя (справа *«Папошвілі проти Бельгії»*).

Що стосується захисту соціальних, економічних і культурних прав мігрантів, то Європейський суд з прав людини зауважує, що держава має право зменшувати використання таких ресурсів, як програми соціального забезпечення, державні виплати та дорогі державні послуги (наприклад, охорона здоров'я) по відношенню до нелегальних мігрантів і короткострокових іноземців, тому що вони, загалом, не сприяють поповненню її ресурсів. Зокрема, суд відхилив заяву про надання статусу мігранта, але гарантував надання соціального житла його дітям, які отримали безстрокову посвідку на проживання (справа *«Бах проти Сполученого Королівства»*).

У справі *«Бізаєва проти Греції»* Європейський суд з прав людини постановив, що недопущення іноземців до юридичної професії не вважається дискримінацією, але, водночас, встановив, що право заявника на повагу до його приватного життя могло бути порушене непослідовним способом, у який влада дозволила йому розпочати 18-місячне стажування для отримання кваліфікації адвоката, але не дозволила у той самий час скласти іспит після його завершення, оскільки він був іноземцем.

Право на освіту прямо гарантується статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Так, держави повинні забезпечити ефективне здійснення дітьми та підлітками права виховуватися в умовах, що сприяють повному розвитку їх особистості, фізичних і розумових здібностей. Водночас, нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. При здійсненні своїх функцій у галузі освіти та професійної підготовки держава повинна поважати право батьків на забезпе-

чення освіти та підготовки відповідно до їхніх релігійних і філософських переконань. Європейський суд з прав людини охарактеризував право на освіту як основоположну цінність демократичного суспільства, яке заснувало Раду Європи (справа *«Тіміщев проти росії»*). Суд постановив, що таке фундаментальне право не може тлумачитися обмежувально, підтвердивши *універсальність права на освіту*, і що позбавлення дітей такого права на підставі того, що їхні батьки – нелегально зареєстровані мігранти, є порушенням Конвенції. Водночас, держави повинні вжити необхідних заходів для забезпечення доступу до освіти, включаючи початкову, середню і, зрештою, університетську.

У справі *«Пономарьови проти Болгарії»* Європейський суд з прав людини постановив, що зобов'язання оплачувати середню освіту на підставі міграційного статусу та громадянства заявника не обґрунтоване, але держави зобов'язані забезпечити доступ до існуючих навчальних закладів.

Отже, враховуючи інтенсивність міграційних процесів, у тому числі в межах Європейського Союзу, упереджене ставлення суспільства до мігрантів, а також вразливе становище, в яке іноді потрапляють мігранти, питання захисту прав мігрантів набуває особливої актуальності. Численні міжнародні закони проголошують права та свободи мігрантів і надають їм можливості для комфортного проживання. Діяльність Європейського суду з прав людини спрямована на забезпечення реалізації таких декларативних положень, виявлення порушень прав мігрантів, захист мігрантів і роз'яснення практичного застосування міжнародно-правових інструментів у сфері захисту прав мігрантів, адаптацію їх до сучасних суспільних умов.

(Детальніше зі справами Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав біженців можна ознайомитися в *Додатку Г*).

3.4. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів

Держави не завжди можуть адекватно захищати права своїх громадян, зокрема й мігрантів. Тому вони змушені користуватися недержавним захистом, наприклад, тим, що надається міжнародними та національними неурядовими організаціями, які відіграють важливу роль у реалізації прав і свобод завдяки своїй професійній і громадській діяльності, спрямованій на мирне просування та захист прав людини. Одним із чинників недержавного захисту прав мігрантів є їхнє визнання на міжнародному рівні.

Міжнародний захист прав людини – це сукупність норм, які визначають права та свободи людини, спільні для міжнародного співтовариства, встановлюють зобов'язання держав зміцнювати, гарантувати й захищати ці права та свободи, а також забезпечують юридичні можливості для індивідів здійснювати й захищати свої визнані права та свободи.

Той факт, що основоположні права людини, гарантовані міжнародним правом, є центральними для захисту мігрантів, природно, підкреслюється у правничій літературі. Основні права людини, які повинні бути забезпечені всім особам, незалежно від їхнього міграційного статусу, включають: свободу від дискримінації; право на життя, свободу й особисту недоторканність; право на захист від насильства й експлуатації; свободу від рабства та примусової праці; захист здоров'я, освіти, справедливі та сприятливі умови праці, економічні, соціальні та культурні права; справедливий судовий розгляд і т. д.

Загалом, термін «*міжнародні механізми захисту прав людини*» означає систему міжнародних (міжурядових) інституцій та організацій, які працюють над впровадженням міжнародних стандартів прав і свобод людини або їх відновленням у разі порушення. Слід зазначити, що, крім міжурядових органів та організацій, у світі існує низка так званих неурядових правозахисних організацій.

Отже, *міжнародні механізми захисту прав людини* – це спеціалізовані міжнародні інструменти, організації та органи, які безпосередньо займаються захистом прав людини.

Стаття 55 Конституції України надає громадянам **право на звернення до міжнародних механізмів захисту прав людини**, під якими розуміються виключно міждержавні механізми захисту прав людини. Такі (міжурядові) органи відрізняються тим, що вони створюються за взаємною згодою кількох держав, як правило, міжнародними угодами, та діють у рамках таких угод, які визначають повноваження і спеціальні правила процедури.

Особливість міжурядових правозахисних організацій полягає у тому, що вони: а) мають вплив на уряди; б) їхні рішення часто обов'язкові до виконання, їхню думку не можна ігнорувати в жодному разі; в) змушують міжнародну спільноту звернути увагу на порушення прав людини.

Схематично всі міжнародні правозахисні організації можна поділити на **дві групи: універсальні та регіональні**.

Універсальні механізми захисту прав людини – це інституції та організації, які необмежені національними чи регіональними кордонами, а поширюють свою діяльність по всьому світу.

Ці механізми певною мірою пов'язані з *Організацією Об'єднаних Націй*, головною міжнародною організацією світу. І це не випадково. По-перше, майже кожна держава світу є членом Організації Об'єднаних Націй, а по-друге, відповідно до її Статуту, однією з головних цілей організації є «сприяння зміцненню віри в основні права людини, людську гідність і цінності». Статут зобов'язує *Генеральну Асамблею*, головний орган Організації Об'єднаних Націй, приділяти особливу увагу захисту прав людини.

В 1948 р. Генеральна Асамблея прийняла *Загальну декларацію прав людини* та згодом ухвалила низку міжнародних законів, що стосуються різних аспектів прав людини

(як-от, громадянські, політичні та культурні права, заборона геноциду, апартеїду та расової дискримінації тощо). Питання прав людини розглядаються *головними комітетами та допоміжними органами* Генеральної Асамблеї, до прикладу, *Спеціальним комітетом з питань дискримінації*.

Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОР) є органом, який координує економічну й соціальну діяльність Організації Об'єднаних Націй під керівництвом Генеральної Асамблеї, в тому числі, як зазначено в Статуті, готує «рекомендації з метою заохочення поваги та дотримання прав людини й основних свобод для всіх».

Однак, незважаючи на широту мандата та важливу роль, яку відіграють у міжнародних відносинах головні органи Організації Об'єднаних Націй, *основні функції захисту прав людини виконують спеціалізовані правозахисні установи та організації*.

Отже, всі *універсальні органи з прав людини* можна розділити на **три типи**:

1) постійні органи, які є частиною органів Організації Об'єднаних Націй – Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав людини та Підкомітет з питань запобігання дискримінації та захисту прав меншин. Ці органи, як і Комісія зі становища жінок, створені в рамках ЕКОСОР і виконують її мандат у сфері прав людини. Іншими основними органами Організації Об'єднаних Націй, що входять до складу Секретаріату, є Центр з прав людини в Женеві, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців і Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй з прав людини (1993 р.);

2) інституції, створені відповідно до міжнародних договорів, укладених під егідою Організації Об'єднаних Націй. У рамках Організації Об'єднаних Націй було сформульовано низку міжнародних договорів з прав людини щодо окремих груп прав та індивідуальних прав, закріпле-

них у Загальній декларації, які розвинули її положення. Однак варто пам'ятати, що Декларація формально не обов'язкова ні для кого, але фактично стала такою практично для всіх держав, тоді як вищезгадані міжнародні договори юридично обов'язкові для держав, але тільки для тих, які їх підписали та ратифікували. Це стосується, насамперед, *Пакту про громадянські та політичні права*, а також *Пакту про соціальні й економічні права*, прийнятих у 1966 р. (перший набув чинності 23 березня 1976 р., а другий – 3 січня 1976 р.). Ці документи разом із Загальною декларацією складають **Міжнародний білль про права людини** – основне джерело міжнародного права у сфері прав людини.

Крім міжнародних Пактів, під егідою Організації Об'єднаних Націй були прийняті також Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про запобігання катуванням та іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню, та інші. Для забезпечення та виконання згаданих актів було створено *Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини* (не тотожний із Комісією Організації Об'єднаних Націй), *Комітет з економічних, соціальних і культурних прав*, *Комітет з ліквідації расової дискримінації* та *Комітет проти катувань*;

3) **спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй**. Безпосередньо з діяльністю всесвітньої організації пов'язані органи, які створені міжурядовими угодами відповідно до статей 57 і 63 Статуту Організації Об'єднаних Націй у таких сферах, як економіка, соціальні відносини, культура, освіта й охорона здоров'я.

Спеціалізовані установи – це постійно діючі міжнародні організації, діяльність яких базується на основі власних статутів та угод з Організацією Об'єднаних Націй. Наразі таких органів налічується близько двадцяти. Однак не всі вони займаються правами людини. Водночас правоза-

хисна діяльність таких організацій стала похідною від загальної соціальної спрямованості їхніх сфер впливу, а отже, лише доповнює першу. До таких організацій належать, насамперед, *Міжнародна організація праці* та *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*.

Міжнародно-правовий захист прав мігрантів є ефективним засобом вирішення питань, пов'язаних з порушенням, насамперед, трудових прав. За допомогою міжнародних організацій і шляхом звернення до їхньої нормотворчої діяльності можна не лише забезпечити реалізацію трудових прав мігрантів, а й удосконалити національне законодавство та судову систему в цілому. Водночас слід підкреслити, що міжнародно-правовий захист трудових прав означає, що працівники-мігранти можуть звертатися до міжнародної організації лише після того, як вони вичерпали всі національні засоби правового захисту приймаючої країни. Це пов'язано з тим, що те, як захищаються права працівників, у т. ч. мігрантів, і вирішуються трудові спори, є постійним показником ефективності роботи держави. Слід зазначити, що цілісність міжнародного захисту прав мігрантів не вичерпується виключно прийняттям відповідних рішень тією чи іншою міжнародною організацією. Наступним кроком у міжнародно-правовому захисті є *імплементация* таких рішень і приведення національної правотворчої та правозастосовної практики приймаючої держави до стану, який унеможливорює подібні порушення прав мігрантів у майбутньому.

Отже, міжнародний захист прав мігрантів є різноманітним недержавним захистом, що проявляється у нормотворчій діяльності міжнародних організацій, визнаних державами, та у правозастосовній діяльності створених недержавних організацій. Міжнародний захист прав мігрантів застосовується після того, як зацікавлені особи вичерпали національні засоби захисту прав приймаючої держави, з

метою визнання державами факту їх порушення та відновлення, відшкодування шкоди, завданої порушенням, а також запобігання подібним порушенням у майбутньому з боку держави.

3.5. Діяльність Міжнародної організації з міграції та Міжнародної організації праці: визначення правового статусу

Міжнародні організації є основною інституційною формою співробітництва між державами та функціонують як головний організаційний орган комунікації між державами. Як правові явища в сучасному розумінні вони виникли наприкінці XIX – на початку XX століть, коли потреба глобального розвитку зумовила необхідність створення постійно діючих колективних міжурядових інституцій. Поява міжнародних організацій у XIX столітті стала відображенням і результатом об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації в різних сферах життя суспільства.

Міжнародна організація з міграції не є частиною системи Організації Об'єднаних Націй, однак вона підтримує тісну співпрацю з її установами та спеціалізованими організаціями.

Міжнародна організація з міграції є провідною установою у сфері координації, організації та реалізації міграційних програм і була створена в 1951 р. як міжурядова організація для розселення переміщених мігрантів у Європі. З часом Міжнародна організація з міграції розширила сферу своєї діяльності й тепер охоплює широкий спектр завдань, пов'язаних з управлінням міграційними процесами в усьому світі. Сьогодні організація налічує 138 держав-членів і держав-спостерігачів.

Через свою всесвітню мережу представництв Міжнародна організація з міграції підтримує уряди та суспільства шляхом швидкого гуманітарного реагування на непередба-

чувані міграційні потоки. Надання допомоги мігрантам, сприяння трудовій міграції, підтримка добровільного повернення нелегальних мігрантів, поширення міграційної інформації, забезпечення освіти, а також міграційних програм у сфері медицини й охорони здоров'я тощо – неповний перелік основних напрямів діяльності Міжнародної організації з міграції.

У 2001 р. Україна подала заявку на вступ до Міжнародної організації з міграції, а у 2002 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про вступ. *Законом України від 11 липня 2002 р. «Про прийняття Статуту Міжнародної організації з міграції та Змін до Статуту»* парламент України постановив прийняти Статут Міжнародної організації з міграції 1953 р. та зміни до нього, прийняті Резолюцією Ради Міжнародної організації з міграції (24 листопада 1998 р.).

Держави-учасниці, які утворили Міжнародну організацію з міграції та підписали Статут, погодили, що надання міграційних послуг на міжнародному рівні часто зумовлене необхідністю забезпечити впорядкований потік міграції в усьому світі, а також сприяти розселенню та інтеграції мігрантів в економічні та соціальні структури приймаючої країни. Подібні міграційні послуги також можуть знадобитися тимчасовим мігрантам, мігрантам, що повертаються, і внутрішньо регіональним мігрантам.

У Статуті також зазначається, що: необхідна більш тісна співпраця між державами та міжнародними організаціями для сприяння міграції осіб, які бажають досягти самозабезпечення шляхом працевлаштування та мігрувати до країн, де вони можуть жити зі своїми сім'ями з гідністю та самоповагою; міграція може сприяти створенню нових економічних можливостей у приймаючих країнах; існує взаємозв'язок між міграцією й економічними, соціальними та культурними умовами в країнах, які розвиваються; при здійсненні співробітництва держав, урядових і неурядових

міжнародних організацій необхідне проведення досліджень, консультацій не тільки щодо міграційних процесів, але й врахування конкретного становища та потреб мігрантів як суб'єктів права.

Співпраця між Міжнародною організацією з міграції та урядовими структурами ґрунтується на нормативно-правових документах. Основний із них є *Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та даною організацією*, підписаний 10 червня 2002 р. (набув чинності з дати його підписання). Правовою основою для підписання меморандуму став *Закон України від 13 липня 2000 р. «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні й співробітництво у сфері міграцій»*.

Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні у співпраці з державними органами, громадянським суспільством, релігійними організаціями та міжнародними партнерами реалізує кілька **поточних програм**: «Зміцнення потенціалу у сфері управління міграційними процесами», «Гуманітарні та соціальні програми», «Міграційні медичні послуги» та «Управління міграційними процесами».

Не менш важливим інструментом світового впорядкування суспільних відносин є *Міжнародна організація праці*, створена в 1919 р. урядами для підтримки міжнародного співробітництва з метою забезпечення миру в усьому світі та зменшення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. Сьогодні основними цілями Міжнародної організації праці є підтримка демократії та соціального діалогу, боротьба з бідністю та безробіттям, а також заборона дитячої праці.

Головна особливість Міжнародної організації праці – спільна участь в її роботі представників організацій робо-

тодавців і працівників, а також урядових установ. **1946 р.** Міжнародна організація праці стала **першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй**. Наразі членами Міжнародної організації праці є 174 країни; Україна – з 1954 р. Згідно зі Статутом Міжнародної організації праці, вступити до неї може будь-яка країна, яка є членом Організації Об'єднаних Націй. Основний принцип діяльності Міжнародної організації праці полягає у тристоронньому представництві (*трипартизм*): представництві урядів, роботодавців і представників працівників. Отже, кожна країна представлена *чотирма представниками* – двома від уряду, одним від роботодавця й одним від працівників.

Міжнародне бюро праці є постійним органом Міжнародної організації праці, яке займається збором і поширенням інформації про міжнародно-правові норми, що стосуються умов праці працівників. Відповідно до Статуту Міжнародної організації праці, до основних напрямків діяльності бюро також можна віднести підготовку міжнародних трудових стандартів, ухвалення конвенцій і рекомендацій, що стосуються різних аспектів праці.

Загалом Міжнародна організація праці ухвалює міжнародні трудові документи з питань, які стосуються заборони примусової праці, права на колективні переговори, права на страйк, зайнятості, умов праці й охорони, соціального співробітництва між працівниками та роботодавцями, засобів мирного врегулювання трудових спорів і права працівників на об'єднання у профспілки тощо.

З 1919 р. Міжнародна організація праці прийняла 181 конвенцію та 188 рекомендацій з широкого кола питань у сфері праці. Систематизовані конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці формують **Міжнародний кодекс праці**. Становище **мігрантів** загалом є одним з *центральных питань*, на якому Міжнародна організація праці зосереджує свою увагу. Ще в 1919 р. Генеральна конферен-

ція прийняла рекомендацію *«Про взаємність у ставленні до іноземних робітників»*.

Права мігрантів гарантуються *Конвенцією № 97 «Про працюючих мігрантів»*. Згідно з цією конвенцією, держави-члени Міжнародної організації праці зобов'язані діяти без дискримінації за ознакою національності, раси, релігії чи статі та забезпечувати умови, не менш сприятливі, ніж для власних громадян, з точки зору заробітної плати, робочого часу та соціального забезпечення. Мігранти повинні бути забезпечені житлом і мати право на участь у колективних переговорах. Послуги, що надаються мігрантам державною службою зайнятості, повинні бути безкоштовними.

Конвенція № 43, прийнята в 1975 р., визначає, що держави-члени Міжнародної організації праці зобов'язані розробляти та здійснювати національну політику, спрямовану на заохочення і гарантування рівних можливостей для осіб, які проживають на законних підставах (мігрантів і членів їхніх сімей) щодо праці, зайнятості та соціального забезпечення.

Конвенція про правовий статус працівників-мігрантів набула чинності 1 травня 1983 р. Положення Конвенції застосовуються до працівників Договірних Сторін, які мають дозвіл на здійснення оплачуваної діяльності на території іншої держави-учасниці, за винятком прикордонних працівників, акторів та інших працівників сфери розваг, моряків, стажерів, сезонних працівників і працівників компаній, штаб-квартири яких розташовані за межами країни. Конвенція передбачає, серед іншого, низку гарантій, що стосуються процедур найму, укладення трудових договорів (контрактів), переселення, адміністративних гарантій і забезпечення житлом.

Отже, завдяки систематичній співпраці з неурядовими організаціями, українські органи державної влади можуть отримати достатньо повне уявлення про українську

трудова міграція в Європі. Вони також можуть отримати інформацію про механізми патологічних форм трудової міграції, зокрема про зв'язок між вербуванням, працевлаштуванням і борговим навантаженням; вдосконалені механізми допомоги мігрантам, які опинилися в скрутному становищі; можливості для порівняння достовірних даних з різних країн; інструменти для регулярної співпраці з організаціями роботодавців і профспілками тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Які *інституції* охоплює система суб'єктів захисту прав мігрантів?
2. Які *групи суб'єктів захисту прав мігрантів* можна виділити?
3. Які *спеціально уповноважені органи* здійснюють адміністративний захист прав мігрантів в Україні?
4. Який *орган центральної виконавчої влади* в Україні безпосередньо займається питаннями міграції?
5. Хто виступає *фактором посилення гарантій* прав мігрантів в Україні?
6. Які *правові засоби* можуть використовувати мігранти для захисту та відновлення своїх прав?
7. У чому полягають *особливості захисту та відновлення прав мігрантів у судовому порядку* приймаючої країни?
8. Що таке *універсальний характер права на судовий захист*?
9. У чому проявляється *важливість статті 55 Конституції України* для мігрантів?
10. Яку *роль* відіграв Маастрихтський договір (1992 р.) у сфері захисту прав мігрантів?
11. Які *заяви не розглядає* Європейський суд з прав людини?
12. У чому полягають *особливості діяльності* міжурядових правозахисних організацій?
13. Яке *ключове завдання* покладено на Міжнародну організацію з міграції?
14. Які *основні цілі* Міжнародної організації праці?
15. Що таке *трипатризм*?

Список літератури:

1. Артьомова А. Актуальні аспекти міграційного права та сучасні демографічні проблеми України. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ред. кол. : І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С. 106–117. URL : <http://surl.li/wfgznm>.
2. Бурак В. Про галузеву спрямованість законодавства в механізмі захисту трудових прав працівників в Україні. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріак (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 134–136.
3. Відлер О. М. Загальноєвропейський досвід протидії нелегальній міграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 72–76.
4. Гаращенко Л. П., Гаврилевська О. О. Способи міжнародно-правового захисту трудових прав працівників. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 94–98.
5. Горбачова І. В. Міжнародна організація з міграції в Україні: аналітичний аспект. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 55–60.
6. Гурін Д. Правовий статус Державної міграційної служби в забезпеченні реалізації державної політики у сфері міграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 144–148.
7. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL : <http://surl.li/kmbapc>.
8. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів : Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text.
9. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *European historical studies*. 2019. № 14. С. 83–100.
10. Заставна О. П. Захист прав мігрантів : практика ЄСПЛ. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 122–130.
11. Захист прав мігрантів згідно з нормами Європейської конвенції про права людини і Європейської соціальної хартії :

- посібник для практикуючих юристів / Я. Ксістакіс. 2018. 108 с. URL : <https://rm.coe.int/16806f1407>.
12. Захист прав трудових мігрантів при працевлаштуванні за кордоном. 29 березня 2023 р. URL : <http://surl.li/bjeyug>.
13. Касьянова М. М. Діяльність міжнародних організацій з захисту прав мігрантів. *Історичні політологічні дослідження*. 2013. № 1 (51). С. 251–259.
14. Козін С. До питання міжнародно-правового захисту трудових прав мігрантів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 104–109.
15. Козін С. М. До характеристики системи суб'єктів захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 138–141.
16. Козін С. М. Міжнародний захист як вид захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3/2. С. 42–46.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : <http://surl.li/sniqcp>.
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
19. Кортюкова Т. О. Соціальний захист працюючих іммігрантів та їхніх сімей в Європейському Союзі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 262–266.
20. Костенко В. О. Міжнародні політико-правові інструменти міграційної політики як передумова політичної стабільності в демократичному суспільстві. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 191–201.
21. Кузнецов С. О. Досвід регіонального співробітництва у протидії нелегальній міграції морем. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 396–399.

22. Лісовська М. Захист прав трудових мігрантів: європейський досвід. *Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини* : матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 квітня 2017 р.). 2017. С. 73–77.

23. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей від 18 грудня 1990 р. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml.

24. Міжнародно-правовий захист прав трудящих мігрантів в контексті сучасної міграційної політики : матеріали I міжнар. наук.-практич. інтернет-конф. (25 жовтня 2018 р.). Ірпінь : УДФС України, 2018. 112 с.

25. Науменко К. С. Особливості судового захисту трудових прав мігрантів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 217–220.

26. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL : <http://surl.li/pjfknb>.

27. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL : <http://surl.li/zughrc>.

28. Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення : Конвенція МОП № 143 від 25 червня 1975 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163#Text.

29. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761–VIII. *Голос України*. 2015. № 221–222.

30. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

31. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 липня 2011 р. № 3773–VI. Ст. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

32. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790–XII. *Відомості Верховної Ради*. 1993. № 3. Ст. 17.

33. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

34. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1998. № 20. Ст. 99.

35. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навчальний посібник. Київ, 2018. 194 с. URL : <http://surl.li/xksrmc>.

36. Столяр О. П. Вплив нелегальної міграції на сучасні американо-мексиканські відносини. *Гілея : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 115. С. 463–467.

37. Тимошек О. Принципи реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців в Україні. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2014. Серпень. 47–51.

38. Харитонов Р. Ф., Шишimenko О. І. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів у ЄС: сучасний стан. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 87–90.

39. Шамраєва В. М. Основні етапи формування спільної міграційної політики ЄС. URL : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf.

40. Щодо захисту трудових та соціальних прав мігрантів та використання міграції в інтересах розвитку. 25 травня 2021 р. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/shchodo-zakhystu-trudovyykh-ta-sotsialnykh-prav-mihrantiv-ta>.

РОЗДІЛ II

**ЗАХИСТ ПРАВ БІЖЕНЦІВ:
РЕГІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ
СТАНДАРТИ**

ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ

4.1. Поняття, ознаки й особливості визначення поняття «біженець».

4.2. Права біженців у контексті прав людини в сучасному світі.

4.3. Правовий статус біженців в Україні.

4.1. Поняття, ознаки й особливості визначення поняття «біженець»

Проблема біженців існує протягом всієї історії людства та є однією з найсерйозніших проблем. У сучасному широкому розумінні *біженець* – це людина, яка прагне втекти від ситуації, що загрожує її життю, і тому залишає своє місце проживання. До ХХ століття турбота про таких людей залишалася «за внутрішнім переконанням народу», тобто лише у сфері моралі, і держави не мали жодних юридичних зобов'язань щодо їх захисту.

У ХХ столітті держави, та й міжнародне співтовариство в цілому, були змушені звернути увагу на проблему біженців. Це було викликано геноцидом вірмен 1915 р., соціальними потрясіннями в росії після Жовтневої революції 1917 р. та масовими переміщеннями населення, спричиненими приходом до влади націонал-соціалістів у Німеччині в 1933 р. Держави усвідомили, що можуть використовувати міжнародне право для захисту біженців. Перші зусилля в цьому напрямку були зроблені *Лігою Націй*.

Після закінчення Другої світової війни проблемою біженців зайнялася Організація Об'єднаних Націй. Було створено універсальну міжнародну угоду – *Конвенцію про статус біженців 1951 р.*, покликану регулювати міжнародні відносини щодо захисту цієї категорії осіб.

Конвенція закріплює поняття «біженець» у статті 1. Так, *біженцями* визнаються особи, що внаслідок подій, які

відбулися до 1 січня 1951 р., маючи обґрунтовані побоювання стати жертвами переслідувань за ознакою расової належності, громадянства, релігії, належності до певної соціальної групи або політичних поглядів, знаходяться за межами країни своєї національної належності, які не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися таким захистом унаслідок таких побоювань; або ж, не маючи визначеного громадянства й знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання у результаті подібних подій, не можуть або ж не бажають повернутися до неї внаслідок таких побоювань. Це визначення було згодом уточнено *Протоколом 1967 р.* Названі міжнародні акти встановлюють найосновніше правило у сфері захисту біженців. Так, зокрема, держави не мають права висилати біженців до країн, де вони побоюються переслідувань за расовими, релігійними, національними, соціальними або політичними мотивами. Конвенція також виступає проти обмеження прав біженців як прав людини. Інші міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини, Женевські конвенції 1949 р. і два Додаткові протоколи 1977 р., кілька регіональних актів, містять фундаментальні положення про правовий статус біженців, забезпечення та захист їхніх прав і свобод.

Серйозним недоліком конвенційного визначення біженця є те, що воно не визнає біженцями жертв війни, масового насильства, збройних конфліктів або екологічних катастроф. Тому важко застосовувати визначення Конвенції до нових або специфічних ситуацій, до реалій українського сьогодення, зокрема.

Аналіз загального визначення поняття «біженець» у Конвенції про статус біженців дозволяє зробити висновок, що *критерії визначення біженців розширюються на рівні регіональних угод.*

На сучасному етапі розвитку цивілізаційних процесів дедалі більше людей залишають територію своєї країни походження за підстав, що з юридичної точки зору не можуть «посприяти» їм в отриманні категорії біженців через відсутність переслідування з боку держави. Водночас, навіть якщо переслідування є, не всі жертви захищені як біженці, а лише ті, кого переслідують за причинами, викладеними в Конвенції. Отже, жертви посухи, голоду, економічної кризи, збройних конфліктів і масових заворушень не визначаються як біженці згідно з міжнародним правом. Для усунення цієї проблеми були укладені відповідні угоди на регіональних рівнях, зокрема, в Африці, Латинській Америці, Співдружності Незалежних Держав і Європейському Союзу.

Як показали події, пов'язані з кризою біженців у Європейському Союзі, обмеженість традиційного визначення відповідно до Конвенції разом із додатковими процедурами й іншими обмеженнями, передбаченими законодавством Європейського Союзу, не змогли запобігти масовому в'їзду нелегальних мігрантів та інших мігрантів, які не отримали притулку або захисту. Загалом, частка заявників на отримання додаткового або тимчасового статусу, які мають обґрунтовані підстави, низька, а частка біженців – незначна. Водночас постійний рух населення та поява нових видів міграції зумовлюють необхідність як на міжнародному рівні, так і на рівні національного законодавства багатьох країн відрізняти біженців від суміжних категорій, у т. ч. економічних мігрантів, переміщених осіб, інших осіб, які потребують міжнародного захисту.

За даними *Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців*, на кінець 2019 р. у світі вже налічувалося приблизно 79,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб і майже 26 мільйонів біженців; у 2016 р. 362 000 біженців і мігрантів ризикували життям,

перетинаючи Середземне море (з них: 181 400 мігрували до Італії, а 170 000 – перетнули кордони Греції, решта – інші європейські країни); у першій половині 2017 р. понад 105 000 біженців і мігрантів в'їхали до Європи; у 2019 р. 612 700 шукачів притулку вперше звернулися за міжнародним захистом до країн-членів Європейського Союзу, при цьому позитивні рішення були прийняті у 38 % таких заяв.

З кінця минулого століття уряди країн світу будували свою політику щодо біженців на припущенні, що більшість шукачів притулку насправді не є біженцями, а є лише економічними мігрантами чи іншими мігрантами, які залишають свої країни з особистих причин, насамперед, «у пошуках кращого життя». Наразі лише 10–20 % шукачів притулку отримують статус біженця в цих країнах. Всі інші заяви про надання притулку відхиляються на підставі класичного тлумачення поняття «біженець», визначеного у Конвенції.

Усі спроби визначення поняття «біженець» в інших регіональних міжнародно-правових угодах здебільшого породили в науковій літературі дискусії з цього приводу. Загалом значне різноманіття дефініцій зводиться до загального та регіонального підходів, основою яких є два джерела права – універсальні угоди й регіональні. З урахуванням реалій сьогодення, збільшенням кількості осіб, що потребують захисту, тлумачення поняття «біженець» трактується на користь регіонального підходу.

У зв'язку з необхідністю вдосконалення поняття «біженець» деякі країни, особливо в Африці та Латинській Америці, розширили цю дефініцію, вважаючи, що обґрунтовані побоювання переслідування з обмеженим переліком причин не можуть слугувати належним критерієм для розгляду всіх ситуацій, пов'язаних із біженцями. У статті 1 (пункт 2) *Конвенції Організації Африканської Єдності 1969 р. про деякі аспекти проблеми біженців в Африці* поняття «біженець» означає особу, яка внаслідок зовніш-

ньої агресії, окупації, іноземного панування або подій, що серйозно порушують громадський порядок на частині або на всій території країни її походження або громадянства, вимушена залишити своє постійне місце проживання та звернутися за захистом у пошуках притулку за межами країни її походження або громадянства.

Аналізуючи текст згаданої норми, можна зробити висновки, що особа буде визнана біженцем, якщо вона «вимушено покине своє постійне місце проживання», незалежно від того, чи відбувся перетин державного кордону країни походження, чи ні. Це положення значно розширює можливості держави щодо захисту шукачів притулку та свідчить про те, що до статусу біженця в Африці застосовуються більш широкі підходи та принципи порівняно з універсальними стандартами.

Положення Конвенції Організації Африканської Єдності показують, що ставлення до біженців гуманніше, ніж у Конвенції 1951 р. Наприклад, стаття 2 (пункт 6) цього акта вказує, що держава, яка надає притулок, може з міркувань безпеки розміщувати біженців на розумній відстані від кордонів країни їхнього походження. Якщо державі важко надати притулок біженцям, вона може звернутися до інших держав-учасниць Конвенції Організації Африканської Єдності з проханням полегшити тягар, покладений на таку державу.

Окрім широкого визначення терміна «біженець», Конвенція Організації Африканської Єдності регулює відносини притулку (стаття 2), підстави добровільної репатріації (стаття 5), заборону підривної діяльності біженців (стаття 3) і т. д.

Держави-учасниці Конвенції Організації Африканської Єдності встановили **основні принципи притулку**, хоча й не надають його визначення: 1) надання притулку біженцям є *мирним і гуманним актом* і не повинно розглядатися

як недружній акт з боку будь-якої держави-члена Організації Африканської Єдності; 2) якщо біженці не можуть повернутися в країну свого походження або громадянства з цілком обґрунтованих причин, держави-члени надають *максимальну допомогу для прийому та забезпечення їхнього розселення*; 3) *заборони на висилку*, включаючи відмову у в'їзді, повернення або висилку на кордоні, які змушують особу повертатися або залишатися в районі, де її життю, особистій недоторканності або свободі може загрожувати небезпека; 4) *принцип взаємодопомоги та розподілу тягара*, згідно з яким держава-учасниця, яка не може продовжувати надавати притулок біженцю, може звернутися до іншої держави-учасниці Конвенції Організації Африканської Єдності, яка в дусі африканської солідарності та міжнародного співробітництва вживатиме відповідних заходів; 5) *право на перебування в будь-якій країні*, що гарантує тимчасове перебування в країні, в якій вони вперше оголосили себе біженцями, до вирішення питання про їх переселення та надання притулку; 6) *заборона використання біженців для здійснення підривної діяльності*. Загалом, це означає, що біженці мають зобов'язання перед країною, в якій вони перебувають: обов'язок дотримуватися законів і правил країни; поважати заходи з підтримання громадського порядку; утримуватися від підривної діяльності проти держав-членів Організації Африканської Єдності; не завдавати шкоди державам-членам Організації Африканської Єдності діями, які можуть створити напруженість у відносинах між ними, зокрема, актами застосування сили, використанням преси та радіо.

Картахенська декларація 1984 р., прийнята країнами Латинської Америки, також використовує розширювальний підхід до визначення поняття «біженця». Зі змісту пункту 3 частини III Декларації випливає, що біженець – це будь-яка особа, життю, безпеці або свободі якої загро-

жує загальне насильство, іноземна агресія, внутрішній конфлікт, широкомасштабні порушення прав людини або інші ситуації, що серйозно порушують громадський порядок, і яка покинула свою країну.

Формально декларації не є міжнародними договорами, угодами чи конвенціями і не визнаються обов'язковими інструментами міжнародного права. Такі декларації відображають лише наміри (бажання) урядів впроваджувати відповідні стандарти. Вони часто використовуються як джерело права в судовій практиці міжнародних і національних судів.

Подібний підхід до розуміння поняття «біженець» сформульований в *Угоді Співдружності Незалежних Держав про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям* (24 вересня 1993 р.). Зі статті 1 цієї Угоди випливає, що до біженців належать особи, які, не будучи громадянами держави-учасниці, що надала їм притулок, стали жертвами насильства щодо них самих або членів їхніх сімей чи інших форм переслідування, і які змушені залишити своє звичне місце проживання внаслідок реальної загрози переслідувань за ознакою раси, національності, віросповідання, мови, політичних переконань або належності до певної соціальної групи, пов'язаних зі збройним конфліктом або міжетнічним конфліктом.

Це визначення багато в чому повторює визначення Конвенції 1951 р., але розширює його, включаючи такі причини переслідування, як національність і мова, а також визнає жертв збройних конфліктів чи етнічних конфліктів – біженцями. Угода розглядає насильство як особливу форму переслідування та закріплює право на визнання біженцем, якщо насильство або інші форми переслідування безпосередньо застосовуються до особи або ж її сім'ї.

Щодо *Європейського Союзу* можна стверджувати, що тут сформувався чітко виражений *регіональний підхід* до визначення статусу біженця, типізації та систематизації

внутрішньо переміщених осіб. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть Європейський Союз забезпечив співпрацю у сфері правоохоронної діяльності, оподаткування та правосуддя, а також доклав значних зусиль для розробки та впровадження скоординованої політики у сфері притулку, міграції й захисту зовнішніх кордонів. Ключовим програмним документом у цій сфері є **«Гаазька програма: посилення свободи, безпеки та правосуддя в Європейському Союзі»** від 13 грудня 2004 р.

Усе законодавство Європейського Союзу з питань захисту прав біженців і надання притулку його шукачам зосереджене переважно на регулюванні правовідносин у *сферах*: розподілу обов’язків держав-членів щодо надання захисту; встановлення критеріїв визначення біженців та інших осіб, які потребують захисту Європейського Союзу; характеру захисту (права, обов’язки, спеціальні заходи для осіб, які отримують захист) і правил перебування особи, яка шукає притулку; процедури надання та позбавлення міжнародного захисту.

Загалом, законодавство Європейського Союзу **не розширює визначення поняття «біженець», але вводить «додатковий» і «тимчасовий» захисти** для тих, хто не підпадає під традиційне визначення біженця: особа, яка не має права на статус біженця, але щодо якої існують достатні підстави вважати, що їй загрожує реальний ризик серйозної шкоди, включаючи особисту загрозу, має право на додатковий захист (*Директива Ради Європейського Союзу від 20 липня 2001 р.*). На перший погляд, це визначення відповідає потребі надати міжнародний захист тим, хто не може отримати статус біженця. Однак, оскільки особи, які отримують такий додатковий захист, явно не є біженцями в розумінні Конвенції 1951 р., вони виключаються зі списку осіб, які перебувають під її «опікою», що зменшує від-

повідальність держав Європейського Союзу у сфері захисту цієї вразливої групи людей.

У законодавстві Європейського Союзу декларується «відданість» принципам і стандартам Конвенції 1951 р. і майже дослівно цитуються визначальні її положення. З метою забезпечення міжнародного захисту та подолання певних обмежень, встановлених на глобальному рівні, вводяться інші категорії: додатковий і тимчасовий захист.

Отже, у XX столітті сформувалися *два основні підходи до визначення поняття «біженець»: класичний (універсальний, конвенційний) і розширювальний (регіональний).*

Перший базується на визначенні, що міститься в Конвенції 1951 р., тоді як другий виник через те, що класичне визначення охоплює лише невелику кількість людей, які вимушено змінили постійне місце проживання на територію іншої країни і потребують міжнародної допомоги. Водночас, останнім часом на рівні регіонального законодавства з'явився ще один підхід – *європейський*: для захисту осіб, які не підпадають під конвенційне визначення, встановлюються окремі види захисту, які називаються «додатковий» і «тимчасовий».

Отже, якщо особа відповідає позитивним умовам і не має негативних умов для прийняття рішення, вона визнається біженцем. Однак *людина не стає біженцем через визнання, а визнається біженцем тому, що вона фактично вже є ним.*

4.2. Права біженців у контексті прав людини в сучасному світі

Уся структура захисту біженців на міжнародному, регіональному та національному рівнях базується на концепції прав людини. Законодавство про права людини є, у певному сенсі, вираженням прагнення людини до вільного, гідного, мирного та безпечного життя, захищаючи біжен-

ців у разі порушень їхніх прав і свобод, репресій, залякувань, бідності й інших надзвичайних ситуацій, які породжують потоки таких осіб.

Загальновідомо, що *основоположні права людини універсальні та мають особливе значення для біженців*, які стали такими внаслідок порушень прав людини в країні свого походження, а їхнє становище стало особливо вразливим.

Основним фактором, що «стимулює» людей покинути країну походження або заважає повернутися додому безпечно та добровільно, є порушення прав людини, що й лежить в основі феномену «біженців». Саме тому захист прав людини в країні походження має важливе значення для вирішення проблеми біженців. Ті, хто залишає свою країну походження у пошуках захисту в іншій країні, роблять це, насамперед, тому, що їхні права були порушені. А рішення про наявність «обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань» є наслідком того, що одне або декілька фундаментальних прав людини не дотримуються.

Повага до прав людини також лежить в основі захисту біженців у країнах притулку. Держави, які надають притулок, визначають права біженців та їхні обов'язки відповідно до загального права та традиційних норм міжнародного права. Однак слід також зазначити, що статус біженців у міжнародному праві лежить у правовій площині між загальновизнаними принципами суверенітету, територіального верховенства та принципами прав людини. Та саме *права людини повинні мати пріоритет*.

Перш за все, слід зазначити, що біженці користуються всіма основними правами та свободами, проголошеними в міжнародних документах з прав людини. З іншого боку, біженці мають особливі, притаманні лише їм права та привілеї, якими вони користуються відповідно до універсальних і регіональних міжнародних угод про правовий статус біженців.

Основоположними документами у сфері міжнародного захисту біженців є *Конвенція про статус біженців 1951 р.* та *Протокол до неї 1967 р.*, що встановлюють універсальні правила поводження з особами, які були змушені покинути свою країну внаслідок переслідувань, насильницьких конфліктів, порушень прав людини або інших зловживань. Преамбула Конвенції 1951 р. підкреслює *тісний зв'язок між загальною ситуацією з правами людини і змістом законодавства про біженців*, тобто констатується принцип, що кожна людина має право на користування основними правами та свободами. До *фундаментальних принципів* Конвенції можна віднести: нетерпимість до дискримінації, заборону примусового повернення, незастосування покарань за нелегальний в'їзд і перебування, а також набуття і реалізацію прав з плином часу.

На додаток до прав, викладених у Конвенції 1951 р., біженці, як і всі інші, користуються основними правами людини, викладеними в різних міжнародних документах, включаючи низку регіональних конвенцій, які були підписані та ратифіковані багатьма країнами. *Найважливіші* з цих документів такі: Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Конвенція Організації Об'єднаних Націй з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань та іншого жорстокого, негуманного або принизливого поводження чи покарання (1984 р.); Конвенція Організації Об'єднаних Націй з прав дитини (1989 р.); Міжнародна конвенція про захист прав всіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей (1990 р.); Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.); Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів (2006 р.) та інші.

Біженці, як й інші категорії людей, мають повне право користуватися невід’ємними правами людини, закріпленими у *Загальній декларації прав людини 1948 р.* – першому в історії міжнародних відносин акті, який проголошує, що основні громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини, включаючи право на життя, свободу й особисту недоторканність, мають бути загальновизнаними і повинні дотримуватися всіма суб’єктами права. Цей перелік доповнюється також: свободою від катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання; свободою від рабства та підневільного стану; свободою думки, совісті та релігії; свободою від свавільного арешту та затримання; незаконним втручанням в особисте та сімейне життя; свободою від вторгнення до житла; свободою пересування тощо. Якщо ці права і свободи порушуються, то для людини стає небезпечним подальше перебування в країні, і, як наслідок, вона змушена тікати зі звичного (постійного) місця свого перебування.

Вбачається, що існує тісний і взаємозалежний зв’язок між дотриманням прав людини та запобіганням і вирішенням проблем біженців. Належний захист прав людини сприяє усуненню ризику спалахів біженства чи збільшення їхньої кількості, а відновлення порушених прав шукачів притулку створює умови для реалізації ними права на безпечне повернення до країни походження.

Статті 13, 14 та 15 Загальної декларації прав людини є спеціальними та стосуються біженців, свободи пересування і вибору місця проживання, права шукати притулок і користуватися ним, а також громадянства. Положення Декларації деталізуються в конкретних договорах глобального характеру й охоплюють фундаментальні універсальні права й основні свободи людини та покладають на держави відповідні юридичні зобов’язання. Так звана «тріада»

Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права за своїм змістом утворюють ***Міжнародний Білль про права людини***.

Існують також інші міжнародні конвенції та стандарти, які зосереджені на конкретних правах і свободах або на регламентації правового статусу особливих груп людей. Їхній зміст спрямований на запобігання дискримінації більш детально, ніж це роблять Пакти. Так, деякі з них стосуються біженців або містять конкретні рекомендації для цієї вразливої категорії осіб:

1) у *Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.* міститься визначення расової дискримінації, що й підсилює важливість цього акту. Зі змісту Конвенції випливає, що *расова дискримінація* полягає у будь-якому розрізненні, винятку, обмеженні або перевазі, що базується на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, а метою або наслідком якого є знищення або применшення прав людини й основних свобод. Держави-учасниці домовилися засуджувати расизм, вчасно та належно реагувати на його прояви та вживати заходів для ліквідації всіх його форм;

2) у *Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.* містяться положення, що спрямовані на допомогу жінкам, водночас акт створює підґрунтя для захисту жінок-біженців;

3) *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)* забезпечує захист від **висилки** або **примусового повернення** у ситуаціях, коли існує значний ризик застосування катувань. На відміну від положення Конвенції про статус біженців, яке передбачає, що захист надається у випадку побоювання переслідувань за ознакою раси, релігії,

громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, положення Конвенції проти катувань є *абсолютною заборонаю на примусове повернення – невислання (non-refoulement)*.

На відміну від Конвенції про статус біженців, Конвенція проти катувань *не містить жодного положення, яке виключає право на захист осіб*, наприклад, які вчинили особливо тяжкі злочини. Тому, якщо немає підстав для захисту відповідно до Конвенції 1951 р., можна отримати такий захист згідно з положеннями Конвенції проти катувань, яка також надає гарантії проти депортації. У таких випадках особа, яка підлягає депортації, має право подати скаргу до Комісії, створеної відповідно до Конвенції проти катувань;

4) Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1989 р., учасниками якої є майже всі країни світу, застосовується до всіх дітей, включаючи дітей-біженців і дітей, які шукають притулку. Конвенція підкреслює, що всі діти мають право на захист і гуманітарну допомогу відповідно до прав, викладених у цій Конвенції;

5) у Міжнародній конвенції про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей 1990 р. містяться всі основні принципи міжнародного трудового права. Конвенція охоплює весь процес міграції, включаючи підготовку до міграції, виїзд, транзит, період перебування та оплачуваної діяльності в країні роботи за наймом і повернення. При цьому норми Конвенції стосуються всіх мігрантів незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії або віросповідання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, громадянства, віку, економічного, майнового, сімейного чи іншого становища або будь-яких інших обставин. Конвенція сприяє створенню та функціонуванню механізмів захисту соціальних, економічних, інших прав та інтересів біженців;

6) універсальним міжнародним договором вважається *Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р.*, яка встановлює право кожної людини, включаючи біженців, на свободу від насильницьких зникнень. Стаття 1 (пункт 2) цього акту стверджує абсолютний характер такого права: «Ні війна, ні політична нестабільність, ні надзвичайний стан не можуть бути виправданням для порушення цього права людини»;

7) *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю 2006 р.* гарантує, що особи з інвалідністю користуються тими ж правами, що й усі інші.

У багатьох випадках права людини небезумовні. Це стосується, наприклад, випадків, коли *заборона примусового повернення* (стаття 33 Конвенції 1951 р.) *не поширюється* на осіб, які становлять загрозу безпеці приймаючої держави чи суспільству або були засуджені за особливо тяжкі злочини. Загалом ці обмеження *загальні*. Так, наприклад, зі змісту статті 29 Загальної декларації прав людини випливає, що кожна людина повинна зазнавати таких обмежень у здійсненні своїх прав і свобод, які можуть бути встановлені законом з *єдиною метою* забезпечення належного визнання та поваги до прав і свобод інших, задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

Обмеження можуть бути й *специфічного* характеру. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права гарантує свободу пересування і вибору місця проживання. Однак передбачається, що ці права *можна обмежити* у тому випадку, якщо з'явиться необхідність для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення, прав і свобод осіб тощо.

Такі обмеження прав людини в міжнародному праві часто дублюються національними конституціями. Загалом, громадянські права можуть бути обмежені з *метою захис-*

ту загальнодержавного порядку, суспільної моралі або прав і свобод інших членів суспільства. У всіх випадках, однак, обмеження встановлюються виключно законами та повинні бути достатньо чітко прописаними, а тягар доведення необхідності обмежень та їх відповідності конкретній меті лежить на державі.

Міжнародне право в галузі прав людини дозволяє державам частково виконувати свої зобов'язання в надзвичайних ситуаціях. Наприклад, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що в надзвичайних ситуаціях *держави можуть бути звільнені від своїх зобов'язань* згідно з Пактом за умови, що вони сумісні з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не зумовлюють жодного виду дискримінації (за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, соціального походження і т. д.). Водночас Пакт передбачає, що держави *не можуть*, незважаючи на обставини, *обмежувати*: право на життя; право не бути підданим болісним або жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видів поводження і покарання; право на свободу від рабства; право на свободу думки, совісті та релігії; право на свободу від дискримінації. *Стаття 9 Конвенції про статус біженців 1951 р.* також дозволяє державам вживати спеціальних заходів щодо біженців під час війни або за інших виняткових обставин.

Для обмеження прав людини державі недостатньо просто оголосити надзвичайний стан. Рішення про обмеження цих прав і вжиті заходи повинні відповідати міжнародним зобов'язанням держави. Для того, щоб такі обмеження були *виправданими*, ситуація має бути *надзвичайною, яка загрожує життю населення*, а загроза має бути такою, що «на карту» поставлено саме існування держави. Наприклад, це може бути збройний конфлікт, який загрожує цілісності держави, її населенню та основним органі-

заційним структурам й інститутам. Однак *обмеження мають бути тимчасовими*. Крім того, ці заходи повинні бути офіційно оголошені й закріплені в законі, не повинні нікого дискримінувати за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, віри чи соціального походження.

Отже, законодавство про біженців і права людини тісно пов'язані між собою. Фактично, саме явище «біженець» є результатом переслідування, придушення особистості й обмеження фундаментальних прав і свобод людини.

4.3. Правовий статус біженців в Україні

У сучасній юриспруденції дослідження прав та обов'язків біженців в Україні має важливе практичне та теоретичне значення з точки зору розвитку правового статусу, гарантій і захисту біженців як в українському, так і в міжнародному праві.

Після здобуття *Україною* незалежності в 1991 р., з відкритістю кордонів, відсутністю законодавства в міграційній сфері та відповідного досвіду, стала гостро відчутною проблема неконтрольованої міграції. 24 грудня 1993 р. Верховна Рада України прийняла *Закон України «Про біженців»*, який мав багато недоліків і потребував доопрацювання.

З прийняттям основного Закону нашої держави з'явилися фундаментальні положення щодо врегулювання відносин у сфері захисту біженців. Відповідно до *статті 26 Конституції України*, іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами та свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України, законами або міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Це ж стосується осіб, яким надано статус біженця.

21 червня 2001 р. був прийнятий *Закон України «Про біженців»*, який, порівняно з попереднім, більше відповідав Конституції України й основним міжнародним документам із прав людини, що регулювали надання притулку іноземцям та особам без громадянства, а також враховував статті Загальної декларації прав людини; врегулював правовий статус біженців в Україні; порядок надання, втрати та позбавлення статусу біженця; гарантував захист біженців з боку держави.

Наступним кроком у процесі вдосконалення захисту прав біженців і шукачів притулку в Україні став *Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»* (8 липня 2011 р.). Цей закон переслідує основну мету: якомога тісніше зближення зі стандартами захисту Європейського Союзу. Права й обов'язки біженців в Україні закріплені також у *Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»* (22 вересня 2011 р.).

Зі змісту *Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»* випливає, що *біженець* – це особа, яка не є громадянином України та яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або за політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може або ж не бажає користуватися захистом цієї країни внаслідок цих побоювань. Із наведеного визначення можна виділити *ключові, необхідні та достатні ознаки* для визнання особи біженцем у нашій державі. Зокрема, це *переслідування або побоювання* стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національного або соціального походження, політичних переконань, громадянства, *відсутність захисту* від цих переслідувань з боку

держави, перебування за межами своєї країни внаслідок втечі або небажання повертатися до своєї країни тощо. Загалом зміст поняття «біженець» також включає в себе умови, за яких особа не визнається біженцем або перестає бути біженцем і виключається з-під дії Конвенції 1951 р. та Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Цей закон детально визначає права й обов'язки біженців. Так, особа, документи якої оформляються для вирішення питання щодо визнання біженцем, має **право** на: пересування, вільний вибір місця проживання і залишення території України (за винятком обмежень, які встановлюються законом); тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу; конфіденційне листування з Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав біженців; працю і відпочинок; свободу світогляду та віросповідання; підприємницьку діяльність, не заборонену законом; направлення індивідуальних і колективних письмових звернень, особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів; володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної або творчої діяльності; оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звернення з приводу захисту своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; безоплатну правову допомогу тощо.

Окрім прав, на осіб, яким надано статус біженця в Україні, покладається і ряд **обов'язків**: подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій сфері, відомості, необхідні для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; виїхати до визначеного пункту тим-

часового перебування за направленням центрального органу виконавчої влади; проходити медичний огляд на вимогу центрального органу виконавчої влади; повідомляти центральний орган виконавчої влади про своє переміщення за межі адміністративно-територіальних одиниць України, в яких вони проживають, у строки, встановлені цим органом.

Отже, права й обов'язки біженців належно закріплені в українському законодавстві з урахуванням відповідних міжнародно-правових стандартів, а основною проблемою в сучасній Україні залишається їхнє дотримання. Біженці в Україні часто стикаються з певними труднощами, пов'язаними з: реєстрацією за місцем проживання, отриманням постійного або тимчасового житла, працевлаштуванням на новому місці проживання, охороною здоров'я, пенсійним забезпеченням і т. п. Тому подальше вдосконалення чинного законодавства має бути спрямоване на посилення гарантій статусу біженця, а не лише на деталізації окремих положень у чинному законодавстві. Так, створення концепції міграційної політики в Україні, належної інфраструктури пунктів тимчасового тримання в Україні, поліпшення гарантій реалізації прав біженців в Україні, імплементація у національне законодавство провідних міжнародних стандартів у цій сфері – далеко не повний перелік необхідних кроків для української влади на найближче майбутнє у сфері захисту прав біженців.

Запитання для самоконтролю

1. Які історичні передумови привернули увагу міжнародного співтовариства до проблеми біженців?
2. Яка роль Ліги Націй у процесі становлення правового статусу біженців?
3. Коли та ким була підписана універсальна міжнародна угода, покликана регулювати відносини щодо захисту біженців?
4. Які фундаментальні принципи лежать в основі Конвенції про статус біженців 1951 р.?

5. Що можна вважати *серйозним недоліком* конвенційного визначення поняття «біженець»?
6. Яка *«нормативна місія»* покладена на Протокол 1967 р.?
7. Чому критерії визначення біженців *розширюються* на рівні регіональних угод?
8. Які *основні принципи притулку* закріплені в Конвенції Організації Африканської Єдності?
9. Чи *використовують* країни Латинської Америки розширювальний підхід до визначення поняття «біженця»?
10. На який *регіон* поширює дію Угода про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям?
11. Який з *підходів притаманний* Європейському Союзові щодо визначення статусу біженців?
12. Для чого законодавство Європейського Союзу вводить *«додатковий» захист* шукачам притулку?
13. Які *акти* утворюють Міжнародний Білль про права людини?
14. Яка з міжнародних конвенцій закріплює *абсолютну заборону* на примусове повернення (невислання)?
- 15.3 якою *метою* можуть бути обмежені громадянські права біженців?
16. У чому *проявляється* тісний зв'язок між загальною ситуацією з правами людини і змістом законодавства про біженців?
17. Які *основні проблеми* у сфері захисту прав біженців можна виділити в сучасній Україні?

Список літератури:

1. Алмаші І. М., Алмаші М. М. Еволюція визначення поняття «біженець». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 63–69.
2. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові аспекти регулювання вимушеної міграції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч 3. С. 229–236.
3. Безпалова О. І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб*: міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Ужгород, 20 квітня 2017 р.). Ужгород, 2017. С. 10–19. URL : <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1149>.

4. Бисага Ю., Нечипорук К. Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 310–314.

5. Біла-Тіунова Л. Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 194–205.

6. Бортник Н. П., Малець М. Р. Статус біженця у контексті правової політики ЄС. *Наше право*. 2020. № 4. С. 156–162.

7. Герасименко Є. С. Регіональні стандарти визначення біженців і їх відмежування від суміжних категорій мігрантів. *Право і суспільство*. 2020. № 6 (2). Ч. 1. С. 147–153.

8. Дацюк Т. К., Мирошніченко В. О., Волченко Н. В. Визначення міжнародно-правового статусу біженців у сучасних воєнних реаліях (український досвід). *Академічні візії*. 2023. № 17. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/277/244>.

9. Дмитрук Б. П., Светлова Н. М. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. *Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1. С. 18–27.

10. Іванова В. С., Сіваш О. М. Регламентація статусу біженців на міжнародному, регіональному й національному рівнях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 419–421.

11. Коваль В. О. Адміністративно-правові проблеми надання статусу біженця в Україні. *Вісник вищого адміністративного суду України*. 2012. № 4. С. 50–56.

12. Коваль В. О. Поняття «біженець» в законодавстві України. *Право, суспільство та держава : форми взаємодії : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 березня 2012 р.)*. Т. 1. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012. С. 39–41.

13. Коваль В. О. Поняття «особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту» в законодавстві України. *Публічне адміністрування в сучасних умовах* : матеріали VII науково-практичного семінару (м. Київ, 24 травня 2012 р.). Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2012. С. 93–95.

14. Козинець І. Г., Козинець О. Г. Права біженців в контексті прав людини в сучасному світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 21–24.

15. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. С. 141.

16. Котляр О. І. Співвідношення міжнародного права біженців та міжнародного права прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120. Ч. І. С. 200–208.

17. Лушпійенко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво господарство і право*. 2017. № 2. С. 188–193.

18. Маньгора В. В., Тельнюк С. Р. Особливості реалізації права на притулок громадянами України в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2022. №. 4 (43). С. 129–138.

19. Марценюк П. П. Перспективи вдосконалення законодавства України у сфері регулювання статусу біженців. *Форум права*. 2013. № 8. С. 258–261.

20. Микитенко Є. В. Щодо особливостей правового регулювання статусу біженців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 38–40.

21. Мішеніна А. С., Деркаченко Ю. В. Статус біженців в Україні та світі: загальний огляд. *Правова система: теорія і практика*. 2020. № 3. С. 113–119.

22. Набуття статусу біженця або додаткового захисту : Державна міграційна служба України. 16 лютого 2017 р. URL : <http://surl.li/jjuam>.

23. Павлова В. О. Біженці як правова фігура в сьогоденній політиці України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 218–224.

24. Пирожков С. П. Правовий механізм реалізації прав біженців у Європейському Союзі. *Форум права*. 2012. № 6. С. 28–30.

25. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 250–262.

26. Потапов А. Г. Правове регулювання статусу біженців в межах країн-учасниць ЄС : недоліки та шляхи їх усунення. *Правове регулювання економіки*. 2011. № 7. С. 63–67.

27. Про біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України № 3671–VI від 8 липня 2011 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

28. Про затвердження Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 605–р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR120605.html.

29. Про статус біженців : Конвенція ООН від 28 липня 1951 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

30. Прокопенко І. П., Дерманська О. В. Правова регламентація статусу біженця в Україні, Франції, Німеччині та Італії. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 255–259.

31. Семенюк Р. Е. Правовий статус біженців і переміщених осіб. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 65–70.

32. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навчальний посібник. Київ, 2018. 194 с. URL : <http://surl.li/xksrmc>.

33. Сорока І. Права шукачів притулку в практиці УВКБ ООН. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 294–300. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/51.pdf>.

34. Статус біженця та тимчасовий захист: у чому різниця. 1 серпня 2023 р. URL : <https://iaa.org.ua/articles/status-bizhenczya-ta-tymchasovyj-zahyst-u-chomu-riznyczya/>.

35. Ченшова Н. В. Проблематика вдосконалення законодавства України у сфері регулювання статусу біженця та його гармонізації з правом Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 64–72.

36. Чуєнко В. І. Європейська криза біженства: причини формування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Право»*. 2017. Вип. 43. С. 211–215.

37. Чуєнко В. І. Історичні передумови виникнення та періодизація становлення правового статусу біженців у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 310–315.

38. Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі : сучасний стан і перспективи розвитку. Харків, 2018. 224 с.

39. Шестакова Н. О. Аспекти визначення поняття «біженець» в міжнародному праві. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (7). С. 26–30.

40. Якимчук М., Соломко С., Самороков В. Правовий статус українських біженців у країнах Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 619–625.

ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

5.1. Гарантії захисту прав і свобод біженців.

5.2. Основоположні принципи у сфері захисту прав біженців.

5.3. Особливості захисту прав дітей-біженців.

5.1. Гарантії захисту прав і свобод біженців

Порушення основоположних прав і свобод людини, таких як право на життя, свободу й особисту недоторканність, свободу від рабства або підневільного стану, свободу думки, совісті та релігії, свободу від свавільного арешту або затримання, переслідування особи тощо можуть мати характер, за якого подальше перебування особи в країні походження стає нестерпним. За таких реалій, зв'язок між правом про захист прав людини та захистом біженців як інститутом у відповідній сфері вбачається насамперед у тому, що саме *порушення прав людини є підставою для набуття статусу біженця*.

Отже, порушення прав і свобод людини та громадянина набувають особливого значення, оскільки дії, що їх порушують, можуть розцінюватися як переслідування особи.

Біженці, які втратили правові зв'язки з країною свого громадянства, вважаються однією з найменш соціально захищених категорій громадян, позаяк їхні соціальні та культурні зв'язки в країні, де вони отримали притулок, обмежені. Шукачі притулку, позбавлені правового та соціального захисту, часто потрапляють у ситуації, коли їхні права та свободи порушуються. Все це посилює соціальну напруженість і створює нові проблеми, пов'язані із забезпеченням безпеки біженців, задоволенням їхніх потреб у житті, працевлаштуванні, медичному страхуванні тощо.

Реалізація прав і свобод та захист від їх порушення визначаються як юридична гарантія. *Юридичні гарантії* – це спеціальні правові норми, у яких закріплені умови реалізації прав різних верств населення та засоби захисту в разі їх порушення. На відміну від загальних гарантії, юридичні гарантії спрямовані на забезпечення реалізації та захисту суб'єктивних прав і свобод біженців, належне використання ними гарантованих для цієї категорії осіб благ.

При тлумаченні змісту правового статусу біженців як шукачів притулку основна увага приділяється гарантіям їх правового статусу. Під цими гарантіями розуміються умови та заходи, що забезпечують всебічний захист прав і свобод біженців у контексті захисту прав та свобод людини й громадянина. Водночас під терміном «*гарантії*» слід розуміти сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на повну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод біженців, усунення причин, які можуть порушувати їх здійснення.

Юридичні гарантії прав і свобод біженців трактуються як діяльність органів, що займаються справами біженців, основний обов'язок яких проявляється у створенні необхідних умов для забезпечення захисту прав і свобод цієї категорії осіб.

Принцип реалізації таких гарантії покладається на державу, що надає притулок, яка реалізує відповідні функції через діяльність органів державної влади. Цей принцип делегування повноважень закріплений у національних нормативно-правових актах, що визначають основні напрями діяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема у сфері міграційної політики.

Загалом, *держави несуть відповідальність за реалізацію гарантії захисту біженців на своїй території у співпраці з місцевими організаціями громадянського суспільства*. Держави заохочують, забезпечують соціальний і

правовий захист, а також прагнуть мінімізувати загрозу сексуального, гендерного чи іншого насильства, на яке багато біженців наражаються навіть у країнах притулку.

В Україні **громадський сектор** також співпрацює з виконавчою гілкою влади, хоча така співпраця наразі не надто активна. *Основними завданнями* організацій, пріоритетними напрямками діяльності яких є захист прав біженців, є координація та розробка спільних заходів правової та соціальної допомоги біженцям і шукачам притулку, а також здійснення необхідних кроків, спрямованих на їхню інтеграцію в українське суспільство. До таких організацій належать: *Всеукраїнська благодійна фундація «Право на захист», Програма юридичного захисту HIAS, Консультаційний центр для біженців, Благодійна організація «Харківський благодійний фонд «Світ», Громадський рух «Віра. Надія. Любов», Благодійний фонд «Допомагаємо»* і т. д.

Що стосується реалізації гарантій захисту біженців на державному рівні, то *22 серпня 2012 р. Кабінет Міністрів України* своїм розпорядженням № 605–р затвердив план заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, в українське суспільство. На його основі підготовлено законопроекти про внесення змін до законодавчої бази у сфері праці, освіти, соціального та пенсійного забезпечення з метою гармонізації законодавства України у сфері захисту біженців і надання притулку за міжнародними стандартами.

Ключові положення згаданого розпорядження можна звести до такого: забезпечення впровадження міжнародного досвіду у сфері притулку та захисту біженців; визначення напрямів співпраці з міжнародними організаціями й урядами інших країн; обмін інформацією щодо роботи з біженцями; сприяння толерантному ставленню громадськості до біженців; створення мережі пунктів розміщення біженців у регіоні та вжиття заходів для поліпшення жит-

лових та інших умов; розширення мережі комунікації та обміну між пунктами розміщення біженців і центрами зайнятості.

Загалом, регулювання суспільних відносин щодо біженців удосконалюється шляхом юридичного закріплення гарантій захисту їхніх прав і свобод у чинному законодавстві. Однак варто відзначити й певні проблеми в цій сфері, пов'язані, зокрема, із процедурою депортації. Ця проблема стосується не лише осіб, які перебувають на нелегальному становищі, а й тих, хто визнаний біженцем відповідно до Конвенції 1951 р. та чинного українського законодавства. Такі дії, безсумнівно, є порушенням міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини.

Питання ефективних механізмів захисту прав і свобод біженців ілюструє той факт, що застосування законів, які регулюють відносини біженців і шукачів притулку, обмежене в частині легалізації цих категорій осіб. У цьому процесі існують проблеми, пов'язані з неналежним документуванням шукачів притулку під час процедури надання статусу біженця та видачі документів, що посвідчують особу. Нагальною правовою проблемою залишається також гармонізація законодавства про біженців із законодавством України, що регулює різні аспекти суспільних відносин.

5.2. Основоволожні принципи у сфері захисту прав біженців

Правовий статус біженців, як і будь-який правовий статус осіб, має ґрунтуватися на певних засадничих ідеях, які надають йому визначеного спрямування, формують його сутність і впливають на його зміст. Таким правовим підґрунтям є *принципи*, що лежать в основі визначення статусу біженця в міжнародному праві.

До *основоположних принципів* у сфері захисту прав біженців можна віднести: невідчужуваність основних прав і свобод; право на громадянство, право не бути безпідстав-

но позбавленим громадянства або змінити його; заборона застосування фізичної сили з метою позбавлення особи або групи осіб їх національної, релігійної, культурної, мовної чи етнічної самобутності; заборона примусового переміщення жителів або інших дій, які можуть призвести до примусового переміщення; право клопотати про надання в інших країнах притулку; право залишати будь-яку країну, у т. ч. власну; право на повернення тощо.

На додаток і в поєднанні з вищезазначеними принципами та нормами в галузі прав людини велике значення для міжнародного співробітництва з питань біженців мають *принципи, які визначають мирні та дружні відносини між державами*. Насамперед, це: принцип, згідно з яким спори між державами повинні вирішуватися мирним шляхом; принцип, відповідно до якого відносини, що стосуються міжнародного переміщення осіб, повинні ґрунтуватися на чинному праві; принцип, згідно з яким надання притулку є актом мирного та гуманного характеру та не повинно розглядатися як недружній акт з боку будь-якої держави; принцип міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми біженців, який полягає у визнанні того, що запобігання збільшенню біженців та осіб без громадянства, зменшення кількості осіб, які потребують міжнародного захисту є необхідною умовою для вирішення глобальних світових проблем (зокрема, збереження миру та безпеки) тощо.

Загалом, основоположні принципи правового статусу біженців ґрунтуються на фундаментальних положеннях міжнародного права, включаючи повагу до державного суверенітету, суверенної рівності держав, партнерського співробітництва та міжнародно-правової відповідальності.

1. Принцип невислання (*non-refoulement*) застосовується до шукачів притулку, принаймні на початковому етапі та за відповідних обставин (стаття 32 Конвенції

1951 р.). *Право на захист мають лише заявники, звернення яких достатньою мірою обґрунтовані.*

Принцип невислання застосовується незалежно від правового статусу шукача притулку. Немає значення, як такі особи потрапили на територію держави, в якій вони шукають притулку. Якщо шукача притулку примусово повертають до країни, де існують обґрунтовані побоювання переслідувань, або він піддається різним формам переслідувань, то такі дії визнаються примусовим поверненням, що суперечить нормам міжнародного права. Цей принцип у європейських країнах є наріжним каменем захисту біженців і слугує своєрідною гарантією від примусового повернення у середовище переслідувань або інших ризиків. Цей принцип у різних формах закріплений у кількох міжнародних документах, які врегульовують питання надання статусу біженця.

2. Принцип невидачі (non-expulsion). Міжнародне право взагалі забороняє видачу біженців. Водночас, у статті 33 Конвенції 1951 р. йдеться про *примусове повернення* біженців до країни походження, якщо вони вважаються *потенційною загрозою безпеці країни, де вони перебувають, або якщо вони були засуджені за вчинення тяжкого злочину і становлять суспільну небезпеку для приймаючої країни*. За інших обставин принцип недопустимості примусового повернення залишається незмінним.

3. Рівний розподіл навантаження прийому та розселення між усіма державами. Цей принцип не відображений у тексті Конвенції 1951 р. Однак він отримав широке визнання та підтримку в сучасній міжнародній правовій практиці. Його суть полягає в тому, що країна походження, так само як і країна притулку, бере участь у визначенні долі біженців. Взяття цього принципу за *основу* стало можливим завдяки зусиллям, докладеним відповідно до низки

резолуцій виконавчого комітету Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

4. Принцип гнучкого, швидкого та гуманного визнання біженців. Цей принцип також не передбачений у Конвенції 1951 р. Однак Виконавчий комітет Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців у своєму Висновку № 8 (XXVIII) рекомендує державам таку процедуру визначення статусу біженця, зокрема:

- уповноважений персонал, до якого звертається заявник на території держави-учасниці або на кордоні, повинен отримати чіткі інструкції про те, як вести справу в межах своїх повноважень, відповідно до національного та міжнародного права. Такі посадові особи зобов'язані діяти у спосіб, що відповідає принципу недопущення примусового повернення, тобто ***non-refoulement***, і сприяти передачі справи до вищого компетентного органу;

- заявники повинні отримувати адекватні та відповідні інструкції щодо процедури, якої вони мають дотримуватися;

- орган, відповідальний за розгляд заяв про надання статусу біженця і прийняття рішення в першій інстанції, повинен бути чітко визначений;

- заявники повинні отримувати необхідну допомогу при поданні заяв до відповідних органів влади;

- заявникам також повинна бути надана можливість зв'язатися з представниками Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців;

- якщо заявнику надається статус біженця, він повинен бути поінформований про цей факт і отримати відповідні документи, що засвідчують його законний статус біженця;

- якщо заявника не визнано біженцем, йому або їй має бути надано оптимальний період часу для оскарження в адміністративному або судовому порядку до відповідного органу або до іншого органу для офіційного перегляду рішення;

- заявникам має бути дозволено залишатися у приймаючій країні по той час, допоки компетентний орган не прийме рішення за їхньою заявою, за винятком випадків, коли влада встановить, що заява явно неправдива. Їм також має бути дозволено залишатися в країні поки триває розгляд апеляції до вищого адміністративного або судового органу.

5. *Принцип добровільної репатріації.* Цей принцип є однією з фундаментальних основ прав біженців і закріплений як у міжнародному, так і в національних законодавствах.

Добровільний і особистий характер репатріації біженців завжди повинен поважатися, а її здійснення за необхідності має відбуватися в умовах повної безпеки репатріанта.

6. *Принцип тимчасового захисту.* Ідея тимчасового притулку або захисту з'являється в міжнародному праві як альтернатива примусовому поверненню. Тимчасовий захист відповідає духу Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р., і цей принцип застосовується у випадках великого напливу біженців.

7. *Принцип надання статусу біженця без взаємності.* Суть цього принципу полягає у тому, що незалежно від того, як інші країни ставляться до своїх міжнародних зобов'язань щодо біженців, приймаючі країни повинні керуватися гуманітарними принципами, послідовно та в повному обсязі надавати біженцям допомогу і захист. Багато країн світу дотримуються цього гуманітарного принципу, сприяючи розвитку підходів, спрямованих на запобігання підризу основ міжнародного права.

8. *Принцип можливості надання політичного притулку.* У міжнародному праві цей принцип регулюється насамперед *міжнародно-правовим звичаєм*, а також *Декларацією про територіальний притулок*, прийнятою Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 14 грудня 1967 р. У внутрішньому праві *політичний притулок* – це особливе особисте право, яке надається іноземним

громадянам й особам без громадянства національними конституціями та законами сучасних демократичних держав. *Політичний притулок* – це право іноземного громадянина залишатися на території певної держави протягом достатнього періоду часу, якщо його переслідують за політичними, релігійними, науковими чи іншими подібними мотивами у власній країні. Цей ***принцип не поширюється*** на воєнних злочинців або осіб, які вчинили злочини проти людства. ***Надання політичного захисту не означає автоматичного надання громадянства.*** Надаючи такий притулок, держава лише зобов'язується *не видавати* таких осіб до країн, де вони зазнали переслідувань різного роду. Розрізняють *територіальний притулок* і *дипломатичний притулок*.

Міжнародна спільнота розробила адекватні системи захисту біженців. *Натомість найкращим вирішенням проблеми біженців було б забезпечення їхнього сприятливого повернення на етнічну батьківщину.* У зв'язку з цим існує потреба у розробці міжнародного механізму, який би координував співпрацю низки країн у вирішенні питань повернення та реадaptaції біженців.

5.3. Особливості захисту прав дітей-біженців

Захист прав дітей-біженців має свої особливості не лише з огляду на їхній вік, але й на їхню більшу вразливість порівняно з дорослими. Сьогодні серед біженців, які перебувають під захистом Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, 41 % – віком до 18 років, а 12 % – до 5 років. Діти часто стають першими жертвами насильства і найбільш чутливі до змін у способі життя, розриву сімейних і громадських зв'язків. Діти-біженці повинні користуватися таким самим захистом, як і дорослі біженці, але їхні особливі потреби також повинні бути враховані.

Існують **три основні чинники**, що зумовлюють **особливі потреби дітей**: 1) *вразливість*: вони особливо схильні до хвороб, недоїдання, фізичних травм; 2) *залежність*: вони потребують підтримки дорослих не лише для фізичного виживання, але й для психологічного та соціального благополуччя; 3) *розвиток*: діти досить швидко проходять різні стадії свого розвитку, а незавершення однієї з них або ж проблеми на цій стадії ускладнюють або навіть унеможливають проходження наступних стадій.

З урахуванням основних чинників особливих потреб дітей, діти-біженці та діти, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, набагато більше відчують зміни в умовах нового рівня життя та соціального статусу. Зокрема, такі діти долають численні потрясіння, що травмують дитячу психіку, кардинально змінюють морально-психологічний стан дітей, часто мають руйнівний вплив на психологічний світ та роблять їх вразливими. Крім того, незнання мови, різні соціальні та культурні вимоги до поведінки серед однолітків і незнайомих людей призводять до дискомфорту, зниження активності та самооцінки, часто підвищують тривожність і агресію, спричиняють зміну ціннісних орієнтацій дитини та негативне ставлення до оточуючих.

Виходячи з цих особливостей дітей-біженців у порівнянні з іншими категоріями біженців, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців розробило **принципи**, якими воно керується у своїй роботі щодо захисту дітей-біженців:

- у всіх діях, що стосуються дітей-біженців, зокрема, найкращі інтереси дитини, повинні розглядатися насамперед;
- першочергове значення має збереження та відновлення згуртованості сім'ї;
- дії, що вживаються в інтересах дітей-біженців, повинні, насамперед, зміцнювати спроможність осіб, відпо-

відальних за їхню опіку, виконувати свій основний обов'язок – задовольняти потреби дітей;

- якщо особливі потреби дітей-біженців можуть бути ефективно задоволені лише за допомогою спеціальних заходів, такі заходи повинні здійснюватися за максимальної участі їхніх сімей і громади біженців у цілому;

- дівчаткам-біженцям має бути гарантований такий самий захист і підтримка, як і хлопчикам;

- діти-біженці без супроводу дорослих повинні отримувати особливий захист і турботу;

- співробітники Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців повинні докласти всіх зусиль для запобігання ризикам для дітей-біженців і вживати додаткових заходів для забезпечення виживання і безпеки тих дітей, які перебувають у найбільшій небезпеці.

Переслідування дітей часто має також *гендерний компонент*. Загалом, дівчатка ризикують стати жертвами специфічних форм переслідування у країнах свого походження у сфері незаконного викрадення з метою проституції, примусової праці, каліцтва жіночих статевих органів, а хлопчиків частіше вербують до збройних сил та угруповань, примусової військової служби тощо. У таких випадках слід однаково враховувати як вікові, так і гендерні аспекти.

Під час переміщення діти-біженці втрачають зв'язок зі своїми сім'ями та ризикують стати *дітьми-солдатами* або *жертвами сексуальної експлуатації*. Однак навіть ті діти, які зберігають контакт зі своїми сім'ями, страждають від екстремальних умов, створених їхньою втечею від переслідувань, що ускладнює забезпечення умов для нормального розвитку.

У країнах, де прийнято затримувати дорослих біженців, свобода пересування дітей-біженців, як правило, також обмежується. *Слід пам'ятати, що дітей не можна затри-*

мувати, якщо тільки це не є єдиним способом зберегти єдність сім'ї. Відповідно до статті 37 Конвенції про права дитини, арешт, затримання та тюремне ув'язнення можуть застосовуватися лише як крайній захід і протягом якомога коротшого періоду. Необхідно вивчати альтернативи затриманню. Наприклад, діти, яких не супроводжує дорослий родич, повинні бути передані іншому родичу, який вже проживає в країні притулку. Якщо це неможливо, дітям у будь-якому випадку повинні бути забезпечені належні умови проживання та догляд. В ідеалі, вони повинні бути розміщені в притулках або прийомних сім'ях.

Під час процедури надання статусу біженця кожній дитині, яка втратила зв'язок з родичами, повинен бути призначений опікун, який представляє інтереси дитини. При розгляді заяви про надання притулку необхідно враховувати рівень розумового розвитку дитини, її зрілість і здатність подати заяву, а також особистісні характеристики дитини, сімейне оточення і звичне культурне середовище. При вирішенні питання про надання дитині статусу біженця будь-які сумніви повинні тлумачитися на користь дитини та на користь надання їй притулку.

Під час збройного конфлікту діти-біженці користуються особливим захистом відповідно до міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права. Стаття 38 Конвенції про права дитини наголошує на необхідності поваги та дотримання міжнародного гуманітарного права і забороняє безпосередню участь осіб, які не досягли 15-річного віку, у воєнних діях і вербування таких осіб до національних збройних сил. Стаття також передбачає, що при вербуванні з числа осіб, які досягли 15-ти, але не досягли 18-ти років, перевага повинна надаватися особам старшого віку.

Положення про безпосередню участь у бойових діях і вербування у віці до 18-ти років також закріплені у статті 23 *Африканської хартії прав і добробуту дитини*.

Норми міжнародного гуманітарного права забороняють також призов до збройних сил і безпосередню участь у воєнних діях осіб, які не досягли 15-річного віку.

Отже, як міжнародне гуманітарне право, так і міжнародне право захисту прав людини забороняють призов до збройних сил осіб, які не досягли 15-річного віку, а також безпосередню участь таких осіб у бойових діях. Останнє є порушенням міжнародного права, незалежно від того, чи вербуються такі діти добровільно, чи в результаті призову, незалежно від того, чи є війна між державами або всередині країни, і незалежно від того, воюють такі особи на боці уряду чи опозиції. Причому, що *Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р.* застосовуються лише під час збройних конфліктів, тоді як положення Конвенції про права дитини застосовуються як у воєнний, так і в мирний час.

Норми, що забороняють участь дітей у бойових діях і вербування дітей до збройних сил, мають критично важливе значення, особливо з огляду на значно вищий рівень смертності та поранень серед дітей-солдатів порівняно з дорослими. Це пов'язано з тим, що дітям зазвичай доручають найнебезпечніші завдання, такі як розмінування міних полів, віддавання наказів на проведення шпигунських операцій або відправлення на передову (де вони піддаються найбільшому ризику). Серед інших небезпек для дітей-солдатів – недоїдання, погана гігієна, тілесні покарання, вживання наркотиків, сексуальне насильство та хвороби, що передаються статевим шляхом, порушення психіки, неконтрольовані негативні емоції тощо.

Міжнародне гуманітарне право гарантує всім дітям, особливо дітям-біженцям, *захист*, який надається всім цивільним особам. Ці основні гарантії закріплені як у Конве-

нції про права дитини, так і у звичаєвому праві. *Гарантії* включають: гуманне ставлення, повагу до сімейного життя, релігійних переконань і практик; забороняють дискримінацію, вбивство, катування, жорстоке або нелюдське поводження, приниження людської гідності, тілесні покарання, каліцтва, медичні або наукові експерименти, згвалтування та інше сексуальне насильство, рабство та работоргівлю, незаконне залучення до неоплачуваної примусової праці, захоплення заручників, використання дітей як «живого щита», свавільне позбавлення волі та колективні покарання і т. д.

Загалом, діти надзвичайно чутливі до смерті інших, у тому числі рідних і близьких, перебувають у постійному стані тривоги через руйнування житла та необхідність захищати своє життя, що робить їх *особливо вразливими серед цивільного населення*, часто змушені жити далеко від дому, сім'ї та друзів, стають жертвами викрадень, арештів, катувань і залякувань, страждають від поранень (ампутацій, тяжких опіків, глухоти) і найбільше страждають від зубожіння населення через війну. Тому ***міжнародне гуманітарне право містить спеціальні норми, спрямовані на захист дітей під час збройних конфліктів.*** Зокрема, у статті 77 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. закріплено, що діти користуються особливою повагою і захищаються від усіх форм непристойного впливу; сторони, що перебувають у конфлікті, надають дітям захист і допомогу, яких вони потребують через свій вік або з інших причин; у випадках арешту, затримання або інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти розміщуються в установах, відокремлених від установ для дорослих, за винятком випадків, коли їхні сім'ї розлучені; смертний вирок за злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, не може бути винесений особам, які не досягли 18-річного віку на момент вчинення злочину.

Зі статті 4 Другого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. випливає: на додаток до вікових обмежень на участь у воєнних діях і призов до збройних сил, дітям забезпечується освіта, включаючи релігійне та моральне виховання, відповідно до побажань їхніх батьків або осіб, які несуть за них відповідальність; у разі необхідності та можливості за згодою батьків дитини або осіб, які за законом або звичаєм несуть основну відповідальність за піклування про дитину, вживаються заходи для тимчасової евакуації дитини з району воєнних дій у безпечний район країни, а особа, відповідальна за безпеку та благополуччя дитини, здійснює її супровід.

Особливий захист, передбачений міжнародним гуманітарним правом, продовжує поширюватися на дітей віком до 15-ти років, навіть якщо вони беруть безпосередню участь у бойових діях і були захоплені в полон.

При прийнятті рішень щодо дітей-біженців необхідно враховувати найкращі інтереси дитини та першочергову роль сім'ї у захисті та благополуччі дитини. Ці фундаментальні положення лежать в основі Конвенції про права дитини. Зі змісту *частини 1 статті 3 Конвенції* випливає, що в усіх діях щодо дітей, здійснюваних як державними, так і приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага повинна приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Усі положення Конвенції про права дитини, включаючи основоположний *принцип найкращого забезпечення інтересів дитини*, повністю стосуються й дітей-біженців. Це пов'язано з тим, що всі права, закріплені в Конвенції, повинні бути гарантовані без дискримінації кожному, хто не досяг 18-річного віку. Так, *стаття 2 Конвенції про права дитини* щодо захисту від дискримінації вимагає від держав поважати та гарантувати весь комплекс прав усім

дітям, які перебувають під їхньою юрисдикцією, без будь-якої дискримінації, незалежно від національного, етнічного, соціального походження або іншого статусу дитини. Іншими словами, всі діти, які перебувають під юрисдикцією держави, користуються всіма правами, викладеними в Конвенції, незалежно від їхньої національності, міграційного статусу чи інших обставин. Саме тому діти-біженці, діти, які шукають притулку, діти, яким було відмовлено в притулку, та діти, які незаконно перебувають на території держави, мають право користуватися всіма правами, викладеними в Конвенції про права дитини. Всі ці діти користуються тими ж правами, пільгами та привілеями, що й діти, які є громадянами своїх країн. Все це стосується і ***права на освіту***.

Педагогам усіх рівнів навчальних закладів, які працюють з дітьми-біженцями, дітьми, які потребують додаткового захисту, та дітьми, розлученими з сім'єю, важливо пам'ятати, що ці діти вже мають певний життєвий досвід, часто негативний. Тому освітня діяльність з дітьми-біженцями в цих закладах має бути спрямована на формування нового рівня міжособистісних стосунків (дитина-дитина, дитина-дорослий), позитивних життєвих цінностей, оптимістичного світосприйняття, комунікативних і мовленнєвих навичок. *Цілі та зміст роботи з дітьми-біженцями, дітьми, які потребують додаткового захисту, та дітьми, розлученими з сім'єю*, мають бути ретельно продумані з метою визначення необхідного для кожної дитини психолого-педагогічного впливу, забезпечення комплексного підходу до адаптації (реабілітації) та позитивної динаміки (корекції) розвитку.

З огляду на вищезазначене, ***завдання навчальних закладів*** щодо належного захисту дітей-біженців, дітей, які потребують додаткового захисту, та дітей, розлучених із

сім'єю, а також підвищення якості освіти полягають у наступному:

- створення умов для загального психологічного благополуччя дитини;
- забезпечення соціальної адаптації дітей-біженців через формування елементарних мовних і мовленнєвих навичок та введення їх у соціокультурний простір;
- відновлення, збереження та зміцнення психологічного здоров'я дітей тощо.

Належний захист дітей-біженців означає, перш за все, позитивне сприйняття їх персоналом і дитячими колективами різних рівнів закладів освіти, задоволення їх потреби у визнанні серед однолітків і дорослих, прагнення позитивно проявити себе.

З метою створення *оптимальних умов* для загального психологічного комфорту дітей-біженців у закладах освіти *необхідно*:

- враховувати національні, етнічні та культурні чинники, вміння дитини спілкуватися українською мовою, загальний рівень розвитку дитини, ціннісні орієнтації та мотивацію до діяльності;
- інтегрувати освітні зусилля для формування почуття безпеки, ґрунтуючись на принципах особистісно-орієнтованого підходу;
- забезпечити наступність у роботі вихователів, учителів, викладачів, соціальних педагогів і практичних психологів;
- забезпечити співпрацю між фахівцями закладів освіти та батьками (опікунами) дітей-біженців.

Крім того, якщо діти, визнані такими, що потребують додаткового захисту, наприклад, діти-біженці або діти, розлучені з сім'єю, з різних причин не відвідують навчальні заклади, доцільно організувати соціально-педагогічний патронат над їхніми сім'ями (*лист Міністерства освіти та*

науки України від 17 грудня 2008 р. «Про здійснення соціально-педагогічного патронату сімей»).

Соціально-педагогічний патронат як варіативна форма здобуття освіти передбачає надання гуманітарних послуг і здійснення заходів, спрямованих на сприяння адаптації дитини до умов нового соціального середовища, розвиток, навчання та підтримку у вихованні тощо.

Мета соціально-педагогічного патронату сімей біженців полягає також у наданні ранньої допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, і поступовій повній або частковій інтеграції їх у суспільство. *Рішення про призначення соціально-педагогічного патронату та закріплення соціальних педагогів за дітьми в навчальних закладах приймають відповідні органи управління освітою.* Підставою для надання послуг соціально-педагогічного патронату є заява батьків (або особи, яка діє від імені батьків) до місцевого органу управління освітою.

Освітні установи та сім'ї повинні працювати разом, щоб допомогти дітям біженців адаптуватися до чужої країни та інших умов життя, швидше влитися в нове соціокультурне середовище. У роботі з батьками й іншими особами, які беруть участь у вихованні дітей-біженців, слід використовувати такі форми роботи, які формують риси толерантної особистості в системі сімейного виховання. Серед них: індивідуальні та групові консультації, тренінги, семінари, батьківські клуби, спільні заходи за участю дітей і дорослих (свята, майстер-класи, екскурсії тощо).

Отже, забезпечення підтримки та захисту дітей, визнаних такими, що потребують додаткового захисту, у тому числі дітей-біженців та дітей, розлучених із сім'єю, в умовах полікультурного світу в специфічному контексті організації освітнього процесу базується на тому, що **дитина є активним суб'єктом освітнього процесу з урахуванням національних, етнічних і культурних особливостей**

стей. З цією метою необхідно враховувати рівень знань, динаміку розвитку відповідно до етапу навчання, національні, соціальні та психологічні особливості, ціннісні орієнтації та сфери мотивації.

Конвенція про права дитини визнає *важливість сім'ї* в житті дитини, а права дітей розглядаються у взаємозв'язку з правами й обов'язками батьків. Крім того, постійно підкреслюється роль громади.

Конвенція про права дитини, виступаючи міжнародною угодою з прав людини, містить окремі положення про захист дітей-біженців і захист дітей під час збройних конфліктів, тим самим *підсилюючи систему захисту*, що міститься в міжнародному гуманітарному праві. Вона охоплює практично всі аспекти життя кожної дитини, не дозволяє державам звільнитися від своїх зобов'язань за жодних обставин, застосовується як у мирний час, так і під час збройного конфлікту та гарантує постійний захист дітей. *Принцип найкращого забезпечення інтересів дитини*, проголошений Конвенцією про права дитини, притаманний системі захисту біженців, міжнародному праву щодо захисту прав людини та міжнародному гуманітарному праву.

Значення Конвенції про права дитини для дітей-біженців полягає в тому, що вона встановлює *універсальні норми*. Конвенція охоплює майже всі аспекти життя дитини, від права на здоров'я та освіту до соціальних і політичних прав. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців вважає ці права принципами й активно керується Конвенцією про права дитини у своїй роботі.

Спеціальні положення щодо захисту дітей-біженців містяться у статті 22 Конвенції про права дитини. Так, держави-учасниці, відповідно до застосованих міжнародних або національних законів і процедур, вживають належні заходи для забезпечення того, щоб ді-

тям, які шукають статус біженця або вважаються біженцями, як несупроводжуваним, так і супроводжуваним батьками чи іншими особами, надавався належний захист і гуманітарна допомога в користуванні правами, викладеними в Конвенції та в інших міжнародних договорах з прав людини або гуманітарних документах, учасниками яких вони є. З цією метою держави-учасниці допомагають Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним міжурядовим і неурядовим організаціям захищати таких дітей і надавати допомогу в розшуку батьків або інших членів сім'ї дітей-біженців з метою отримання інформації, необхідної для возз'єднання. Якщо батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення з будь-якої причини, як це передбачено в Конвенції про права дитини.

Африканська хартія прав і добробуту дитини містить аналогічні положення про захист дітей-біженців і дітей, які шукають притулку (стаття 23). Ці норми також застосовуються до внутрішньо переміщених осіб віком до 18 років.

Принцип найкращого забезпечення інтересів дитини має бути визначальним у всіх питаннях, що стосуються поводження з дітьми-біженцями та дітьми, які шукають притулку. Це проявляється при допуску дітей на територію держави, при розгляді та прийнятті рішення про надання статусу біженця, при наданні посвідки на проживання, при розгляді питання про возз'єднання сім'ї, при відмові у в'їзді на територію держави тощо.

Міжнародно-правовий захист дітей-біженців є прикладом дуже тісної взаємодії між системою захисту біженців, міжнародним правом захисту прав людини та міжнародним гуманітарним правом. Це не дивно, оскільки діти-біженці в мирний час захищені як *люди, біженці* та *діти*, тоді як під час збройного конфлікту вони захищені як *лю-*

ди, біженці, цивільні особи або комбатанти та діти. Найголовнішим і вирішальним фактором серед названих суб'єктів захисту є останній – *діти*. Діти-біженці в мирний час і під час збройного конфлікту користуються таким же захистом, як і дорослі біженці, але з урахуванням особливих потреб.

Запитання для самоконтролю

1. Який *фактор* можна вважати підставою для набуття статусу біженця?
2. Що таке *юридичні гарантії* прав і свобод біженців?
3. Яка *роль громадського сектору* в захисті прав біженців?
4. Які *основні завдання* покладені на організації, пріоритетними напрямками діяльності яких є захист прав біженців?
5. Які *ключові положення* лежать в основі Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України 22 серпня 2012 р.?
6. Які *основоположні принципи* у сфері захисту прав біженців можна виокремити?
7. Який зміст принципу *non-refoulement*?
8. Яка суть принципу *non-expulsion*?
9. Які з *принципів* у сфері захисту прав біженців не відображені у тексті Конвенції 1951 р.?
10. Що таке *політичний притулок*?
11. Які *три основні чинники* зумовлюють врахування особливих потреб у захисті дітей-біженців?
12. У яких міжнародно-правових актах містяться *спеціальні норми*, спрямовані на захист дітей-біженців, у тому числі, під час збройних конфліктів?
13. Якими *принципами керується* у своїй роботі Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців щодо захисту дітей-біженців?

Список літератури:

1. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові аспекти регулювання вимушеної міграції. *Науковий вісник Ужгородсь-*

кого Національного Університету. Серія Право. 2024. Вип. 81. Ч 3. С. 229–236.

2. Белов Д. М., Белова М. В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 47–52.

3. Бисага Ю. М., Белов Д. М., Нечипорук К. О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 380–386.

4. Біла-Тіунова Л. Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 194–205.

5. Босий В. П. Поняття юридичних гарантій адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). Т. 4. С. 80–84.

6. Ватаманюк А. Нормативно-правове регулювання у наданні соціальних послуг біженцям в Іспанії. *Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences*. 2019. № 39. Р. 110–115.

7. Гартманн Себастьян. Людяність і безпека – основні принципи захисту прав біженців. 7 березня 2024 р. URL : <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/jevropa/ljudjanist-i-bezpeka-osnovni-principi-zakhistu-prav-bizhenciv-2061/>.

8. Глобальний договір щодо біженців : коротка довідка від агентства ООН у справах біженців. 2018. Серпень. URL : <http://surl.li/almbcc>.

9. Городецький О. О. Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 62–68.

10. Гороть З. А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 49–54.

11. Джуган В. О Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67.

12. Дмитрук Б. П., Светлова Н. М. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. *Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1. С. 18–27.

13. Європейська Комісія гарантує захист прав дітей-біженців з України. 2 березня 2022 р. URL : <http://surl.li/copmpw>.

14. Загальні принципи, які вивів ЄСПЛ при вирішенні питань щодо видворення, питань біженців : суддя ВС Уханенко. 17 жовтня 2022 р. URL : <https://advokatpost.com/zahalni-pryntsy-py-iaki-vyviv-iespl-pry-vyrishenni-pytan-shchodo-vydvorennia-pytan-bizhentsiv-suddia-vs-ukhanenko/>.

15. Захистити права дітей-біженців з України. 2022. URL : <https://adcmemorial.org/uk/crossborderchildhoodua/>.

16. Калашник О. Пріоритет сталості сімейних зв'язків та возз'єднання сім'ї у справах про визнання шукача захисту та членів його родини біженцями або особами, які потребують додаткового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 81–85.

17. Коваль В. О. Адміністративно-правові проблеми надання статусу біженця в Україні. *Вісник вищого адміністративного суду України*. 2012. № 4. С. 50–56.

18. Конвенція ООН про права дитини : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789–ХІІ. Київ : Столиця, 1997. 31 с.

19. Мануїлова К. В. Міжнародні стандарти захисту прав та свобод дітей під час збройних конфліктів як найбільш вразливої категорії осіб. С. 183–196. URL : <http://surl.li/pchthp>.

20. Машкіна О. І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління*. 2022. Вип. 2. С. 99–112. URL : <http://surl.li/pnadpc>.

21. Менджул М. В. Принцип верховенства права та правові засади системи захисту біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 421–424.

22. Микитенко Є. В. Щодо особливостей правового регулювання статусу біженців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 38–40.

23. Москаль Г. Проблемні питання захисту прав трудящих-мігрантів та біженців. *Віче: журнал Верховної Ради України*. 2013. № 21. URL : <http://www.viche.info/journal/3932>.

24. Повідомлення про захист прав дітей в українській кризі. Травень 2022 р. URL : <http://surl.li/pglcwx>.

25. Потапов А. Г. Правове регулювання статусу біженців в межах країн-учасниць ЄС : недоліки та шляхи їх усунення. *Правове регулювання економіки*. 2011. № 7. С. 63–67.

26. Права біженців під час воєнного стану в Україні: звернення правозахисників. 19 червня 2023 р. URL : <http://surl.li/efsevi>.

27. Принципи захисту прав людини та рекомендації щодо встановлення віку в контексті міграції : Рекомендація CM/Rec (2022) 22 Комітету міністрів державам-членам та Пояснювальний меморандум до неї. 80 с. URL : <http://surl.li/ytwvak>.

28. Про біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671–VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

29. Про затвердження Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 605–р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR120605.html.

30. Пушкіна О. В., Чебикіна Т. С. Гарантії захисту прав і свобод біженців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 164–167.

31. Рекомендації УВКБ ООН щодо процедури забезпечення найкращих інтересів: оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини. 2021. 240 с. URL : <http://surl.li/rfvsws>.

32. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків, 2018. 324 с.

33. Сівак Н. О. Політика щодо біженців в Австрії, Данії і Великобританії після міграційної кризи 2015 року. *Соціально-*

політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2021. Вип. 5. С. 117–122.

34. Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців : Резолюція Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1950 р. № 428 (V). URL : <http://surl.li/kxiymmlm>.

35. Терлецький С. В. Принципи відмови у наданні статусу біженця в Україні. *Право України*. 2015. № 5. С. 98–101.

36. Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А. Забезпечення та захист прав дітей-біженців з України: виклики сьогодення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. № 68. С. 149–152. URL : <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc68/31.pdf>.

37. Хрестова Ю. В., Федьора О. М. Виселення іноземців та осіб без громадянства: національний та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 1. Т. 2. С. 261–264.

38. Ченшова Н. В. Проблематика вдосконалення законодавства України у сфері регулювання статусу біженця та його гармонізації з правом Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 64–72.

39. Чуєнко В. «Європейська криза біженців» як найактуальніша проблема Європейського Союзу. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2016. Серпень. С. 212–216.

40. Чуєнко В. І. Принципи міжнародно-правового статусу біженців. *Право та інновації*. 2018. № 2 (22). С. 111–118.

ТЕМА 6. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

6.1. Національна практика у справах захисту прав біженців в Україні: судові та позасудові механізми.

6.2. Регіональні механізми захисту прав біженців.

6.3. Захист прав біженців на рівні Організації Об'єднаних Націй.

6.4 Захист прав та інтересів біженців з України: виклики сьогодення.

6.1. Національна практика у справах захисту прав біженців в Україні: судові та позасудові механізми

Перші роки незалежності України засвідчили необхідність термінового вирішення питань, пов'язаних із захистом біженців і шукачів притулку. Історично склалося так, що наша держава вжила відповідних заходів ще до того моменту, як Верховна Рада ратифікувала Конвенцію про статус біженців 1951 р. та Протокол 1967 р. Першими кроками у сфері захисту прав біженців стали: *Закон України «Про біженців» (1993 р.)*, згодом – *Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2001 р.)*.

Унаслідок таких дій значною мірою підвищилася відповідність внутрішнього законодавства України міжнародним правовим стандартам у сфері захисту біженців. Через рік Верховна Рада України прийняла *Закон України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців» (2002 р.)*, цим самим взявши на себе зобов'язання, що становлять основу згаданих актів.

З урахуванням таких позитивних законодавчих змін, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців в Україні зробило висновок, що Конституція та чинне законодавство України забезпечують широку правову базу для біженців і шукачів притулку. Ві-

відповідні нормативні положення демократичні та відповідають рекомендаціям Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій у цій сфері.

Однак чинне українське законодавство у сфері захисту біженців недосконале й має певні недоліки. Зокрема, це відсутність єдності у визначенні основних понять; неузгодженість норм, що регулюють різні аспекти суспільних відносин (праця, освіта, соціальний захист і т. д.); недосконалість положень щодо порядку надання та позбавлення статусу біженця, додаткового чи тимчасового захисту в Україні тощо. Такі проблеми притаманні не лише законодавству про біженців, а й українському законодавству загалом.

Світовий правопорядок виробив *загальне правило*, згідно з яким, перш ніж звертатися зі скаргою про порушення своїх прав і свобод до міжнародної правозахисної організації, *особа повинна використати всі правові механізми, передбачені для цього в державі, до якої буде звернена скарга*. Так, зі змісту *статті 55 Конституції України* випливає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Іншими словами, перш ніж звертатися до міжнародних механізмів захисту прав людини, всі особи (громадяни України, іноземці, у т. ч. біженці чи мігранти, особи без громадянства, юридичні особи) повинні вичерпати всі національні засоби захисту своїх прав.

Судові механізми захисту прав біженців

Кожній особі гарантується *право на судовий захист* своїх прав і свобод, що є одним із видів державного захисту. Крім Конституції України, основними законодавчими документами, які регламентують це право, є також *Закон*

України *«Про судоустрій і статус суддів» (стаття 6), «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права» (стаття 2), «Загальна декларація прав людини» (стаття 8)* та ін. Важливо пам'ятати, що тільки ті особи, права, свободи або інтереси яких порушені, мають право на судовий захист. Отже, суд повинен спочатку з'ясувати, чи справді ця особа зазнала порушення своїх прав, свобод чи інтересів, які вона прагне захистити.

Право на судовий захист – це конституційне право, а виконання судових рішень – складова частина *права на справедливий захист*. Право на судовий захист реалізується в таких *двох формах*: 1) особисто самим учасником за допомогою наданих йому процесуальних прав; 2) захисником (адвокатом).

Кожна особа має право на *професійну юридичну допомогу* та *вільний вибір захисників* своїх прав (стаття 59 Конституції України). Відповідно до *статті 14 Закону України «Про безоплатну юридичну допомогу»*, така допомога може надаватися *безкоштовно* у випадках, визначених цим законом. У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, окрім адвокатів, повинні також брати участь законні представники неповнолітніх, мають залучатися психологи.

Основні форми судочинства: цивільне, адміністративне, господарське, кримінальне.

У ході *цивільного судочинства* суд розглядає справи, що впливають із цивільних, житлових, земельних, сімейних і трудових відносин, а також реєстрації майна, майнових прав, інших реєстраційних дій (*стаття 19 Цивільного процесуального кодексу України*).

В *адміністративному судочинстві* суд може розглядати справи щодо оскарження: дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень; рішень державних органів, у тому числі нормативно-правових або ж індивідуальних актів; допуску до державної служби, її проходження та зві-

льнення з неї; доступу до публічної інформації; рішень про примусове відчуження або арешт майна для суспільних потреб і т. д. (*стаття 19 Кодексу адміністративного судочинства України*).

У межах судочинства, що виникає з господарських (корпоративних) відносин суди можуть розглядати справи з питань: укладання, зміни, розірвання та виконання господарських договорів; приватизації майна, крім житлових спорів; пов'язаних із цінними паперами, їхнім обігом і погашенням; спорів між господарськими компаніями та їхніми учасниками (засновниками, акціонерами) тощо (*стаття 20 Господарського процесуального кодексу України*).

У порядку кримінального судочинства захищаються права та законні інтереси тих, хто в ньому бере участь, розкриваються злочини, встановлюються винні особи, яких притягають до відповідальності за вчинені кримінально-карані діяння, або ж звільняються від покарання особи, винуватих яких не доведено. *Правосуддя у кримінальних справах здійснюється виключно судами*. Ніхто не може бути звинувачений у скоєнні злочину та понести кримінальне покарання інакше, як за вмотивованим вирокіом суду (*статті 2 і 15 Кримінально-процесуального кодексу України*).

У кожній формі судочинства встановлюється конституційне право людини та громадянина, зокрема й біженців, на судовий захист порушених прав і свобод. Зазначені процедури здійснення судочинства різняться відповідно до галузей законодавства, яка регулює правовідносини, де відбулося порушення.

Позасудові механізми захисту прав біженців

Окрім судових механізмів захисту, наступним за ефективністю державним механізмом захисту прав людини є ***прокуратура***. Хоча її діяльність, як правило, не асоціюється із захистом прав людини, але відповідно до *статті 1 Закону України «Про прокуратуру»*, ***прокуратура Украї-***

ни – це єдина система, яка здійснює функції, визначені Конституцією України та згаданим законом, *з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави*.

Загалом, органи прокуратури спрямовані на безумовне дотримання людиноцентристського підходу під час розгляду звернень, що визначається одним із стратегічних пріоритетів їхньої діяльності.

До невід’ємної частини діяльності прокуратури можна віднести: *розгляд звернень і запитів, а також особистий прийом громадян*. Однак прокуратура не може приймати остаточне рішення у справі, це – прерогатива судів.

Отже, хоча звернення за допомогою до прокуратури не завдає шкоди жертві порушення, дії прокурора або відмова в їх застосуванні *недостатні для вичерпання національних засобів правового захисту*, а *звернення до прокуратури не обов’язкове для вичерпання національних засобів правового захисту*.

Ще одним відносно новим інструментом захисту прав людини в Україні є *омбудсмен – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Цей інститут виникає лише на певному етапі розвитку держави та громадянського суспільства, яке в Україні в останні роки активно формується.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини розглядає скарги на порушення прав людини. Омбудсмен, використовуючи свої повноваження й авторитет, допомагає відновити розгляд справ про відновлення порушених прав навіть після того, як були вичерпані всі правові можливості. Однак усі засоби впливу омбудсмена обмежуються його загальними адміністративними повноваженнями, оскільки вони розраховані, насамперед, на його моральний вплив. Тому *звернення до омбудсмена також не обов’язкове для вичерпання національних засобів правового захисту*. Це пов’язано з тим, що омбудсмен, хоча й може

бути досить ефективним на практиці, не відповідає формальним критеріям ефективності.

Щодо **діяльності неурядових організацій у сфері захисту біженців** у нашій державі, то варто зацентрувати увагу на *представництві в Україні Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців*, яке було відкрито в 1994 р. Основні завдання представництва зводяться до надання допомоги органам державної влади та проведення моніторингу виконання міжнародних зобов'язань Україною у сфері захисту біженців.

До **ключових напрямків діяльності** представництва в Україні Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців *належать*: сприяння створенню ефективних систем захисту біженців і законодавства відповідно до міжнародних стандартів; забезпечення захисту всіх осіб, які цього потребують; надання фінансової підтримки для самозабезпечення, регіональної інтеграції та добровільного повернення; створення гуманітарного простору для переміщених осіб і шукачів притулку в умовах змішаної міграції; протидія та запобігання расизму, ксенофобії, безгромадянству тощо.

Значну роль у сфері захисту прав біженців в Україні відіграє також **Центр стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини**, створений у 2004 р. з метою надання кваліфікованої правової допомоги жертвам стратегічно важливих справ про порушення прав людини. Справи, якими займається Центр, відбираються експертною групою, що складається з відомих українських юристів і правозахисників.

6.2. Регіональні механізми захисту прав біженців

Регіональна міжнародна організація – об'єднання держав, що розташовані в межах певного регіону земної кулі (Європи, Африки, Південної чи Латинської Америки і т. д.).

Відповідно **можна виділити**: Міжамериканську, Африканську, Європейську системи захисту прав біженців, регіональну систему на території Співдружності Незалежних Держав та ін.

Так, Міжамериканська система захисту діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Африканська система захисту складається з Африканської комісії прав людини та народів, що є органом Організації Африканської Єдності.

Європейська система захисту прав людини найбільш розгалужена та найдієздатніша. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд з прав людини, а «жива» природа Європейської Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод робить її актуальною для всіх викликів сьогодення. Це ж стосується і глобальної проблеми збільшення потоку біженців, який вперше в історії перевищив 65 мільйонів, більшість яких масово переїжджають саме до європейських країн. Намагаючись захистити свої права, біженці дедалі частіше звертаються до Європейського суду з прав людини.

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, яка, насамперед, передбачає захист громадянських і політичних прав, не містить положень, що безпосередньо стосуються біженців. *Винятком є заборона вислання іноземців, які законно перебувають на території держави-учасниці, за винятком загроз національній безпеці.* Незважаючи на це, *шукачі притулку та біженці можуть звернутися за захистом до Європейського суду з прав людини.*

Можна виділити широкий спектр звернень із приводу порушених прав щодо біженців, як-от: запобігання поверненню в райони, де існує обґрунтований ризик катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання; захист процесуальних гарантій у випад-

ках затримання; поганих умов утримання під вартою; порушень права на справедливий судовий розгляд, зокрема, рішень національних судів та органів влади щодо відмови у наданні притулку тощо. З різних питань, пов'язаних із порушенням прав біженців, були винесені сотні судових рішень, у тому числі й щодо України.

Практика Європейського суду з прав людини засвідчує, що біженці використовують різні статті Конвенції для захисту своїх прав. Деякі справи, розглянуті Європейським судом з прав людини, хоч і поодинокі, включають, наприклад, *статтю 5* (право на свободу й особисту недоторканність), *статтю 8* (право на повагу до приватного та сімейного життя), *статтю 13* (право на ефективний засіб правового захисту), *статтю 2* (право на життя), *статтю 4 Протоколу IV* (заборона колективного вислання іноземців), *статтю 1 Протоколу VII* (процедурні гарантії у випадку висилки іноземців). Найбільш широко питання захисту прав біженців розглядаються в рамках різних аспектів **статті 3 – заборона катувань**. Вони стосуються як загрози катувань та іншого забороненого поведіння в разі повернення в країну походження, так і порушень у приймаючій державі.

Примусове повернення заявників на отримання статусу біженця до країни походження залишається однією з **найсерйозніших проблем у сфері захисту біженців на сьогоднішній день**. Конвенційний захист таких осіб зазвичай базується на принципі статті 3, яка забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведіння або покарання, і, по суті, є однією з *найважливіших* у сфері захисту прав біженців. Адже у випадках примусового повернення до країни, де існує ризик переслідування або загроза життю чи здоров'ю, Європейський суд з прав людини зазвичай констатує порушення статті 3 Конвенції.

Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що за наявності серйозних підстав вважати, що існує **«реальний ризик»** жорстокого поводження із заявником, незалежно від того, чи є держава, яка вимагає екстрадиції, учасницею Конвенції, відповідальність несе держава, під захистом якої перебуває особа. Одним з перших і найвідоміших рішень з цього приводу було рішення 1989 р. у справі **«Сьорінг проти Великобританії»**, в якому Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що відбудеться порушення статті 3 Конвенції, якщо заявник буде екстрадований до Сполучених Штатів; *підстава*: реальний ризик опинитися в камері смертників. Отже, Європейський суд з прав людини загалом постановив, що якщо існують реальні підстави вважати, що заявник зазнає неминучого ризику катувань, нелюдського поводження в разі його повернення до країни походження, або якщо заявник наражається на ризик бути підданим катуванням, нелюдському поводженню, то держава порушує статтю 3 (та/або статтю 2) Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Зокрема, у справі **«Бадер та Канбор проти Швеції»** Європейський суд з прав людини встановив порушення 2–3 статей, якщо заявника буде депортовано до Сирії, де його заочно було засуджено до смертної кари.

Важливе для розуміння прав біженців за Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод рішення у справі **«Чахал проти Великобританії»**. Заявником виступав відомий активіст, який підтримував ідею створення суверенної держави сикхів на території Індії. У своєму рішенні Європейський суд з прав людини підкреслив *абсолютний характер Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*, визнавши, що відступ від вимог статті 3 неможливий навіть у випадку, коли така особа вчиняє злочин на території приймаючої держави та становить загрозу її національній безпеці.

У справі *«Джабарі проти Туреччини»* суд постановив, що іранська заявниця мала намір подати заяву про надання притулку в Туреччині, але не вклалася в п'ятиденний термін. Це призвело до її автоматичної депортації, що було підтверджено апеляційним судом. Європейський суд з прав людини з врахуванням того, що жінці загрожувала смертна кара через побиття камінням, розкритував такий короткий термін, встановлений національним законодавством Туреччини, та проведення процедури депортації під час апеляційного розгляду справи.

У справі *«Байсаков та інші проти України»* заявників повинні були депортувати до Казахстану. Однак, на думку Європейського суду з прав людини, на момент депортації вони могли зазнати на території держави свого походження катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Заявникам було надано статус біженців на підставі їхньої політичної діяльності та можливого переслідування з політичних мотивів. Та згодом Генеральний прокурор стверджував, що влада Казахстану розшукувала заявників за підозрою у скоєнні тяжких злочинів, не пов'язаних з їхньою політичною діяльністю.

У справі *«Дубовик проти України»* заявницю розлучили з новонародженою дитиною й заарештували на підставі міжнародного ордеру та листа від бюро Інтерполу (Республіка Білорусь) із метою екстрадиції. На період з'ясування та підтвердження інформації Білоруссю заявниці було надано статус біженця в Україні. Однак, незважаючи на такий статус, її продовжували утримувати під вартою більше року, доки прокуратура не вичерпала всі національні судові інстанції для перегляду та скасування рішення про надання заявниці статусу біженця. Європейський суд з прав людини нагадав, що затримання має ґрунтуватися виключно на законі, і визнав, що затримані особи повинні мати право оскаржити рішення про затримання і,

якщо мало місце порушення їхнього права на свободу, отримати компенсацію за це порушення.

Отже, стаття 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод тлумачиться Європейським судом з прав людини універсально та забезпечує ефективний захист правового захисту проти будь-якої форми примусового повернення до місця, де особа може зазнати порушення своїх прав. Принципи, які закріплені у згаданій статті, можуть бути ефективним засобом правового захисту для осіб, чий заяви про надання статусу біженця були відхилені, в тому числі для тих, хто не підпадає під *конвенційне визначення біженця (згідно з Конвенцією 1951 р.)*, але потребує міжнародного захисту.

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод також може застосовуватися до умов тримання під вартою осіб, які заплановані до депортації або перебувають у процесі визначення статусу біженця. Зокрема, Європейський суд з прав людини розглядав справу *«Хірсі Джамаа та інші проти Італії»*. Заявники були затримані італійською береговою охороною біля острова Лампедуза й екстрадовані до Лівії. Не отримавши жодних пояснень, їх передали лівійській владі, хоча заявники були переконані, що вони прямують до Італії. У своєму рішенні Європейський суд з прав людини підтвердив принцип, що судна у відкритому морі підлягають юрисдикції держави прапору, і категорично не погодився з аргументами Італії щодо рятувальних операцій на морі. Той факт, що заявники не прохали про подання заяви на отримання статусу біженця і, водночас, не розуміли небезпеки, з якою вони зіткнулися в Лівії, також не звільняє Італію від її зобов'язань за статтею 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, як і від відповідальності за їхнє порушення.

Дії італійської влади щодо поводження та повернення біженців з острова Лампедуза неодноразово ставали пред-

метом розгляду Європейського суду з прав людини. В 2015 р. було винесено рішення у справі *«Хаїфі та інші проти Італії»*. Суть справа полягала в утриманні заявників у міграційному центрі Лампедузи, а згодом – на борту судна в порту Палермо, а також репатріації до Тунісу нелегальних мігрантів, які були перехоплені в морі та доставлені до італійського узбережжя у 2011 р. під час подій, пов'язаних з «арабською весною». Європейський суд з прав людини встановив, що заявники були незаконно затримані, оскільки їх не проінформували про причини затримання і, відповідно, вони не могли його оскаржити. Незважаючи на виняткову гуманітарну кризу на острові Лампедуза в 2011 р. (55 298 мігрантів висадилися там майже за той самий період), було встановлено, що умови утримання заявників під вартою у відповідних центрах завдавали їхній людській гідності шкоди. Тільки в 2015 р. Європейський суд з прав людини виніс рішення у 56 справах, що стосуються рішень про репатріацію або висилку біженців з Європейського Союзу до країн, де заявники зазнають репресій або переслідувань.

Тривале тримання під вартою, жахливий побут, недотримання санітарних норм, неможливість задовольнити основні потреби протягом багатьох місяців також розглядалися Європейським судом з прав людини у справі *«М.С.С. проти Бельгії та Греції»*. Заявник був позбавлений мінімальних засобів для існування протягом тривалого періоду часу в очікуванні рішення влади про надання йому статусу біженця. Суд встановив порушення низки статей Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, включаючи порушення статті 3, і виніс рішення на користь заявника.

Окрім широкого застосування статті 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, біженці активно захищають своє право на повагу до приватного та

сімейного життя, передбачене статтею 8, яка застосовується у випадках, коли депортація пов'язана з роз'єднанням із членами сім'ї. Наприклад, у справі *«Мехемі проти Франції»* заявника, засудженого за торгівлю наркотиками, було депортовано до Алжиру. Однак тривале проживання заявника у Франції, французьке громадянство сім'ї заявника та відсутність соціальних зв'язків з країною громадянства заявника були достатніми аргументами для Європейського суду з прав людини, щоб підтвердити серйозне втручання в сімейне життя заявника та непропорційність вжитих заходів цілям, які переслідували органи влади.

Попри усталену позицію Європейського суду з прав людини щодо захисту прав біженців, кризова ситуація, створена в Європі неочікуваною кількістю біженців, може мати наслідки як для судової практики, так і для національних законодавств.

В останні роки кількість заявників на отримання статусу біженця зростає швидкими темпами на тлі «арабської весни», воєн у Сирії та Лівії, ситуації в Афганістані та Іраку, в Україні. Водночас Голова Європейського суду з прав людини неодноразово підкреслював, що масове повернення осіб, які потребують захисту, до країни походження *не відповідає вимогам* Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а Генеральний секретар Ради Європи наголошував на *поширенні конвенційних положень також на біженців*, оскільки, перебуваючи на території держави-члена Ради Європи, вони користуються тими самими правами, що й всі інші європейці.

Та нова політика європейських держав щодо запровадження більш жорстких критеріїв надання статусу біженця та обмеження багатьох прав, зокрема мінімальних стандартів умов тримання під вартою, не завжди відповідає практиці Європейського суду з прав людини. Європейські держави прагнуть надавати *пріоритет захисту та підт-*

римці національної безпеки, запобіганню терористичним актам, не зважаючи на принципи, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини (наприклад, *справи «Чахал проти Великобританії», «А.А.М. проти Швеції», «Осман (Абу Катад) проти Великої Британії»* та ін.).

Деякі країни продовжують ускладнювати процедури отримання статусу біженців. Зокрема, Данія збільшила термін очікування на возз'єднання сім'ї до *трьох років*. Крім того, тим, кому відмовлено в наданні притулку, може бути наказано покинути країну протягом *тижня* замість 15 днів, як це було раніше. Дедалі більше країн ухвалюють правила про *конфіскацію матеріальних цінностей у біженців* (деякі німецькі землі, Данія, Швейцарія та ряд інших країн уже запровадили такі правила). Цей перелік держав доповнюють Нідерланди та Норвегія. Так, Високий суд Нідерландів постановив, що уряд *має право відмовляти* у наданні продовольчої допомоги та житла особам, яким було відмовлено в наданні статусу біженця, і що така політика *не суперечить* Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод або законодавству Європейського Союзу. Нідерландський національний суд також дійшов висновку, що уряд має право вимагати від осіб, яким відмовлено у наданні статусу біженця, *сприяти власному процесу депортації* з держави. Водночас, парламент Норвегії прийняв резолюцію про необхідність *адаптації міжнародних конвенцій до нових реалій кризи з біженцями*. Загалом, такі дії держав можуть становити серйозну загрозу для подальшої дії (існування, чинності) Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, оскільки необхідним стане аналіз сумісності дій національної влади держав-учасниць з конвенційними вимогами.

Отже, незважаючи на те, що права біженців безпосередньо не закріплені в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, значна кількість прав визнається

за такими особами внаслідок тлумачення конвенційних норм Європейським судом з прав людини, найважливішими з яких є положення статті 3. Однак безпрецедентний наплив біженців до європейських країн за останні кілька років та загроза тероризму змушують держави вживати нових заходів, спрямованих на обмеження прав біженців.

(Детальніше зі справами Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав біженців можна ознайомитися в *Додатку Г*).

6.3. Захист прав біженців на рівні Організації Об'єднаних Націй

Перший крок на шляху до закладення підвалин створення міжнародного (універсального) механізму захисту прав біженців і визначення їхнього правового статусу зроблено в 1920-х рр. *Лігою Націй*.

У червні 1921 р. Ліга Націй заснувала *Верховну комісію у справах біженців* – першу міжнародну організацію по захисту їхніх прав. Пізніше на зміну комісії прийшло *Міжнародне агентство у справах біженців Нансена*, яке отримало свій мандат від Ліги Націй восени 1930 р. і розпочало діяльність 1 квітня 1931 р. Агентство у справах біженців засноване норвезьким дослідником, ученим і політиком *Фрітьофом Нансеном* (1861–1930 рр.), нагородженим Нобелівською премією миру в 1922 р. за його «лідерство, енергію та ентузіазм» у справі допомоги біженцям.

Секретаріат Ліги Націй взяв на себе відповідальність за міжнародних біженців та осіб без громадянства і делегував повноваження у цій сфері агентству Нансена. Однак існували *проблеми*, які необхідно було вирішити: відсутність стабільного й адекватного фінансування; початок депресійних років, які закрили можливість працевлаштування для біженців; падіння престижу Ліги Націй після подій 1931 р. й 1935 р.; збільшення кількості біженців, переважно з Німеччини, Італії, Іспанії і т. д.

Досягнення агентства Нансена включають: прийняття 14-ма країнами Конвенції про міжнародний статус біженців (1933 р.); переселення біженців із Саарської області до Парагваю (1935 р.); будівництво сіл у Сирії та Лівані для розміщення понад 40 000 вірмен, а також переселення ще 10 000 вірмен до Єревану; матеріальна, юридична та фінансова допомога для майже мільйона біженців; розробка паспорта Нансена – тимчасового міжнародного документа, що посвідчував особу, який дозволяв особам без громадянства й особам, позбавленим національних паспортів, в'їжджати та подорожувати до інших країн. Організація Нансена була нагороджена *Нобелівською премією миру* (1938 р.).

В 1933 р. Ліга Націй створила ***Вищу комісію у справах біженців*** для допомоги біженцям, що масово прибували у той час із Німеччини через прихід до влади націонал-соціалізму. Мандат цієї комісії, який пізніше було розширено, щоб охопити як австрійських, так і судетських біженців, мав бути припинений одночасно з офісом Нансена 31 грудня 1938 р. Обидва органи були фактично ліквідовані того ж дня, а наступного дня було створено нову агенцію Ліги Націй – ***Управління Верховного комісара у справах біженців*** (штаб-квартира – у Лондоні).

Створення *Ліги Націй* та *Міжнародного бюро праці* сприяло укладенню кількох договорів, які заклали підвалини для формування системи міжнародно-правових заходів, спрямованих на визначення правового статусу біженців на офіційному рівні: Угода про видачу посвідчень особи російським і вірменським біженцям (Женева, 12 травня 1926 р.); Угода про правовий статус російських і вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.); Угода про поширення на інші категорії біженців деяких заходів, прийнятих щодо російських і вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.). По суті, це був старт у напрямку розробки та затвердження правової бази для захисту прав бі-

женців на міжнародному рівні. Важливий крок являла собою **Конвенція про міжнародний статус біженців** (Женева, 23 жовтня 1933 р.), яка стала найбільш багатообіцяючою спробою Ліги Націй уточнити обов'язки держав щодо біженців. Конвенція ґрунтувалася на чотирьох багатосторонніх угодах між державами-членами Ліги Націй, прийнятих між 1922 р. і 1928 р. для вирішення проблеми біженців, спричиненої Першою світовою війною та різними конфліктами, що виникли після неї.

Положення Конвенції застосовувалися до вірменських біженців, російських біженців та асимільованих біженців. Згідно з нормами Конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язувалася не висилати зі своєї території та не перешкоджати в'їзду біженців з використанням поліцейських заходів, таких як висилка або відмова у в'їзді на кордоні, за винятком випадків, коли вищезазначені заходи необхідні з точки зору державної безпеки, збереження громадського порядку, основ моральності суспільства. Це був **перший інструмент у міжнародному праві**, який закріпив ключовий принцип ***non-refoulement* (невидворення)**, що захищає біженців від депортації, коли їхньому життю може загрожувати небезпека. Однак спроби розширити зобов'язання держав щодо цієї групи осіб не увінчалися успіхом, оскільки половина з восьми країн, які ратифікували Конвенцію, обмежили себе різними застереженнями. Проте, держави-учасниці Конвенції зобов'язалися в жодному разі не відмовляти біженцям у в'їзді на кордонах країн їхнього походження і гарантувати їм певні права (особистий статус, судовий захист, свободу праці, захист від експлуатації, доступ до освіти й соціального забезпечення).

Конвенція про міжнародний статус біженців 1933 р. зосереджувалася на захисті вразливих категорій біженців, таких як: безробітні; ті, хто страждає на фізичні або психічні захворювання; люди похилого віку або немічні, які не

можуть заробляти собі на життя; діти, які не мають належного догляду з боку сім'ї або третіх осіб; вагітні жінки, породіллі та жінки, що годують груддю, яким надається режим найбільшого сприяння відповідно до становища громадян іноземних держав, включаючи планові огляди та стаціонарне лікування.

4 липня 1936 р. Ліга Націй прийняла *Тимчасову угоду про статус біженців, які перебувають із Німеччини*, що згодом була закріплена в Конвенції від 10 лютого 1938 р. та Протоколі від 14 вересня 1938 р. Ці документи охоплювали: осіб, які є або були громадянами Німеччини, але не набули іншого громадянства та довели, що не користуються захистом німецького уряду юридично або ж фактично; осіб без громадянства, на яких не поширювалися попередні договори й угоди та які залишили німецьку територію після поселення і також юридично або ж фактично не користуються захистом німецького уряду.

Хоча перші міжнародно-правові угоди про біженців не були досконалими, їхнє значення не можна недооцінювати, оскільки вони заклали основи міжнародно-правового статусу біженців і дали поштовх до створення міжнародного механізму захисту біженців.

Отже, Ліга Націй сприяла ухваленню низки універсальних міжнародних угод, що не тільки гарантували основоположні права людини у сфері захисту біженців, але й кодифікували такі важливі норми, як заборона дискримінації, свобода віросповідання, право на мову тощо. Згадані угоди встановлювали легітимність міжнародних відносин з іншими державами щодо поводження з громадянами інших країн. Створені в той час інституції (зокрема, Вищої комісії у справах біженців, Агентства Нансена й Управління Верховного комісара у справах біженців) заклали основи сучасної інституційної бази захисту прав цієї категорії осіб як на

міжнародному (універсальному), так і на регіональних рівнях.

Нова хвиля біженців, що охопила світ під час і після Другої світової війни (за даними Міжсоюзного комітету з післявоєнних потреб, лише в Європі налічувалося понад 21 мільйон біженців і переміщених осіб), актуалізувала діяльність міжнародного співтовариства у сфері вдосконалення міжнародно-правової системи захисту прав біженців і підвищення її змістової значущості.

Створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. ознаменувало новий історичний етап у розвитку **міжнародних (універсальних) механізмів захисту біженців**. Статут Організації Об'єднаних Націй зобов'язує Генеральну Асамблею, головний її орган, приділяти особливу увагу захисту прав людини. В 1948 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла *Загальну декларацію прав людини* та згодом ухвалила низку міжнародно-правових актів, що стосуються різних аспектів захисту прав людини (громадянські, політичні та культурні права, заборона геноциду, апартеїду, расової дискримінації).

Незважаючи на широту мандата та важливу роль, яку відіграють у міжнародних відносинах головні органи Організації Об'єднаних Націй, *основні функції захисту прав людини здійснюються органами й організаціями, що спеціалізуються на правах людини*. Так, **Управління Верховного комісара у справах біженців** було створено 3 грудня 1949 р. у рамках Секретаріату, головного органу Організації Об'єднаних Націй, а перелік його функцій і строків діяльності був закріплений у Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (1951 р.). Водночас, Генеральна Асамблея також постановила скликати конференцію повноважних представників держав-членів Організації Об'єднаних Націй для розробки та підписання універсальної конвенції про статус біженців, яка б закріпила поняття

«біженець», кодифікувала міжнародне право щодо біженців, визначила статус біженців, зобов'язання та відповідальність держави походження біженців, а також містила б норми-стандарти належного поводження з біженцями та умови їхнього життя.

Відповідно до *пункту 6 Статуту* Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, його мандат поширюється на осіб, які за наявності достатніх підстав стали жертвами переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства або політичних переконань і які внаслідок таких побоювань або з інших причин (крім особистої вигоди) перебувають поза межами країни своєї громадянської належності та не можуть користуватися її захистом. Отже, положення Статуту чітко визначають і формулюють правовий статус біженців.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців постійно надає вищезазначеній вразливій категорії осіб життєво необхідну допомогу (забезпечення житлом, продуктами харчування, водою) та захищає їхні фундаментальні права. Організація працює й над вирішенням проблем безгромадянства серед біженців.

6.4. Захист прав та інтересів біженців з України: виклики сьогодення

Бойові дії на сході України змусили багатьох людей переміщуватися в своїй країні та за її межі. У своїй країні за правовий захист цивільних осіб відповідають державні органи влади та гуманітарні організації, зокрема, Червоний Хрест, тоді як за її межами вони мають право очікувати на гуманітарну допомогу від третіх країн або шукати притулку в географічно ближчих країнах, наприклад тих, що входять у Європейський Союз. Для приймаючої країни це означає як фінансові витрати, так і навантаження на місцеву владу.

Надзвичайна та нестабільна ситуація в Україні не дозволила країнам Європейського Союзу спрогнозувати довгостроковий план дій. Спроби швидко вирішити питання чисельності мігрантів, запровадити поступову стабілізацію міграційної реєстрації, перебування та розміщення мігрантів, а також своєчасно надати гуманітарну допомогу та соціальне забезпечення наštтовхнулися на труднощі у виконанні гуманітарних зобов'язань країнами-учасниками Європейського Союзу.

За попередніми даними Організації Об'єднаних Націй, станом на 31 березня 2022 р. в Польщі перебувало 2 384 814, в Румунії – 623 627, у Молдові – 390 187, в Угорщині – 374 535, у російській федерації – 350 632, у Словаччині – 292 039 та в Білорусі – 12 746 шукачів притулку.

Свого часу криза т. зв. «військових» біженців, спричинена кількома громадянськими війнами в колишній Югославії, порушила питання в межах Європейського Союзу про створення єдиного механізму швидкого прийому таких біженців і системи моніторингу осіб, які проходять через подібні кризи. Так, *Директива 2001/55/ЄС* стала відповіддю на винятковий характер тієї ситуації, яка виходила за рамки чинного національного законодавства держав-членів. Згодом *стаття 15 Директиви 2011/95/ЄС* про право на отримання допомоги запровадила ще одну нову форму захисту, яка ніколи раніше не використовувалася, а саме *тимчасовий захист переміщених осіб*. Держави-члени Європейського Союзу домовилися про *мінімальні стандарти тимчасового захисту* на випадок повторних великих напливів біженців і про *принцип добровільності*, згідно з яким держави-члени визначають власну спроможність приймати біженців. Створено обов'язкову постійну систему розселення вразливих верств населення, яка враховує чисельність населення, рівень безробіття та кількість попередніх спроб отримання притулку заявника-

ми. Кожній державі-члену Європейського Союзу була встановлена **обов'язкова квота** для розподілу прийому та додаткового захисту. *Ця квота розраховується на основі валового внутрішнього продукту.*

Важливо, що захист набуває чинності лише в тому разі, якщо Європейська Рада кваліфікованою більшістю голосів приймає рішення про масовий приплив біженців. Крім того, тимчасовий захист має чіткі часові обмеження. Максимальний строк не повинен перевищувати три роки.

Отже, європейська міграційна політика базується на правилах щодо мінімальних стандартів соціальних пакетів, визначення тривалості тимчасового захисту, процедур надання притулку, огляду зобов'язань держав-членів, а також процедур і заходів щодо повернення після закінчення періоду тимчасового захисту.

Загалом, досвід Югославії посилив важливість створення **Фонду притулку, міграції та інтеграції** (колишній Європейський фонд у справах біженців) для надання фінансової підтримки державам-членам у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із прийомом біженців. Пізніше ситуації з біженцями на Мальті та в Італії у 2011 р. виявили проблему активізації механізмів солідарності держав-членів Європейського Союзу. Резолюція Європейської Ради засвідчила посилення вимог до мігрантів щодо безпечного та легального в'їзду в Європейський Союз. Водночас сирійська криза підняла питання про можливість інтерпретації застосування Директиви 2001/55/ЄС, але на той час Європейський Союз не передбачив необхідного рішення, оскільки притулок надавався в таборах Організації Об'єднаних Націй.

27 лютого 2022 р. питання активізації Директиви 2001/55/ЄС було розглянуте на позачерговому засіданні Ради Європи через велику кількість українських мігрантів. Рішення Ради, прийняте 3 березня 2022 р., набуло чинності на наступний день, відкривши гуманітарний коридор для отри-

мання громадянами України дозволів на проживання і тимчасового захисту по всьому Європейському Союзу. До таких заходів долучилася й Швейцарія, яка не є членом Європейського Союзу. Вона вперше запропонувала тимчасовий захист громадянам України, надавши їм спеціальний статус «S».

Положення рішення Ради Європи застосовується до всіх громадян України та членів їхніх сімей, які проживали в Україні до 24 лютого 2022 р. Крім того, громадяни третіх країн, у тому числі особи без громадянства, які на той час перебували в Україні як біженці, також вважаються такими; громадяни третіх країн, які мали необмежений дозвіл на проживання в Україні станом на 24 лютого 2022 р. і не мають можливості безпечно повернутися до своєї країни, також можуть подати заяву на отримання цього статусу (стаття 7, абзац 1 Директиви 2001/55/ЄС). Указаний перелік осіб, які мають право на отримання статусу біженця, може бути розширений.

Польща стала першою країною, яка зіткнулася з проблемою українських біженців, пов'язаною з їхньою реєстрацією та розміщенням: тим, хто в'їхав до країни *після 24 лютого 2022 р.*, було надано тимчасовий захист, на відміну від тих, хто в'їхав до цієї дати та фактично не міг повернутися додому. Проблемною була також реєстрація осіб, які прибули без документів, зокрема неповнолітніх дітей.

У зв'язку з кризою кількості шукачів притулку це положення було *пом'якшено як виняток з правил процедури*, і українцям не було заборонено пересуватися до інших країн Шенгенської зони в рамках безвізового режиму. Однак з початком бойових дій тривалість таких пересувань була обмежена до 90 днів кожні 180 днів.

Особливістю застосування Директиви 2001/55/ЄС є те, що принаймні з квітня 2022 р. українці можуть вільно пересуватися в межах Європейського Союзу та обирати місце отримання притулку на власний розсуд. Завдяки рі-

шенню Ради Європи з'явилася *можливість оминати повноцінну довготривалу процедуру отримання статусу тимчасового захисту*, тому українці змогли звертатися безпосередньо до місцевих органів у справах іноземців та подавати заяви на отримання такого дозволу. Як наслідок, навантаження на місцеві органи влади різко зросло.

Реєстрація та видача дозволу на проживання фіксується в одній країні, після чого *забороняється* вільно пересуватися між державами-членами Європейського Союзу. Проте, це не заважає біженцям *перереєструватися* в іншій, обраній ними країні й отримати там новий дозвіл на притулок на підставі письмової згоди сторін і двосторонньої угоди між державами.

Загальні положення передбачають право на працю, освіту, соціальну та медичну допомогу на момент реєстрації біженця. Якщо заява про надання статусу біженця перебуває ще на розгляді, доступ до ринку праці можливий лише через дев'ять місяців або з моменту отримання остаточного рішення.

Як можливе вирішення зазначених проблем, Європейський Союз посилається на загальні положення Міграційного порталу, де громадяни України можуть подати заяву й отримати статус тимчасового захисту протягом 90 днів, навіть за наявності лише національного паспорта.

Однією з країн Європейського Союзу, яка досягла найбільшого успіху у впровадженні концепції загальноєвропейського захисту біженців, є **Німеччина**. Власне німецька система міграційного права пронизує всю структуру німецького законодавства, а цінності, закріплені в Основному законі, підтримуються правозастосовчою практикою. Правильно вважати, що країна досить дружелюбно ставиться до іноземців. Це пов'язано насамперед з тим, що їм надається більшість загальних прав і свобод. Єдині обмеження стосуються загальновизнаних у міжнародній прак-

тиці питань, таких як здійснення професійної діяльності або участь у політичному житті країни.

Загальним нормативним актом, що регулює правовий статус іноземців у Німеччині, є *Закон про перебування, працевлаштування й інтеграцію іноземців у Федеративній Республіці Німеччина*. Відповідно до Основного закону, іноземцем вважається особа, яка не є «німцем» (без прив'язки до етнічної належності), або ж особа без громадянства. Проте цей Закон – не єдине джерело права, що регулює статус іноземців.

Закон про перебування, працевлаштування й інтеграцію іноземців у Федеративній Республіці Німеччина, залежно від *мети та строку в'їзду*, надає дозвіл на в'їзд у формі візи, посвідки на тимчасове проживання, блакитної картки Європейського Союзу, посвідки резидента або посвідки на довгострокове (постійне) проживання. Іноземцям також може бути надано дозвіл на підприємницьку діяльність, що приносить дохід (зі згоди Федерального агентства зайнятості) поза межами запропонованих вільних професій.

З перелічених форм дозволів *віза – базовий документ* на в'їзд у Європейський Союз. Порядок *отримання віз* регулюється Законом про перебування, працевлаштування й інтеграцію іноземців у Федеративній Республіці Німеччина. Як і єдина європейська шенгенська віза, вона дозволяє в'їзд і перебування протягом коротких періодів часу (зазвичай до 90 днів). Для більш тривалого перебування видається *національна віза*. Візи та посвідки на постійне проживання можуть бути обтяжені додатковими умовами та зобов'язаннями.

Дозвіл на постійне проживання надається на основі *мети*. Однак посвідка на постійне проживання не обов'язково надає право на працевлаштування. На відміну від посвідки на тимчасове проживання, статус резидента надає право на роботу, не встановлюючи при цьому обме-

жень у часі чи місці, окрім випадків, передбачених чинним законодавством Європейського Союзу.

Блакитна карта Європейського Союзу призначена для громадян третіх країн, які в'їжджають і проживають в країні з метою висококваліфікованого працевлаштування.

Залежно від *типу дозволу на проживання*, існують також різні правила щодо мети в'їзду та возз'єднання осіб, які належать до сім'ї іноземця. Особливу роль у цьому процесі відіграють конституційні положення, спрямовані на захист сімейного устрою та шлюбу. Однак до іноземців, які бажають возз'єднатися зі своїми сім'ями в Німеччині, також висувається низка вимог, зокрема, вони повинні довести, що мають відповідне житло та гарантований постійний дохід.

Щоб допомогти іноземцям, які довгостроково проживають у Німеччині, інтегруватися в німецьке економічне, культурне та соціальне життя, їм надається можливість (за своїм змістом: *право–обов'язок*) брати участь у т. зв. **інтеграційних курсах**, як того вимагає законодавство Федеративної Республіки Німеччина. *Основною метою* цих курсів є набуття достатніх мовних навичок, ознайомлення з правовою базою, культурою та історією Німеччини. У багатьох випадках ці обмеження впливають на свободу пересування. Водночас іноземцям надається право бути політично активними, хоча за певних причин (наприклад, в інтересах суспільства, громади) це право може бути обмежене або взагалі «відібране».

Якщо ж іноземець не має дійсного дозволу на проживання або іншого права на перебування, він повинен покинути країну. У тому випадку, коли існує загроза державній чи громадській безпеці або іншим важливим сферам життя суспільства, іноземцю не дозволяють залишатися в Німеччині, його депортують. **Депортація** – підстава для анулювання дозволу на перебування, а, отже, є законною причиною для від'їзду. *Засобом примусового виконання депор-*

тації є **видворення**. Рішення про депортацію має бути оформлене в письмовому вигляді та містити кінцевий термін для виїзду.

*Неприпустимо застосовувати видворення щодо іноземця в країну, де його життя або свободі загрожує небезпека на підставі расового походження, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань. Їх також не можна видворяти до країн, де існують конкретні загрози або негативні сценарії розвитку подій, що можуть призвести до катувань або застосування смертної кари. Аналогічні правила застосовуються до іноземців, які перебувають у розшуку як злочинці в інших країнах. Це також стосується екстрадиції громадян Німеччини до інших іноземних держав, що, загалом, – неприпустимо. **Єдиний виняток:** екстрадиція до іншої держави-члена Європейського Союзу або до міжнародного суду (трибуналу).*

Допускається також відтермінування видворення з гуманітарних міркувань. Як правило, це стосується осіб з інших країн, зокрема біженців, які змушені перетнути кордони держав свого постійного проживання внаслідок військових конфліктів, громадянських заколотів або катастроф.

Особи, які не можуть або не повинні бути депортовані, незважаючи на обов'язок залишити країну, мають **право на призупинення процедури депортації**. Воно обмежене в часі та не впливає на обов'язок залишити країну. Після того, як право на призупинення процедури депортації буде скасоване, рішення має бути виконано без затримок. *Як виняток:* можливе чергове надання права на тимчасове припинення процесу депортації.

Під час підготовки до депортації іноземець може бути поміщений під *депортаційний арешт* за рішенням суду. Таку процедуру контролює відповідне відомство у справах іноземців. Проживання біженців у Німеччині не підпадає

під дію Закону про перебування, працевлаштування й інтеграцію іноземців у Федеративній Республіці Німеччина, а регулюється окремим *Законом про біженців*. Цей закон містить правові рамки для проживання в Німеччині та безпосередньо регулює процедуру надання статусу біженця.

Як правило, багатьом заявникам надається можливість проживати в спеціальних приміщеннях, таких як гуртожитки, під час розгляду їхніх клопотань про надання притулку. У цей *період свобода пересування також обмежена*.

Однією з найпоширеніших причин звернення за захистом є *переслідування за політичними мотивами*. Право на притулок для політичних біженців гарантується безпосередньо Основним законом. *Достатньою вважається наявність обґрунтованих причин* того, що особі загрожує небезпека для життя чи здоров'я й обмеження політичних прав і свобод за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Саме *переслідування має бути постійним, політично вмотивованим і певного рівня інтенсивності*. Якщо вищезазначені небезпеки не пов'язані з країною походження заявника, право на притулок може бути надано тільки в тому разі, якщо ця країна не може забезпечити безпеку заявника. Однак заява буде відхилена, якщо переслідувана особа може в інший спосіб гарантувати свою безпеку, зокрема, переїхавши в іншу, наприклад, безпечну частину країни.

З урахуванням положень Директиви 2001/55/ЄС, правовий статус українців, які потребують тимчасового захисту, почав регулюватися Законом про перебування, працевлаштування й інтеграцію іноземців у Федеративній Республіці Німеччина. Це дозволило українцям звертатися безпосередньо до Управління у справах іноземців на місці для отримання посвідки на тимчасове проживання.

Як бачимо, звернення за міжнародним захистом передбачає тривалу та складну бюрократичну процедуру.

Однією з форм захисту є тимчасовий захист, який надається негайно особам, які тікають із зон збройних конфліктів, і характеризується обмеженням у часі перебування у місці надання притулку. Національне законодавство приймаючої країни імплементуючи Директиву 2001/55/ЄС, надає шукачам притулку посвідку на тимчасове проживання. Після закінчення встановленого терміну особа добровільно повертається на батьківщину, хоча можливе й примусове повернення після закінчення терміну захисту.

Набуття статусу біженця є наступним кроком після тимчасового захисту. Він надається за спеціальною адміністративно-правовою процедурою. У цьому випадку йдеться про індивідуальний захист прав особи, що ґрунтується на ризику переслідування за ознаками раси, віросповідання, громадянства або політичних переконань. Особливість цього статусу полягає у перегляді та можливому відкликанні за наявності нових обставин або доказів.

Директива ЄС 2001/55/ЄС передбачає механізм скоординованого прийому великої кількості осіб, які переміщуються. Вона передбачає максимальний поріг періоду притулку в ***три роки*** для стабілізації ситуації та повернення громадян на батьківщину.

Новизна рішення Ради Європи полягала в тому, що: українцям *не потрібно* було чекати півроку дозволу на перетин кордону Європейського Союзу; їх *не збирали* в єдиному таборі біженців Організації Об'єднаних Націй у першій країні, через яку вони проїжджали; їх *не зобов'язували* перебувати в центрах прийому біженців; вони *не повинні* були підтверджувати наявність коштів. *Переваги* полягали й у тому, що українці отримали можливість негайно возз'єднатися зі своїми близькими, а також захист неповнолітніх без супроводу або із супроводом дорослих, пріоритетність їхніх інтересів і прав. У випадках серйозного психічного, психологічного чи сексуального насильства укра-

їнцям надавалася і продовжує надаватися оперативна медична допомога та реабілітація. *Безпрецедентно, що українцям надався негайний доступ до ринку праці та навчальних закладів без необхідності проходити тривалу процедуру спочатку отримання статусу тимчасового захисту, потім переходу до іншого статусу – біженця, і, нарешті, отримання дозволу на роботу через дев'ять місяців.* Нововведенням став дозвіл працювати найманими працівниками (самозайнятими особами), а також отримувати професійну підготовку.

Проте вже в перші тижні Директива 2001/55/ЄС зазнала критики через відсутність довгострокового характеру тимчасового захисту. Крім того, Рада Європи наразі досягає межі своєї здатності фінансувати необхідні програми з Фонду притулку, міграції та інтеграції. Тому неконтрольований приплив біженців може бути зупинений у будь-який момент.

Запитання для самоконтролю

1. *Яка суть* правила про вичерпне використання всіх національних засобів правового захисту?
2. Чи *відповідають* рекомендаціям Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій у сфері реалізації та захисту прав біженців Конституція та чинне законодавство України?
3. У чому полягає *ефективність* прокуратури як позасудового державного механізму у сфері захисту прав біженців?
4. Чи *обов'язкове* звернення до омбудсмена для вичерпання національних засобів правового захисту в Україні?
5. Які *ключові напрямки діяльності* представництва в Україні Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців можна виділити?
6. Яку *роль* у сфері захисту прав біженців в Україні відіграє Центр стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини?

7. Яка *регіональна система* захисту прав людини вважається найрозгалуженішою та найдієздатнішою?

8. У рамках різних аспектів якої *статті* Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод розглядаються питання захисту прав біженців у Європейському суді з прав людини?

9. Яку *мету* переслідує нова політика європейських держав щодо запровадження більш жорстких критеріїв надання статусу біженця та обмеження їхніх прав, що, загалом, не відповідає практиці Європейського суду з прав людини?

10. Які *основні досягнення* агентства Нансена?

11. Який *міжнародний акт* вперше закріпив ключовий принцип non-refoulement (невидворення)?

12. Яка *роль та значення* Фонду притулку, міграції та інтеграції для України?

13. Що таке *обов'язкова квота* для розподілу прийому та додаткового захисту біженців, яка встановлена для кожної держави-члена Європейського Союзу?

14. У чому полягає *особливість* застосування Директиви 2001/55/ЄС щодо біженців з України?

Список літератури:

1. Агентство ООН у справах біженців: 25 років в Україні, 70 років у світі : брошура. Київ, 2020. 28 с.

2. Актуальна судова практика Верховного Суду на користь шукачів захисту у справах щодо вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту (актуальні правові позиції за період з 2018 р. по 2021 р.). Київ, 2021. 81 с.

3. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові аспекти регулювання вимушеної міграції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч 3. С. 229–236.

4. Аракелян М. Р. Міжнародно-правовий захист прав людини: навч.-метод. посібн. Київ : вид-во Фенікс, 2019. 194 с.

5. Белов Д. М., Белова М. В. Конституційно-правові засади статусу окремих категорії громадян (на прикладі біженців).

Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 65–70.

6. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду прав людини. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2017. 28 с.

7. Вітренко Л. Р. Проблеми захисту шукачів притулку в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування : виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 грудня 2019 р.). 2019. С. 10–11. URL : <http://surl.li/rakdul>.

8. Голованець В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 136–140.

9. Гороть З. А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 49–54.

10. Демчишина В. Р. Захист прав біженців в рамках Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Правові системи : науково-практичний електронний фаховий журнал*. 2015. № 5/6. С. 16–28.

11. Дмитрук Б. П., Светлова Н. М. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. *Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1. С. 18–27.

12. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL : <http://surl.li/kmbapc>.

13. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *European historical studies*. 2019. № 14. С. 83–100.

14. Загальні принципи, які вивів ЄСПЛ при вирішенні питань щодо видворення, питань біженців : суддя ВС Уханенко. 17 жовтня 2022 р. URL : <https://advokatpost.com/zahalni-pryntsypy-ia-ki-vyviv-iespl-pry-vyrishenni-pytan-shchodo-vydvorennia-pytan-bizhentsiv-suddia-vs-ukhanenko/>.

15. Задорожній О. В., Поєдинок О. Р. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини : монографія. Київ : Фенікс, 2018. 718 с.

16. Калашник О. М. Особливості стандартів доказування при розгляді категорій справ щодо визнання особи біженцем. *Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні : до тижня права та 70-ї річниці Загальної декларації прав людини* : зб. наук. пр. за матер. круглого столу, Київ, 14 груд. 2018 р. / редкол. : І. А. Грицяк, С. В. Бобровник, С. О. Мосьондз, Т. О. Дідич та ін. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. С. 85–86.

17. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. С. 141.

18. Левандовські К. М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 55. С. 88–93.

19. Міжнародні стандарти та практика Європейського суду з прав людини в сфері захисту прав потерпілих від дії особливих умов, зокрема, збройних конфліктів, окупації, анексії територій : офіційний веб-сайт Верховного суду України. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E03F84D554419C19C22580EB002428A1](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E03F84D554419C19C22580EB002428A1).

20. Національна судова практика розгляду спорів щодо примусового видворення : 2017–2011 рр. URL : <http://surl.li/gfqvrl>.

21. Національна судова практика розгляду спорів щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового захисту : 2019–2008 рр. URL : <http://surl.li/svwajn>.

22. Ногас Н. Міжнародний захист прав біженців і переміщених осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 110–116. URL : <http://surl.li/nlzttee>.

23. Носков А. П. Захист прав біженців у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 1. С. 87–89.

24. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Верховного Суду у спорах щодо вирішення питання про визнання біженцем або особою, що потребує додаткового захисту. Київ, 2021. 64 с.

25. Олексин С. О. Доступ до конвенційних прав шукачів притулку : вибрана практика Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 443–447.

26. Права біженців під час воєнного стану в Україні: звернення правозахисників. 19 червня 2023 р. URL : <http://surl.li/efsevi>.

27. Практика Європейського суду з прав людини щодо біженців та шукачів притулку : практичний посібник. Київ, 2021. 74 с.

28. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671–VI. *Відомості Верховної Ради*. 2012. № 16. Ст. 146.

29. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 8 липня 2011 р. № 30. Ст. 260. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

30. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

31. Сердюк О. В. Європейський суд з прав людини : розширення міграційної проблематики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 497–499. URL : <http://surl.li/evouhe>.

32. Сівак Н. О. Політика щодо біженців в Австрії, Данії і Великобританії після міграційної кризи 2015 року. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2021. Вип. 5. С. 117–122.

33. Ставнійчук А. П. Проблеми міжнародно-правового забезпечення діяльності ООН у сфері захисту прав біженців. *Молодий вчений*. 2023. № 8 (120). С. 53–59. URL : <http://surl.li/bsqijo>.

34. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 404 с.

35. Шамраєва В. М. Захист окремих груп осіб на рівні ООН та в рамках регіональних систем захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 278–284.

РОЗДІЛ III

ЗАХИСТ ПРАВ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ:
НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

7.1. «Внутрішньо переміщені особи»: еволюція поняття.

7.2. Право захисту внутрішньо переміщених осіб і його сутнісний зміст.

7.3. Визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

7.1. «Внутрішньо переміщені особи»: еволюція поняття

Визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» в національному законодавстві важливе щонайменше з *двох причин*. *По-перше*, від правильності його формулювання залежить коло суб'єктів, які мають право на додаткові права та гарантії відповідно до їхніх потреб та обставин переміщення, а також додаткові обов'язки. *По-друге*, міжнародно-правові зобов'язання України вимагають, щоб національне законодавство відповідало міжнародним стандартам у цій сфері, включаючи визначення поняття «внутрішньо переміщені особи».

З метою уточнення поняття «внутрішньо переміщені особи» варто розглянути його історико-правові витоки, проаналізувати співвідношення понять «біженці» та «внутрішньо переміщені особи», а також простежити еволюцію поняття «внутрішньо переміщені особи» в українському законодавстві.

Історично поняття «біженець» і «внутрішньо переміщена особа» сформувалися у сфері міжнародного права і згодом були запозичені у національне право. Ці поняття вважаються міжнародно-правовими термінами, по-перше, тому, що вони були створені й уточнені низкою правових актів, прийнятих на міжнародному рівні, а в національні

правові системи, на виконання міжнародних зобов'язань держав, впроваджувалися пізніше. По-друге, тому що функціонування цих систем захисту осіб неможливе або ускладнене без координації зусиль міжнародної спільноти загалом.

Перші міжнародно-правові спроби щодо визначення поняття «біженець» та врегулювання їхнього статусу були відповіддю міжнародної спільноти та Ліги Націй на конкретні випадки масового переміщення населення (*детальніше див. Розділ II, Тема 4*). На цьому етапі розвитку концепції біженців *не існувало різниці між поняттями «біженець» і «внутрішньо переміщена особа»*, а саме визначення було дещо вузьким, сформульованим для вирішення конкретних політичних і правових питань того часу.

Друга світова війна з її масовим переміщенням людей дала подальший поштовх розвитку вищезгаданих понять: після закінчення війни в 1946 р. в рамках Організації Об'єднаних Націй було створено *Міжнародну організацію у справах біженців*. Статут цієї організації вже розрізняв «біженців» і «переміщених осіб» як окремі поняття, але останні визначалися як ті, хто був висланий або примусово вигнаний з країни свого громадянства або попереднього постійного місця проживання через дії нацистів, фашистів або інших режимів, які брали участь у Другій світовій війні. Іншими словами, термін «*переміщені особи*», як і поняття «біженці», означав лише *зовнішньо переміщених осіб і передбачав якнайшвидшу репатріацію цих осіб після того, як причини їхнього вимушеного переміщення перестали існувати*.

Протягом 1950–1960-х рр. міжнародне право заклало базові інституційні та системні основи захисту прав «біженців», а саме поняття було вдосконалене. Так, у 1951 р. в Організації Об'єднаних Націй було створено Управління Верховного комісара у справах біженців, 28 липня 1951 р. в Женеві була прийнята Конвенція про статус біженців, а в

1967 р. – Протокол, що стосується статусу біженців. На додаток до цих міжнародних актів універсального значення в 1969 р. була прийнята Регіональна конвенція Організації африканської єдності про біженців в Африці.

У 1972 р., коли розпочалася Програма допомоги, Управління Верховного комісара у справах біженців розширило свій мандат, щоб надавати допомогу не лише біженцям, а й внутрішньо переміщеним особам. Призначення представника Генерального секретаря у справах внутрішньо переміщених осіб відбулося в 1992 р. на прохання Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Дана подія заклала підвалини інституційного та незалежного статусу, наданого внутрішньо переміщеним особам, відповідно до міжнародного права.

У 1992 р. в рамках мандату Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини розпочато розробку першого правового документа, що закріпив права внутрішньо переміщених осіб – ***Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб***, в яких уперше сформульовано визначення поняття «внутрішньо переміщені особи».

Незважаючи на те, що між поняттями «біженець» і «внутрішньо переміщена особа» багато спільного, між ними також існує низка фундаментальних відмінностей, як з юридичної, так і з політичної точок зору. Розуміння цих відмінностей має важливе значення для розробки національної та європейської міграційної політики і забезпечення належного правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Міграційні процеси за волевиявленням осіб, що переміщуються, бувають добровільні, основна мета яких полягає в економічному поліпшенні життя чи працевлаштуванні, та *вимушені*, які спричинюються військовими або політичними інцидентами, переслідуванням за релігійною

чи етнічною ознакою, насильством над особою або її сім'єю тощо.

Міжнародна організація з міграції визначає **вимушених мігрантів** як осіб, які мігрують, щоб втекти від переслідувань, конфліктів, утисків, природних або техногенних катастроф, погіршення стану навколишнього середовища або інших ситуацій, що загрожують життю, свободі чи засобам до існування. Загалом, до **причин** вимушеного переміщення можна віднести: політичні катастрофи (війни, політичні репресії, насильство, релігійні конфлікти, переслідування за ознакою національності, раси, релігії, соціальної приналежності або політичних переконань і т. д.); стихійні лиха (повені, цунамі, зсуви, землетруси, виверження вулканів тощо); екологічні зміни (біологічні, фізичні та хімічні зміни в екосистемі, повільні зміни клімату, підвищення рівня моря, вирубка лісів, деградація землі, утворення пустель); техногенні катастрофи (промислові аварії, аварії з хімічними речовинами, підвищення рівня радіоактивності); реалізація проєктів соціально-економічного розвитку (будівництво гребель для гідроенергетики та зрошення, видобуток корисних копалин, будівництво доріг, портів та аеропортів, створення природних парків і заповідників, біосферні проєкти тощо).

З урахуванням *територіальних характеристик* вимушених міграційних процесів, розрізняють **зовнішню** та **внутрішню** вимушену міграцію. Відповідно серед вимушених мігрантів виділяють: *біженців і шукачів притулку* (міжнародні або зовнішні вимушені мігранти), а також *внутрішньо переміщених осіб* (внутрішні вимушені мігранти).

Термін «*внутрішньо переміщені особи*» (еквівалентний англійському терміну «*internally displaced persons*») уведений у науковий обіг в 1943 р., а на нормативному рівні почав використовуватися лише в останньому десятилітті ХХ століття. Саме тоді міжнародна спільнота вперше

звернула увагу на цю проблему, оскільки система, створена для біженців, не враховувала тих, хто був змушений переміщуватися в межах своїх країн з різних причин.

Зважаючи на критичну ситуацію з внутрішньо переміщеними особами у світі, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй і Комісія з прав людини прийняли у 1998 р. ***Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни***, в основу яких була закладена доктрина «суверенітету як відповідальності». Це означає, що державні органи влади зобов'язані (і водночас несуть відповідальність) надавати захист і гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією, а якщо держава не в змозі забезпечити фізичний захист і допомогу своїм громадянам, вона повинна шукати та приймати допомогу від зовнішніх джерел. Міжнародна спільнота має право та зобов'язана наполягати на втручанні, яке не може розглядатися як недружній акт або ж розцінюватися як втручання у внутрішні справи будь-якої держави.

Підґрунтям *тридцяти Керівних принципів* стали основоположні принципи захисту прав людини, норми міжнародного гуманітарного права та законодавство щодо біженців. *Основне призначення* Керівних принципів полягає у визначенні комплексу прав внутрішньо переміщених осіб та обов'язків виконавчої влади у цій сфері відносин. Дія згаданого документа поширюється на всіх внутрішньо переміщених осіб і щодо всіх етапів їхньої міграції: *захист до переміщення* (заборона неконтрольованого переміщення); *захист і допомога під час переміщення чи повернення*; *захист під час розселення та інтеграції* на нових територіях інших громад.

У передмові до Керівних принципів *внутрішньо переміщені особи* визначаються як *особи або групи осіб, які були змушені покинути своє місце проживання (звичне місце перебування), зокрема, внаслідок або з метою уникнен-*

ня збройного конфлікту, тривалого насильства, порушень прав людини, стихійних лих або техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон. Зі змісту даного положення випливає **два основних аспекти**: характер вимушеної чи недобровільної міграції та той факт, що така міграція залишається в межах держави. Варто також наголосити на тому, що підстави для переміщення – невичерпні, а внутрішньо переміщені особи, залишаючись громадянами своєї держави, мають широкий спектр громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

У сучасних реаліях міжнародного співжиття Керівні принципи – це *єдиний всеосяжний документ*, який встановлює права внутрішньо переміщених осіб та обов'язки держав, органів влади по відношенню до них. Однак, на відміну від договорів, він *не має обов'язкової юридичної сили*, хоча й дублює загальновизнані норми міжнародного права в галузі прав людини та фундаментальні норми гуманітарного права. Загалом, Керівні принципи **не поширюють** свою дію на людей, які добровільно переїжджають в інше місце виключно для поліпшення свого економічного становища та **не можуть** запобігти порушенню прав внутрішньо переміщених осіб або самому процесу вимушеного переміщення, але **попереджають** уряди держав або групи людей (терористичні організації, повстанські угруповання) про ведення постійного контролю за їхньою діяльністю з боку міжнародних організацій та про юридичну відповідальність за створення умов, які призводять до появи переміщених осіб.

За відносно короткий проміжок часу регіональні організації в Європі, на Африканському й Американському континентах почали застосовувати положення Керівних принципів на практиці, а більшість неурядових організацій

використовують їх для моніторингу й оцінки національної політики та законодавства різних держав.

Таким чином, Керівні принципи отримали міжнародне визнання та, водночас, суттєво вплинули на чинне законодавство України щодо уніфікації поняттєвого апарату у сфері врегулювання питань переміщення осіб у межах держави. Зокрема, такі поняття, як «вимушено переселені особи», «вимушено переміщені особи», «вимушені мігранти» та «вимушені переселенці», які сприймалися як тотожні, знайшли нормативно закріплену заміну в національному законодавстві, а саме – «внутрішньо переміщені особи», що відображено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Так, зі змісту статті 1 Закону випливає, що *внутрішньо переміщені особи* – це громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, які постійно проживають в Україні та у результаті збройних конфліктів, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру або з метою уникнення негативних наслідків таких проявів змушені були покинути своє місце проживання. Якщо інформація про причини (обставини) переселення міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, опублікована на їхніх вебсайтах, або ж з урахуванням цих причин (обставин) компетентними державними органами прийнято відповідні рішення, то вони вважаються *загальновідомими та не потребують доведення*.

Окрім, визначення «внутрішньо переміщених осіб» на законодавчому рівні, чимало науковців пропонують власні дефініції з розставленням тих чи інших акцентів.

Так, наприклад, *Г. Гудвін-Гілл* визначає внутрішньо переміщених осіб як тих, хто раптово змушений покинути своє житло, але залишився у своїй країні внаслідок збройного конфлікту, громадянської війни, систематичних порушень прав людини або стихійних лих.

М. Ніколайчук розуміє внутрішньо переміщених осіб як специфічну цільову групу для реалізації міграційної політики, з неоднорідними ознаками, що визначаються особливими потребами, особистими характеристиками та впливом навколишнього середовища.

До внутрішньо переміщених осіб *М. І. Малиха* відносить людей, які через воєнні дії та їх наслідки були змушені покинути свої населені пункти з метою захисту свого життя, не перетнувши при цьому кордон держави.

Н. С. Ісаєва пропонує вважати внутрішньо переміщеними особами тих, хто покинув своє постійне місце проживання, але перебуває у межах держави в результаті наслідків або загрози широкомасштабних збройних конфліктів (зіткнень, погромів), військових дій, епідемій, стихійних лих, катастроф природного чи техногенного характеру, зумовлених етнічними, расовими, релігійними, гендерними, політичними або іншими відмінностями.

Закцентуємо увагу й на тому, що поняття «внутрішньо переміщені особи» часто ототожнюють з поняттям «біженці», однак – це хибна думка. Основна відмінність між даними категоріями осіб полягає в тому, що, на відміну від біженців, які шукають захисту (притулку) за межами своєї держави, внутрішньо переміщені особи не перетинають державних кордонів. Названа різниця між ними має неабияке значення з юридичної точки зору. Наприклад, найменування внутрішньо переміщених осіб в Україні біженцями може призвести до помилкового висновку, що Автономна Республіка Крим та частини деяких областей нашої держави, тимчасово окупованих російською федера-

цією, не є українською територією. Тому таке ототожнення – неприпустиме.

Отже, до характерних особливостей внутрішньо переміщених осіб, які відрізняють їх від інших мігрантів, можна віднести: це фізичні особи, які є громадянами України, інших держав, особи без громадянства; законні підстави перебування на території України; вимушене залишення попереднього місця проживання; переселення до іншої адміністративно-територіальної одиниці країни без перетину міжнародно визнаних державних кордонів; потреба в захисті прав, свобод і законних інтересів.

7.2. Право захисту внутрішньо переміщених осіб і його сутнісний зміст

Система прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зумовлена *структурою сутнісного змісту прав людини*, а також *негативних і позитивних зобов'язань держави*, що впливають з функцій держави у сфері їх захисту. Зобов'язання щодо захисту з боку держави має впливати з результатів спільної діяльності людей, що склалися в певному суспільстві. Державні зобов'язання щодо захисту прав і свобод людини ще більше актуалізуються у результаті загострення ситуацій вимушеної або неприродної зміни постійного місця проживання, що пов'язані зі слабким рівнем політичної інтеграції в суспільстві та недостатнім інституційним потенціалом будь-якої держави, зокрема, й України. Іншими словами, *інституційний потенціал держави визначається характером і структурою прав людини*, які визначають стандарти і вимоги до її організації та діяльності. Водночас той факт, що майже два мільйони людей були змушені покинути постійне місце проживання свідчить про *серйозну бездіяльність держави у сфері національної безпеки, запобігання підривної діяльності, захис-*

ту прав етнічних меншин і забезпечення основних прав і свобод людини.

Можна виділити **три основних підходи**, що мають істотне значення під час формулювання та конструювання прав людини і, водночас, вагомо впливають на створення позитивних писаних норм права. З урахуванням засадничих основ **свободи**, *ніхто не може втручатися у внутрішній світ людини, в її особисту автономію, у прийнятні варіанти поведінки* тощо. Тобто носій свободи незалежний у своєму відповідальному виборі та самовизначенні. Якщо ж особа піддається переслідуванню за політичні, релігійні чи інші переконання, приналежність до певної соціальної, етнічної чи релігійної групи, що відбувається внаслідок збройного конфлікту, зовнішніх нападів, окупацією певних територій суверенної держави деструктивними силами і т. д., то за таких умов вона позбавлена елементарних речей: безпеки, власності, місця проживання, можливості вибору професії чи хобі, цілісності сім'ї та родинних зв'язків. А це неприпустимо!

Проблематика вимушеного внутрішнього переміщення з точки зору **рівності** характеризується чисто дискримінаційною практикою, яка не ґрунтується на розумних і прийнятних підставах в суспільстві, концепціях соціальної взаємодії і солідарності. Зазвичай, збройний конфлікт як засіб вирішення протиріч між державами, виступає підґрунтям здійснення систематичних дій, що порушують *імперативні норми міжнародного права* та служить підставою для майбутніх переслідувань за вчинення злочинів проти людяності та миру. Саме порушення прав людини на расовому й дискримінаційному ґрунті, зокрема й внутрішньо переміщених осіб, послужило для України підставою для порушення судового переслідування російської федерації в Міжнародному Суді Організації Об'єднаних Націй.

Ситуація з порушенням *людської гідності* набагато серйозніша. Згідно з доктринами конституційного та міжнародного права, рішеннями Конституційного суду України, гідність характеризується *дуальною* структурою. Насамперед *гідність* виступає *базовою конституційною нормою та цінністю*, що лежить в основі національного правового порядку. *Гідність* можна розглядати і як *суб'єктивне публічне право*, що полягає в абсолютній забороні тортур, нелюдського й такого, що принижує гідність поводження. Примусова зміна місця проживання, вибір професії чи роду занять, порушення єдності сім'ї тощо грубо порушують усі елементи людської гідності: *самовизначення, самоствердження, можливість розвитку як особистості* й т. д. Свобода вибору місця проживання часто є одним з визначальних факторів самоідентифікації людини. Тому факт примусового переміщення людини з постійного місця проживання заперечує саму суть *самовизначення*. Водночас, той факт, що людина піддається переслідуванню знижує її здатність заявляти про себе, тобто *самостверджуватися*. Загалом, збройний конфлікт чи анексія території держави радикально впливають на повсякденне життя людини, перешкоджаючи її вільному розвитку як індивіда.

Вертикальна структура прав людини полягає в тому, що втручання держави має бути, насамперед, спрямоване на відновлення правового статусу внутрішньо переміщених осіб, оскільки ці люди змушені залишати свої місця проживання через повномасштабне вторгнення, а реальна та неминуча загроза переслідування, потенційного вбивства з боку влади держави-агресора не звільняє Україну від відповідальності за дану військово-політичну ситуацію загалом, і за те, чому вона наступила, зокрема. Констатація вищезазначеного відбиває сучасне розуміння державинації, яке ґрунтується на політичній інтеграції та забезпеченні балансу інтересів у мультикультурному суспільстві,

здатності ефективно контролювати свою територію та захищати права людей, які законно перебувають у межах міжнародно визнаних кордонів. До того ж обов'язок держави забезпечувати захист у таких ситуаціях міститься й у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Відповідно до принципів 7–9 *Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй щодо переміщення осіб всередині країни*, будь-яка держава повинна забезпечити альтернативні рішення, результатом яких могло би бути уникнення переміщення або ж мінімізація негативних наслідків переміщення. Якщо все-таки неможливо запобігти вимушеному переміщенню, то його необхідно проводити без порушень права на життя, поваги до людської гідності, свободи та безпеки.

Проблема тут полягає в тому, що значна кількість внутрішньо переміщених осіб були змушені покинути постійне місце проживання без необхідних документів, що засвідчують їх особу, рівень освіти, професію і т. д. Все це створило значні труднощі в доступі до матеріальних і духовних благ, звузило потенціал їхнього розвитку як особистостей, тобто безпосередньо негативно вплинуло на людську гідність внутрішньо переміщених осіб та знецінило її. Саме тому *процедура визнання певного статусу за тими, хто вже й так легально перебуває на території України, є дискримінаційною, накладає надмірний і невиправданий тягар на внутрішньо переміщених осіб, яких правомірно можна вважати жертвами неналежного захисту їхніх прав державою*. Загалом, внутрішньо переміщеним особам **не потрібно визнавати свій правовий статус**, навпаки, вони **мають право вимагати** виконання багатьох зобов'язань держави щодо їх захисту. Той факт, що з'явилася така категорія осіб, означає, що держава, щонайменше, неналежно забезпечила превентивні заходи у боротьбі з політичною інтег-

рацією, запобігання расизму та дискримінації, деструктивної діяльності й обороноздатності країни.

Таким чином, внутрішньо переміщені особи – набагато вразливіша категорія осіб в порівнянні з іншими громадянами України в структурі захисту прав людини, а невиконання державою своїх зобов'язань щодо їхнього захисту *посягає на сутнісний зміст права внутрішньо переміщених осіб*.

Концепція *сутнісного змісту права* загалом нова для української юриспруденції. Фактично вона була введена до вітчизняної правової системи 1 червня 2016 р. Конституційним Судом України. Так, у своєму рішенні № 2-рп/2016 Суд закріпив основні постулати цієї концепції, відповідно до яких існують визначені рамки для держави у сфері встановлення обмежень при здійсненні прав і свобод людини. Зі змісту третього абзацу пункту 2.1 згаданого рішення випливає, що обмеження на здійснення конституційних прав і свобод не повинні бути довільними й несправедливими, а чітко прописаними в Конституції та законах України. Водночас, уведення таких обмежень допустиме для досягнення законної мети при поєднанні з її узгодженістю із суспільною потребою, а також пропорційністю й обґрунтованістю запроваджених обмежень. У разі введення обмежень конституційних прав і свобод законодавець зобов'язаний своєчасно скорегувати правове регулювання, що надасть можливість мінімізованого втручання для досягнення законної мети, не порушуючи при цьому сутнісний зміст цих прав.

Таку правову позицію можна вважати *методологічною основою* для пояснення Конституційним Судом України бачення *сутнісного змісту права на соціальний захист*. Загалом, це важливий момент для розуміння проблеми вимушено внутрішнього переміщення в Україні, оскільки захист внутрішньо переміщених осіб входить до компетенції Міністерства соціального захисту населення. Так, Суд, гру-

нтуючись на аналізі судової практики, доктрини обмеженого парламентаризму і самої природи прав людини, приходить до висновку, що обмеження прав людини можливі, однак вони не можуть порушувати їх сутнісного змісту. З урахуванням цієї позиції, положення частини 3 статті 22 Конституції України слід розуміти таким чином, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження порушує їхній сутнісний зміст.

Якщо ж розглядати структуру прав внутрішньо переміщених осіб, то вона, по суті, нічим не відрізняється від структури прав інших категорій осіб, які законно перебувають на території України. Саме тому можна стверджувати, що для внутрішньо переміщених осіб не існує й конкретних процедур визначення їхнього статусу, адже, навіть з урахуванням вимушеного чи силового переміщення зі звичних місць проживання, він не змінюється.

Загалом, **сутнісний зміст прав людини** – це наявність у суб'єкта (носія прав) необхідних здібностей (можливостей), що дозволяють йому реалізовувати свої домагання на предмет суб'єктивного публічного права. Це також *непринциповіст* довільного втручання у здійснення суб'єктивного публічного права з боку органів державної влади або третіх осіб, що становило б перешкоди для носія прав у досягненні цілей, що складають його предмет (до прикладу, матеріальні або духовні блага, охоронювані інтереси тощо).

Отже, мета міграційної політики не може порушувати сутнісного змісту прав осіб, які з незалежних від них причин змушені покидати місця постійного або переважного місця проживання. Особи, які належать до категорії вимушено переміщених осіб у межах своєї держави, вразливі як з точки зору формальних, так і змістовних (субстантивних) причин.

7.3. Визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні

На відміну від осіб зі статусом «біженець», правовий статус внутрішньо переміщених осіб – інший. Так, біженці захищені детальними міжнародно-правовими актами, що виступають правовою основою для обов’язкової та невідкладної допомоги в діяльності Управління верховного комісара Організації Об’єднаних Націй у справах біженців та інших міжнародних гуманітарних організацій. А внутрішньо переміщені особи, з юридичної точки зору, залишаються під захистом свого уряду, навіть якщо він демонструє нездатність рятувати своїх громадян від насильства, порушень основоположних прав, свобод, законних інтересів і т. д. або ж його діяльність виступає безпосередньою підставою для переселення таких осіб. Загалом, *не існує обов’язкових міжнародних правових інструментів, що стосуються саме внутрішньо переміщених осіб*, що й ускладнює застосування універсальних угод, таких, наприклад, як Женевські конвенції.

Наприкінці ХХ століття міжнародна спільнота ініціювала широку дискусію з цієї проблематики. Ключові питання стосувалися збалансованості між непорушністю державного суверенітету з правами громадян і розробки ефективних способів допомоги внутрішньо переміщеним особам як вразливій групі населення. У 2005 р. був розроблений більш скоординований, комплексний і «передбачуваний» спосіб вирішення проблеми – т. зв. **«кластерний підхід»**, що передбачав створення чіткої системи прийняття рішень, розподіл обов’язків і відповідальності між спеціалізованими міжнародними відомствами й організаціями. Деякі з них були призначені «керівниками» для покращення координації роботи й усунення виявлених прогалин у тих чи інших сферах їхнього впливу. Так, наприклад, *Управління верховного комісара Організації Об’єднаних На-*

цій відповідає за правовий захист, надання притулку в надзвичайних ситуаціях та управління таборами для біженців і внутрішньо переміщених осіб; *ЮНІСЕФ* відповідає за водопостачання, санітарію та харчування, а також спільно з *Управлінням Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних питань* забезпечує послідовне реагування на надзвичайні ситуації; *Всесвітня продовольча програма Організації Об'єднаних Націй* – провідна організація у сфері матеріально-технічного забезпечення в надзвичайних ситуаціях і підтримці сталого розвитку; *Всесвітня організація охорони здоров'я* дбає про здоровіше майбутнє для людей у всьому світі; *Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй* допомагає країнам розвивати державність і партнерські відносини, відповідає за довгострокову реабілітацію та відновлення.

Загалом, міжнародне співтовариство може допомогти, але *національні уряди повинні все ж відігравати провідну роль у процесі забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.*

Донедавна в Україні не існувало не лише нормативно закріпленого поняття «внутрішньо переміщені особи», але й відповідного національного законодавства щодо визначення їхнього правового статусу, хоча практика надання допомоги такій категорії людей вже була. Зокрема, після аварії на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 р. щонайменше 375 000 осіб були змушені покинути свої домівки та були переселені в безпечні райони (як у межах, так і поза межами України), забезпечені житлом та необхідною допомогою. Багато з тих, хто жив у віддалених районах, де рівень радіації з часом знизився, мали змогу повернутися. Однак ті, хто жив у межах 30 км від місця *техногенної катастрофи*, вже ніколи не повернуться на свою малу батьківщину. Інша ситуація (*природна катастрофа*) – події на Закарпатті в липні 2008 р., коли внаслідок

стихійного лиха було затоплено шість областей України. Тисячі людей отримали допомогу від держави та благодійних організацій.

В умовах *військово-політичної та соціальної* ситуації, починаючи з 2014 р., в Україні в рази зросла (у порівнянні з попередніми переміщеннями) кількість осіб з новими ідентичностями: з'явилися громадяни, іноземці, особи без громадянства, мігранти, біженці зі **статусом внутрішньо переміщених осіб**. Станом на 2022 р. повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до переміщення майже 17 мільйонів людей, що «вивело» нашу державу в «лідери» за кількістю внутрішньо переміщених осіб за всю історію людства. Вимушене переміщення цих людей серйозно вплинуло на всі сфери суспільного життя нашої держави. Самі ж внутрішньо переміщені особи зіткнулися з широким спектром економічних, соціальних, психологічних, інституційних, правових та інших проблем, що й зумовило потребу в посиленому захисті їхніх прав і свобод з боку влади. Тому, виходячи з минулого досвіду, враховуючи потенційну можливість порушення безпеки людини в майбутньому та різноманітність причин вимушеної міграції, зокрема й внутрішньої, Україна розпочала процес законодавчого закріплення правового статусу внутрішньо переміщених осіб із метою належного й ефективного захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Із цією метою Верховна Рада України на своєму засіданні 19 червня 2014 р. прийняла Закон *«Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України»*, що гарантував відновлення соціальних, трудових, виборчих, освітніх, медичних прав тощо після переселення в інші регіони України.

Однак, як процедурно, так і змістовно даний нормативно-правовий акт піддався обґрунтованій критиці. Зокрема, у тексті Закону для визначення внутрішньо переміщених осіб використовувалося поняття «вимушені мігранти», що, загалом, некоректно з позицій чітко визначеного, загальноприйнятого й офіційно визнаного на міжнародному рівні поняття – «*internally displaced person*» («внутрішньо переміщені особи»). З іншого боку, були грубо порушені процедурні норми під час прийняття Закону. Так, сам законопроект розглядався лише одним з восьми, профільних на той час, комітетом Верховної Ради України. Водночас, неурядові організації були позбавлені можливості брати участь у розгляді законопроекту, а міжурядові організації, Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб та інші експерти не були залучені до цього процесу. У зв'язку з цим, хоч і прийнятий Верховною Радою України, Закон так і не набув чинності.

Враховуючи недоліки попереднього законопроекту, вже у жовтні 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «*Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб*», у якому, відповідно до основних положень Керівних принципів, використовується термін «внутрішньо переміщені особи». Законодавче визначення «внутрішньо переміщених осіб» має неабияке значення для врегулювання та раціоналізації процедур надання цій категорії людей державної допомоги та соціального забезпечення на додаток до гуманітарної допомоги. Адже, не можна недооцінювати питання забезпечення прав і соціального захисту громадян України, іноземців та осіб без громадянства з постійним місцем проживання на території нашої держави, які вимушено мігрували в межах міжнародно визнаних державних кордонів у зв'язку з військово-політичною ситуацією чи тимчасовою окупацією окремих регіонів в Україні.

Зауважимо, що вимушене внутрішнє переміщення осіб *не передбачає надання особливого правового статусу* в розумінні, наприклад, біженців, які втратили захист країни походження і потребують міжнародного захисту. Вже сам факт громадянства чи законного постійного проживання на території України і є підставою наявності у внутрішньо переміщених осіб всього комплексу прав, свобод, гарантій здійснення та захисту. Однак через притаманну цій категорії населення вразливість та особливі потреби, які стали наслідком їхнього переміщення, актуалізується питання спеціального (додаткового) врегулювання статусу осіб, які вимушено змінили звичні для них місця проживання.

Для повного розуміння масштабів внутрішнього переміщення осіб у статті 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» запроваджена процедура їхньої реєстрації, кінцевий результат якої – *довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи*, що діє *безстроково*. До підстав для взяття на облік внутрішньо переміщених осіб законодавець відносить: наявність зареєстрованого місця проживання на території України, де виникли обставини, що змусили їх покинути своє постійне місце проживання.

Для отримання довідки необхідно звернутися до структурного підрозділу місцевої державної адміністрації з питань соціального захисту населення за місцем фактичного проживання. При цьому заяви подаються особисто внутрішньо переміщеними особами, у тому числі неповнолітніми, та через законного представника (для малолітніх дітей, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, недієздатних осіб, осіб, дієздатність яких обмежена). Якщо ж дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, не має законного представника або якщо дитина прибула без супроводу дорослих, то заява по-

дається від імені дитини органом опіки та піклування за місцезнаходженням дитини.

3 грудня 2015 р. в Україні запроваджено Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб з метою їхнього обліку, що відобразилося у доповненні Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» статтею 4'.

Що ж стосується забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб *на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги й освіту, то держава зобов'язується вжити всіх можливих заходів, спрямованих на вирішення проблемних питань, зокрема відновити всі соціальні виплати таким особам.* Окрім цього, проблема можливості отримання допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеними особами, які раніше працювали на тимчасово окупованих територіях України та територіях, що перебувають під постійними обстрілами, залишається вкрай актуальною. Тому в чинному законодавстві чітко прописана процедура отримання статусу безробітного й допомоги у зв'язку з цим (*Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про зайнятість населення» та ін.*).

Після набуття статусу внутрішньо переміщеної особи, *держава також гарантує право на:* продовження певного рівня освіти в інших регіонах України за рахунок коштів державного бюджету; отримання матеріального забезпечення, страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили тимчасову втрату працездатності або ж повну; безпечні умови для життя і здоров'я; достовірну інформацію про стан інфраструктури, довілля на покинутих територіях; належні умови для постійного або тимчасового

проживання на безкоштовній основі; забезпечення лікарськими засобами згідно чинного законодавства; медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у державні дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади тощо.

З метою уникнення зловживань статусом внутрішньо переміщеної особи законодавець у статті 12 згаданого Закону встановив **підстави для скасування довідки**. Насамперед, це: 1) особиста відмова від такої довідки; 2) вчинення кримінального правопорушення; 3) повернення до вимушено покинутого місця постійного проживання; 4) виїзд на постійне місце проживання за межі України; 5) подання завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки.

У разі неправомірних рішень, дій чи бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб заявники, права яких порушені, можуть звернутися за захистом до суду.

Незважаючи на те, що аналізований нормативно-правовий акт заклав підґрунтя правового врегулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, він містить положення, які викликають низку запитань щодо його фактичного функціонування. Так, зі змісту статті 15 Закону випливає наступне: якщо вимушене переміщення відбулося за обставин, спричинених військовою агресією, військовим вторгненням, окупацією або анексією території України іншою державою, а «втікачі» набули статусу внутрішньо переміщених осіб, то держава-агресор, відповідно до положень міжнародного права зобов'язана відшкодувати прямі витрати внутрішньо переміщеним особам, що виникли внаслідок вимушеного переміщення, та витрати, здійснені за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів для прийому та розміщення цих осіб. Однак до врегулювання збройного конфлікту в Україні не визначено, як ця процедура буде реалізована з точки зору міжнародного

права та міжнародно-правових угод. Негативно сприймається і той факт, що законодавець розглядає окупацію території України як несприятливий наслідок для українського народу, який можна компенсувати виключно грошима.

Підкреслимо також, що реалізація вимог цього Закону, наприклад, надання житла у тимчасове користування, *de facto* забезпечується волонтерами, волонтерськими організаціями та небайдужими до чужої біди громадянами, незважаючи на те, що *de jure* такі функції покладено на органи державної влади, зокрема місцеві адміністрації. Водночас це показник стрімкого розвитку громадянського суспільства в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. На які *види* поділяються міграційні процеси за волевиявленням осіб, що переміщуються?
2. Які *причини* вимушеного переміщення можна виділити?
3. Яка *різниця* між зовнішньою та внутрішньою вимушеною міграціями?
4. Чому поняття «біженець» і «внутрішньо переміщена особа» вважаються міжнародно-правовими термінами?
5. Коли був уведений у науковий обіг термін «внутрішньо переміщені особи»?
6. Яким міжнародно-правовим актом *уперше* сформульовано визначення поняття «внутрішньо переміщені особи»?
7. Які *події передували* прийняттю Керівних принципів з питань переміщення осіб всередині країни?
8. Що лежить в *основі* Керівних принципів з питань переміщення осіб усередині країни?
9. Чим *обумовлена* система прав і свобод внутрішньо переміщених осіб?
10. У чому *проявляється* інституційний потенціал держави?
11. Чи *доцільна* процедура визначення правового статусу за внутрішньо переміщеними особами?
12. Що таке *сутнісний зміст прав* внутрішньо переміщених осіб?

13. Як визначають «внутрішньо переміщених осіб» Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни?

14. Який *нормативно-правовий акт* заклав підґрунтя у сфері врегулювання питань вимушеного внутрішнього переміщення на території України?

15. Чому *неправомірне ототожнення* внутрішньо переміщених осіб із біженцями?

16. Що таке «*кластерний підхід*»?

17. Який *термін дії* довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб?

18. Які *підстави для скасування* довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб визначено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»?

Список літератури:

1. Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Хмельницький, 28 вересня 2023 р.). 2023. 49 с.

2. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 216 с.

3. Блюк Н. В. Термінологія та понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 142–147.

4. Бовкун Е. М. Набуття, реалізація і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 66–69.

5. Бойков А. Г. Обов'язки внутрішньо переміщених осіб як елемент їх правового статусу. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1. С. 48–53.

6. Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в контексті сучасних міграційних процесів в Україні. *Грані*. 2022. № 11. С. 56–68.

7. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша,

В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.

8. Гороть З. А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 49–54.

9. Грабова Я. О. Конституційно-правовий статус внутрішньо-переміщених осіб в Україні. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч. 2. Кн. 2. С. 47–51.

10. Грицай І. Поняття «внутрішньо переміщеної особи» в юридичній науці та шляхи його вдосконалення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 127–132.

11. Дяченко В. Визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 89–98.

12. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : монографія / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2018. 268 с.

13. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / уклад. : Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, К. В. Степаненко, О. С. Чепік-Трегубенко ; ред. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС, 2020. 364 с.

14. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 70–75.

15. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.01 / Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків, 2021. 215 с.

16. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб всередині країни. 1998 р. URL : <http://surl.li/pbestg>.

17. Кобець М. П. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. *Порівняльне аналітичне право*. 2016. № 1. С. 199–202.

18. Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 258–262.

19. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 210 с.

20. Крахмальова К. О. Поняття, ознаки та зміст адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 114–118.

21. Крахмальова К. О. Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 43–45.

22. Крахмальова К. О. Проблема визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 137–145.

23. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 142–145.

24. Лушпійенко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво господарство і право*. 2017. № 2. С. 188–193.

25. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Стратегія і тактика державного управління*. 2014. № 9. С. 154–163.

26. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи» : державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6–11.

27. Мандзій С. В. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні : моногр. Київ : Людмила, 2023. 199 с.

28. Марченко А. В. Методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 161–165.

29. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 293–297.

30. Михайловський В. І. Внутрішньо переміщені особи – особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 151–155.

31. Наливайко Л. Р. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 34–39.

32. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.

33. Новак І. Внутрішньо переміщені особи в Україні: наміри щодо повернення. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 55–63.

34. Новікова О. Ф., Панькова О. В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України: стан, проблеми, шляхи розв’язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217–225.

35. Павлів-Самойл Н. П. Вимушена міграція як наслідок порушених прав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 21. С. 70–76.

36. Павлів-Самойл Н. П. Вимушена міграція: міжнародні стандарти внутрішньо переміщених осіб у національному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 24. С. 35–40.

37. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-%D0%BF#Text>

38. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.

39. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.

40. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text>.

41. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. URL : <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-shvalennya-strategiyi-integraciyi-vnutrishno-peremishhenyh-osib-ta-vprovadzhennya-dovgostrokovyh-rishen-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2020-roku/>.

42. Проценко Т. О. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 5–15.

43. Рекомендація 1877 (2009) : Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab0>.

44. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab1>.

45. Селіхов Д. А. Потреба в удосконаленні законодавства про допомогу внутрішньо переміщеним особам. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 326–332.

46. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 154–159.

ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

8.1. Гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

8.2. Актуальні питання забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб: узагальнення проблем.

8.3. Реалізація та захист виборчих прав внутрішньо переміщених осіб.

8.4. Захист права на освіту: виклики для внутрішньо переміщених осіб.

8.5. Діджиталізація державних послуг у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

8.1. Гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Серед сучасних правознавців немає єдиного погляду на поняття юридичних гарантій прав внутрішньо переміщених осіб. Аналіз існуючих наукових позицій свідчить про те, що одні вчені визначають юридичні гарантії прав внутрішньо переміщених осіб з точки зору статичних елементів, інші – з точки зору динамічних елементів.

Відповідно до вузького *«статичного» підходу*, гарантії прав внутрішньо переміщених осіб можна визначити через категорії дотримання, визнання та гарантування прав і свобод людини.

«Динамічний» підхід передбачає створення державою належних умов для забезпечення та реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; це регулювання державою суспільних відносин за допомогою спеціальних механізмів, їх правове закріплення та охорона, реалізація, а також розвиток.

I. До *першої групи джерел*, що містять гарантії статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, відносять Ос-

новний закон нашої держави та профільне законодавство. Відповідно до вимог *статті 92 Конституції України* (пункти 1–2 частини першої), права, обов’язки та гарантії реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні визначаються виключно законами України. Таким нормативно-правовим актом став *Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*, преамбула якого також закріплює **гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів** цієї вразливої категорії осіб.

Загалом, до таких *гарантій* можемо віднести: право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб (до прикладу, оскарження рішення про відмову у видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи); заборона дискримінації за ознакою належності до категорії внутрішньо переміщених осіб; положення про гарантування або сприяння реалізації певних прав (зокрема, стаття 7 профільного Закону передбачає реалізацію прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов’язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги й освіту з урахуванням особливостей їхнього становища та потреб; наступна стаття акта передбачає забезпечення права голосу внутрішньо переміщених осіб шляхом зміни місця голосування без зміни адреси тощо).

Варто зацентувати увагу, що **заборона дискримінації за ознакою статусу внутрішньо переміщеної особи** – чи не одна з найважливіших гарантій, яка включена до статті 14 Закону та деталізована у підзаконних актах з метою приведення її у відповідність до міжнародних стандартів та оновленого українського законодавства у цій сфері. Однак у сфері соціально-економічних прав підзаконні акти здебільшого встановлюють ряд обмежень для внутрішньо переміщених осіб, які можна вважати дискримінаційними

та такими, що суперечать актам вищої юридичної сили, а отже, повинні бути приведені у відповідність до них або ж скасовані.

II. Другу групу джерел, що закріплюють гарантії статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, складають судові рішення, найважливіші з них – *рішення Конституційного суду України, Верховного суду України, Вищого адміністративного суду України та Європейського суду з прав людини*. Так, у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, вартими уваги є, зокрема, *Постанова Пленуму Верховного суду України «Про незалежність судової влади»* (від 13 червня 2007 р.), а також *Рішення Конституційного суду України у справі за зверненням мешканців міста Жовті Води*, в якому дається офіційне тлумачення статей 55, 64, 124 основного Закону нашої держави в контексті права на судовий захист, яке не може бути обмеженим у жодному разі (від 25 грудня 1997 р.).

Зі змісту статті 17 Закону України *«Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»* випливає, що рішення Європейського суду з прав людини є також джерелом права в Україні, а тому вони теж складають гарантії реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Сьогодні внутрішньо переміщені особи в Україні звертаються до Європейського суду з прав людини, розглядаючи його як ефективний спосіб захисту своїх порушених прав після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Цей факт підтверджується чималою кількістю заяв, поданих до Суду.

III. До третьої групи належать нормативно-правові акти вищої юридичної сили, що регулюють повноваження органів виконавчої влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Цю групу джерел умовно слід розмежувати на дві підгрупи. Так, до *першої підгрупи*

можна віднести спеціальні закони, які стосуються відповідних державних органів, діяльність яких спрямована виключно на забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб (наприклад, Закони України *«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* (20 жовтня 2014 р.), *«Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»* (15 квітня 2014 р.), *«Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб»* (5 березня 2015 р.), *«Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* (24 грудня 2015 р.) і т. д.). Другу підгрупу складає загальне законодавство, яке стосується загального статусу громадян, іноземців та осіб без громадянства, водночас поширюється на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Мова йде як про кодифіковані (до прикладу, *Бюджетний кодекс України* (8 липня 2010 р.), *Житловий кодекс України* (30 червня 1983 р.) та ін.), так і некодифіковані акти (Закони України *«Про Кабінет Міністрів України»* (27 лютого 2014 р.), *«Про центральні органи виконавчої влади»* (17 березня 2011 р.), *«Про місцеве самоврядування в Україні»* (21 травня 1997 р.), *«Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»* (23 грудня 1997 р.) тощо).

IV. Четверту групу джерел утворюють нормативно-правові акти підзаконного характеру для забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, що видані адміністративними органами влади на різних рівнях. Класифікацію актів з цієї групи варто провести з урахуванням органів, які їх приймають, а також їхньої внутрішньої ієрархії. Насамперед, це: *Укази Президента України* (наприклад, *«Про утворення військово-цивільних адміністрацій»* (5 березня 2015 р.); *нормативно-правові акти Кабінету Міністрів*

України (зокрема, «Про облік внутрішньо переміщених осіб» (1 жовтня 2014 р.), «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (1 жовтня 2014 р.), «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» (22 вересня 2016 р.) тощо; Постанови Правління Національного банку України (до прикладу, «Про застосування окремих норм валютного законодавства під час режиму тимчасової окупації на території вільної економічної зони «Крим» (3 листопада 2014 р.) та ін.); накази Міністерства соціальної політики України (зокрема, «Про затвердження форми заяви про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» (8 жовтня 2014 р.), «Про затвердження Положення про комісію з питань розподілу коштів для надання грошової допомоги постраждалим чи внутрішньо переміщеним особам» (12 лютого 2015 р.) тощо); накази керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (наприклад, «Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей» (12 червня 2015 р.) і т. д.); Постанови Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також Постанови Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України тощо.

V. До п'ятої групи слід віднести норми «м'якого права». Маючи значний вплив на суспільні відносини, беззаперечний авторитет і важливість свого змісту, більшість міжнародних актів змушують держави дотримуватися та імплементувати їх у національне законодавство. Мова ведеться про *Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо*

реституції житла та майна в контексті повернення біженців і переміщених осіб (принципи Пінґейру), документи «м'якого права» Ради Європи, і, зокрема, Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішнього переміщення всередині країни. Загалом, зростаюча значущість згаданих міжнародно-правових актів свідчить про те, що в майбутньому вони можуть стати джерелом права для забезпечення реалізації статусу внутрішньо переміщених осіб та захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Кількість проблем, які виникають при забезпеченні реалізації прав, свобод, законних інтересів та гарантій захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні, на сьогоднішній день достатньо велика, оскільки до цього процесу (механізму) залучені десятки адміністративних органів, а їхня діяльність регулюється численними нормативно-правовими актами. Ситуація ускладнюється ще й тим, що вимушене внутрішнє переміщення в Україні сьогодні набуло безпрецедентних масштабів, а відповідні державні органи не мають достатнього практичного досвіду у вирішенні таких питань.

8.2. Актуальні питання забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб: узагальнення проблем

Незважаючи на те, що на сьогодні в Україні сформована нормативно-правова база, в рамках якої забезпечується захист прав внутрішньо переміщених осіб, все ще залишаються питання, що потребують вирішення.

Держава відреагувала на появу категорії внутрішньо переміщених осіб прийняттям законодавства, що регулює їхні права та свободи, а також створенням Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб – державного органу, який безпосередньо займається питаннями внутрішньо переміщених осіб. Од-

нак сьогодні неможливо визначити, які з проблем, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, є основними і потребують негайного вирішення, які – додатковими, а які – другорядними. Всі вони стосуються життя, прав та інтересів громадян, які були змушені покинути свої домівки назавжди або ж тривалий час. *Рівень захисту прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема соціальних, залишається низьким.*

Відповідно до *статті 3 Конституції України*, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. *Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.*

Право на пенсійне забезпечення, будучи складовою частиною права на соціальне забезпечення (захист), визнається можливістю вимагати відповідних виплат (пенсій) від органів пенсійного забезпечення у розмірі, що вираховується з урахуванням минулого доходу заявників, однак не нижче прожиткового мінімуму. *Пенсія* – це державна виплата й один із способів виконання державою через компетентні органи соціальних функцій, що виражається у щомісячному грошовому (матеріальному) забезпеченні.

Ще з 2014 р. тимчасова втрата контролю над окремими районами Донецької та Луганської областей призвела до призупинення функцій органів державної влади на цих територіях, а також виплати пенсій та соціальних допомог за місцем проживання одержувачів. Водночас, на той час держава не встановила чітких процедур соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб. Навпаки, у 2016 р. було прийнято низку непопулярних рішень, які ускладнювали доступ внутрішньо переміщених осіб до со-

ціальних виплат. Зокрема, уряд України запровадив процедуру відновлення соціальних та пенсійних виплат мешканцям непідконтрольних територій українському уряду лише у разі переїзду на підконтрольну територію та отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб. Таким «процесом» скористалася велика кількість цивільних осіб з тимчасово непідконтрольних територій, але насправді вони просто регулярно «переміщувалися» між непідконтрольними територіями і територіями, контрольованими Україною.

Щоб скорегувати зазначену проблему, український уряд увів *обмеження*. Так, пенсійні виплати отримували тільки ті, хто належно зареєструвався як внутрішньо переміщена особа на території, контрольованій українським урядом, і пройшов відповідну перевірку реального місця свого перебування. Проте, держава не визначила механізму для тих, хто мав право на отримання пенсій, але залишився на окупованих територіях. Відповідно, у 2016 р. близько 400 000 осіб на сході України не мали доступу до пенсій. Як наслідок, такі громадяни України були позбавлені можливості реалізувати своє конституційне **право на соціальний захист**, у тому числі, й **пенсійне забезпечення**.

Однак така ситуація суперечить українському законодавству та не відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини. Зокрема, відповідно до *статті 46 Конституції України*, всім громадянам гарантується право на соціальний захист, зокрема й на пенсійне забезпечення. *Стаття 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* містить положення про те, що за всіма громадянами України закріплене право на отримання пенсії після досягнення певного віку, або по інвалідності, чи з інших причин. Водночас Україна як учасниця різних міжнародних договорів і конвенцій зобов'язана гарантувати право на соціальний захист і його

мінімальні стандарти, включаючи пенсії і соціальні виплати, адже у сучасних реаліях життя захист матеріальних умов вкрай важливий і необхідний для забезпечення адекватного та безпечного рівня життя. З урахуванням вищевикладеного, можна констатувати, що пенсії – одна з форм власності і, відповідно, вразливі верстви населення, у тому числі внутрішньо переміщені особи, не повинні зазнавати дискримінації через вимушені міграційні процеси.

Після тривалої суперечки Верховний Суд України підтримав право внутрішньо переміщених осіб на отримання пенсій незалежно від місця їх постійного проживання. У своїй постанові у справі № 263/7763/17 від 6 лютого 2018 р. Суд роз'яснив, що внутрішньо переміщеним особам **не може бути призупинено виплату пенсій** у зв'язку з їхньою відсутністю за місцем проживання. Однак зазначимо, що внутрішньо переміщені особи були позбавлені свободи вибору способу та місця отримання пенсій і соціальної допомоги, що було дискримінаційним по відношенню до них і суттєво обмежувало їхній вибір, як і де отримувати кошти.

Аналіз чинного законодавства показує, що й по сьогодні захист соціальних прав внутрішньо переміщених осіб потребує вдосконалення механізмів здійснення пенсійних та соціальних виплат для тих, хто проживає як на підконтрольній, так і на тимчасово непідконтрольній території України. Насамперед це проявляється у тому, що всіх громадян пенсійного віку, які мають право на отримання соціальних послуг, зокрема й пенсій, та офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщеними особами, законодавець поділив на дві групи. **Перша група** – особи, переміщені до повномасштабного вторгнення, **друга** – після 24 лютого 2024 р. Так, на осіб, які входять до *першої групи*, поширюються додаткові зобов'язання та обмеження в отриманні соціальних і пенсійних виплат. Щодо них поширюють

свою дію постанови Кабінету Міністрів України *«Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»* (5 листопада 2014 р.) та *«Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках»* (30 серпня 1999 р.). Щодо цієї категорії осіб можна виокремити кілька проблем, які варто врегулювати саме на законодавчому рівні. Найобтяжуюча з них — це *фізична ідентифікація*, непроходження якої тягне за собою припинення виплати пенсій. Однак варто зацентрувати увагу на тому, що ця процедура передбачена підзаконним нормативно-правовим актом (*Постанова Кабінету міністрів України «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»*), а не законом (*Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»*). Тому є нагальна потреба приведення у відповідність суперечливих положень згаданих нормативно-правових актів, з урахуванням їхньої юридичної сили.

Щодо *другої групи* внутрішньо переміщених осіб, то на них згадані обмеження не поширюються, і такі особи отримують соціальні виплати та пенсії у загальному порядку на свій рахунок у банку. По сьогодні залишається актуальним питання пенсійних виплат громадянам України, які переїхали з початку збройного конфлікту і зараз проживають в інших країнах. Основна проблема полягає в строкові дії банківських карт.

Реалізація та захист *права на працю* внутрішньо переміщених осіб також вимагає пильної уваги. Загалом, працевлаштування внутрішньо переміщених осіб нічим не відрізняється від інших «безстатусних» осіб, бажаючих працювати. Для працевлаштування необхідно подати ряд документів: паспорт (інший документ, що посвідчує особу), трудову книжку (за наявності), документи про освіту, спеціальність або кваліфікацію, стан здоров'я (лише у випадках, коли це прямо передбачено законом) тощо.

Вимоги до *роботодавця*, який приймає на роботу внутрішньо переміщену особу, також незмінні. Він *не має права*: вимагати відомостей про національну, партійну чи релігійну приналежність; отримувати інформацію про реєстрацію місця проживання або перебування; прямо чи опосередковано обмежувати трудові права; здійснювати дискримінаційні дії на підставі раси, кольору шкіри, гендеру, віку, сімейного та майнового стану тощо.

Попри це, існує проблема, яка турбує багатьох внутрішньо переміщених осіб. Вона полягає в отриманні *дублікатів (копій) трудових книжок*, які, однак, можна отримати на новому робочому місці протягом п'ятнадцяти днів з моменту подачі письмової заяви працівником. У тому ж разі, коли доступ до трудової книжки поновлюється, до неї записується інформація про зазначені періоди роботи з дубліката (копії), причому на першій сторінці з'являється повідомлення «дублікат скасований».

Припинення самозайнятості внутрішньо переміщеної особи здійснюється на підставі її заяви за спрощеною процедурою за місцем проживання такої особи. Для цього необхідно звернутися до відповідного органу державної влади з питань міграції та надати довідку про реєстрацію внутрішньо переміщеної особи. На основі такої довідки у відповідних управліннях юстиції відбувається *реєстрація* внутрішньо переміщеними особами як юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців.

Часто *трудові права* внутрішньо переміщених осіб потребують додаткового захисту через дискримінаційне ставлення місцевих жителів до них. Проблема виникає через те, що внутрішньо переміщені особи сприймаються як тимчасові працівники. На територіях, звідки вони виїхали, розташовані великі промислові об'єкти, на яких більшість із них працювала раніше. Це ускладнює працевлаштування таких людей за фахом, оскільки в інших районах немає по-

дібних об'єктів. Особливої уваги з боку законодавців потребують жінки, які виховують малолітніх дітей і не можуть працювати повний робочий день, та пенсіонери. Для людей, які належать до цієї категорії, знайти роботу абсолютно неможливо, тому держава повинна вдосконалити законодавство, яке б гарантувало їм працевлаштування.

Серед інших серйозних проблем у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб – *житлове питання*. Правові відносини, пов'язані з реалізацією права на житло, в цілому відіграють важливу роль при реалізації усього комплексу прав внутрішньо переміщених осіб. *Стаття 47 Конституції України* передбачає, що кожен має **право на житло**, яке повинно надаватися державою шляхом створення умов, при яких всі громадяни можуть будувати житло, набувати його у власність або ж орендувати. Якщо ж мова йде про вразливі категорії громадян, які потребують соціального захисту, реалізація цього права полягає в отриманні житла безкоштовно або за ціною, визначеною як доступна відповідно до чинного законодавства України. У світлі викладеного, важливе значення для внутрішньо переміщених осіб має конституційне положення про те, що **кожна людина має право на забезпечення достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї, включаючи харчування, одяг і житло** (стаття 48 Конституції України).

Захист права на житло внутрішньо переміщені особи можуть реалізовувати за допомогою гарантій, передбачених законодавством. Правовідносини з реалізації даного права мають характер соціального забезпечення і виникають між внутрішньо переміщеними особами та органами державного управління, органами місцевого самоврядування, державними установами як суб'єктами права соціального захисту в залежності від їх повноважень щодо основного об'єкта цих правовідносин – житла.

Загалом, можна виділити певні *особливості у сфері реалізації та захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб*. Так, деякі законодавчо визначені житлові права стосуються лише внутрішньо переміщених осіб. До них належать: *безоплатне тимчасове житло, однак за умови оплати вартості комунальних послуг; придбання житла в багатоквартирному будинку за власні кошти, але на пільгових умовах; будівництво житла в сільських населених пунктах з наданням довгострокових кредитів*. Важливе значення для внутрішньо переміщених осіб мають і житлові програми різних рівнів (загальнодержавного, регіонального чи локального). Станом на червень 2024 р. в Україні діє кілька комплексних національних програм пільгової оренди, будівництва, реконструкції та придбання нового житла (зокрема, через житлові сертифікати) для постраждалого населення. Серед них можна відмітити програми «*єВідновлення*» та «*єОселя*». Однак на практиці внутрішньо переміщені особи часто не можуть повною мірою ними скористатися. Крім того спостерігаються значні часові терміни очікування, що призводить до погіршення їхнього не тільки морально-психологічного стану, але й матеріального.

Виходячи з аналізу чинного законодавства, що регулює питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, можна зробити висновок, що воно не передбачає належних механізмів. Слід визнати, що лише невелика кількість внутрішньо переміщених осіб була забезпечена житлом, а решта перебувають у черзі на отримання житла. Проте, *право на житло є невід'ємною частиною права на повагу до людської гідності*. Це пов'язано з тим, що житло є однією з базових потреб, без якої неможлива самореалізація людини як особистості. Відсутність житла у внутрішньо переміщених осіб ставить їх у дискримінаційне становище порівняно з іншими громадянами України. Отже,

законодавець повинен розробити не тільки чітку, покрокову процедуру отримання житла, але й передбачити дієві та ефективні гарантії захисту цього права, переглянути положення та скасувати ті з них, які практично неможливо реалізувати.

Питання захисту **права власності** внутрішньо переміщених осіб залишається вкрай актуальним. Так, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не містить основних засобів захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб, що, відповідно, не передбачає обов'язку держави його забезпечувати. Загалом, це можна сприймати як вкрай негативне явище через *ряд причин*. Так, сучасне розуміння концепції позитивних зобов'язань держави також охоплює обов'язок України щодо забезпечення мирного володіння майном відповідними особами, виходячи не лише з правових приписів внутрішнього законодавства української держави, але й з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань, стороною яких є Україна (*стаття 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*). Особа в умовах стрімкого розвитку сучасного світу має право розраховувати не тільки на своє фізичне виживання, а й на гарантії інших прав і свобод, у тому числі майнових (наприклад, право власності). Наступна причина полягає у тому, що виплата різних видів соціальних допомог, компенсацій, встановлення пільг тощо фактично не еквівалентні втраті права власності. Це можна підтвердити тим фактом, що право власності, на відміну від права на пенсійне забезпечення, соціальну допомогу та захист, першим отримало міжнародне визнання й доповнило природні права людини.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні відсутнє належне нормативно-правове регулювання, яке б реально захищало право власності внутрішньо переміщених

осіб. Потребує врегулювання питання майна, розташованого на територіях, де власники такого майна були змушені покинути своє постійне місце проживання у зв'язку зі збройним конфліктом, тимчасовою окупацією або іншими обставинами. У багатьох випадках на територіях тимчасової окупації відбуваються незаконні несанкціоновані захоплення чужого житла та транспортних засобів.

Приклади реальних і нагальних соціальних проблем у державі, яка прагне до верховенства права, та пошук шляхів їх успішного розв'язання ілюструють зв'язок між правовою та соціальною державою. ***Без необхідного (достатнього) рівня матеріального добробуту для себе і своєї сім'ї, включаючи їжу, одяг, житло, належну освіту та медичне обслуговування, людська гідність може стати декларативною, а принципи верховенства права і правової держави – перетворитися на доктринальну абстракцію, яка не працює.*** Хоча українське законодавство в цілому відповідає міжнародним стандартам захисту прав внутрішньо переміщених осіб і є позитивні зміни в законодавстві, існують також недоліки, які вимагають виправлення або доповнення.

Поява в Україні внутрішньо переміщених осіб актуалізувала необхідність розширення структур і функцій соціальних служб, впровадження нових видів, форм, методів і технологій соціальної роботи з надання соціальних послуг, підвищення гнучкості національних соціальних інституцій та координації їх діяльності з волонтерськими і міжнародними організаціями. Такі нагальні зміни в організації соціального захисту нових вразливих груп населення завжди потребують адекватного інформаційного супроводу. І лише постійний моніторинг їхніх потреб та ступеня їх задоволення дозволить забезпечити ефективність соціального захисту цієї групи користувачів соціальних послуг.

8.3. Реалізація та захист виборчих прав внутрішньо переміщених осіб

Дослідження законодавства та правозастосовної практики у сфері реалізації та захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб свідчить не тільки про певні динамічно-прогресивні зміни, але й вказує на прогалини та, відповідно, необхідність їх заповнення. Загалом, Україна, хоч і має власний досвід реалізації та захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, незабаром зіткнеться з післявоєнними виборами (після завершення режиму воєнного стану), що, ймовірно, принесе багато нагальних і складних викликів.

Стаття 38 Конституції України, з урахуванням міжнародних і європейських правових стандартів, передбачає, що всі громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському, місцевих референдумах, а також вільно обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Водночас реалії життя останніх років в Україні, організація та проведення різних рівнів виборів у 2014 р., 2015 р., 2019 р. та 2020 р. свідчать про те, що виборчі права не завжди реалізуються належно.

З метою недопущення створення передумов для вимушеного внутрішнього переміщення, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутих населених пунктів або їх інтеграції у територіальні громади нового місця проживання, чинне законодавство України зобов'язує державу вжити всіх необхідних заходів для гарантій дотримання їхніх прав і свобод.

З прийняттям наприкінці грудня 2019 р. **Виборчого кодексу України**, норми якого відобразили необхідні положення у сфері реалізації та захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, були внесені відповідні зміни в

основні нормативно-правові акти, що визначають правовий статус цієї категорії людей.

Так, стаття 8 Закону України *«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* передбачає право внутрішньо переміщених осіб голосувати, тобто реалізовувати в установленому законом порядку своє **виборче право** на президентських виборах, виборах до Верховної Ради України й органів місцевого самоврядування, референдумах. Закон України *«Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»* визначає порядок захисту виборчих прав громадян на тимчасово окупованих територіях України. Зі змісту статті 8 згаданого Закону випливає, що голосування громадян України на цих територіях не організовується та не проводиться ні під час виборів Президента України, ні під час виборів народних депутатів України; не проводяться і всеукраїнські референдуми. Водночас, на інших територіях України забезпечуються умови для вільного волевиявлення громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, що дозволяє таким громадянам реалізовувати своє право голосу на виборах і референдумах без зміни виборчої адреси, однак зі зміною місця голосування (*стаття 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців»*).

Для забезпечення належної реалізації права голосу на місцевих виборах внутрішньо переміщена особа повинна належати до відповідної територіальної громади, територіальних громад відповідного району чи області. Це стосується виборів депутатів сільських, селищних, міських, районних, обласних і районних у містах рад, а також виборів сільських, селищних і міських голів у відповідній територіальній громаді. Загалом, **місцеві вибори** – це вибори, на яких територіальна громада обирає свої органи влади, тому з урахуванням того, що не всі внутрішньо переміщені

особи планують залишатися там, де вони можуть (хочуть) брати участь у виборах до органів місцевого самоврядування, виникає питання: *чи можна вважати таких осіб повноправними членами певної місцевої громади?* На практиці ж не існує механізмів, які б відокремлювали тих, хто вже став частиною нової громади (повноцінно інтегрувався), від тих, хто не зміг (не захотів) цього зробити. Чинне законодавство також не пропонує розв'язання цієї проблеми у зв'язку з тим, що неможливо надати внутрішньо переміщеним особам більших привілеїв по відношенню до інших членів громади, які також не можуть голосувати на місцевих виборах (трудові мігранти (серед яких не лише мігранти з-за кордону, а й люди, які просто проживають в іншому місті України), військовослужбовці, волонтери, люди, які не зареєстровані як мешканці через відсутність житла або релігійні переконання, а також люди, які багато років проживають в одній громаді, але зареєстровані в іншій громаді й т. п.).

В умовах євроінтеграційних процесів наявність відповідних законодавчих і практичних положень щодо права голосу внутрішньо переміщених осіб, викладених у міжнародних стандартах (як загального, так і спеціального характеру), вимагає від українського законодавця приведення у відповідність і національної нормативно-правової бази. Конкретні міжнародні стандарти у цій сфері містяться, наприклад, у ***Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо внутрішньо переміщених осіб*** (2006 р). Зі змісту даних Рекомендацій випливає необхідність забезпечення внутрішньо переміщених осіб правом голосу як на національних, регіональних, так і місцевих виборах, водночас, з гарантією недопущення будь-яких практичних перешкод, шляхом вжиття відповідних заходів. ***Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1877*** (2009 р.) передбачає правові та практичні заходи, які необхідно вжити для забезпечення того, щоб внутрішньо переміщені особи могли реа-

лізувати своє право на участь у суспільному житті на всіх рівнях, включаючи право обирати та бути обраними.

Однак внутрішньо переміщені особи на місцевих виборах в Україні голосувати не мають можливості, що вважається *непрямою дискримінацією* за ознакою місця проживання і їхнього особливого статусу, водночас, суперечить міжнародному праву, Конституції та законам України, а також зобов'язанням України забезпечити сталу інтеграцію внутрішньо переміщених осіб в місцях нового проживання.

Загалом, тенденція до стандартизації виборчих процесів на європейському просторі набула нового імпульсу в ХХІ столітті, коли практично всі країни розпочали більш активно гармонізувати принципи, на яких вони будують свої правові системи, конкретизуючи гарантії виборчого права, інформаційного й інших прав. Наприклад, ***Кодекс належної практики у виборчих справах*** (2002 р.) не лише закріплює принципи загальноєвропейського досвіду у виборчій сфері, а й визначає процесуальні гарантії довіри до виборчого процесу. ***Протокол до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*** (чинний для України з вересня 1997 р.) містить також статтю 3 «Право на вільні вибори». Зі змісту цієї статті випливає обов'язок держав-учасниць проводити *вибори шляхом таємного голосування через розумні проміжки часу в умовах, що забезпечують вільне вираження поглядів народу* при виборі законодавчого органу. Отже, держави-члени Ради Європи несуть відповідальність за реалізацію принципів ефективної політичної демократії, які найповніше втілені у вищезазначеній статті, та передбачають *позитивні зобов'язання* держав.

Вразливе становище внутрішньо переміщених осіб неодноразово бралось до уваги у справах, що розглядалися Європейським судом з прав людини. Так, наприклад, у справі «***Азіз проти Кіпру***» заявник не зміг взяти участь у

парламентських виборах 2001 р. на підставі того, що, згідно з Конституцією Кіпру, кіпріоти-турки не були включені до списків виборців (кіпріотів-греків). У результаті було встановлено порушення *статті 14 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та статті 3 Протоколу до неї*. Суд підтвердив, що при встановленні правових норм щодо парламентських виборів держави мають широку свободу розсуду, але такі норми повинні бути обґрунтовані з раціональної та об'єктивної точок зору.

Особливий акцент зробимо на довгоочікуваному рішенні Європейського суду з прав людини у справі **«Селигененко та інші проти України»** (21 жовтня 2021 р.). У справі розглядалися скарги про порушення виборчого права внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах. Заявниками виступили внутрішньо переміщені особи з Автономної Республіки Крим О. В. Селигененко, А. Р. Мартиновська, Д. О. Свиридова та Є. О. Терехова – з Донецька. У зв'язку з окупацією Криму російською федерацією та початком збройного конфлікту на Донбасі заявниці, переїхавши до Києва, зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи, а на місцевих виборах у Києві (2015 р.) подали заяви про включення їх до списку виборців. Через відсутність зареєстрованого місця проживання в Києві, їхня заява була відхилена. Загалом, Європейський суд з прав людини встановив порушення Урядом України прав, що гарантовані *статтею 1 Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод* (чинний для України з липня 2006 р.), яка передбачає загальну заборону дискримінації, та зобов'язав виплатити компенсацію всім заявникам у сумі 18 000 євро.

У цій справі Європейський суд з прав людини також звернув увагу на те, що відповідно до *статті 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* (у редакції, чинній на час виникнення

спору), внутрішньо переміщені особи мали право брати участь у місцевих виборах, але не могли скористатися цим, оскільки подальших змін до виборчого законодавства не було. Хоча пізніше обмеження щодо участі у місцевих виборах були скасовані (з *набуттям чинності Виборчого кодексу України 1 січня 2020 р.*), ця зміна не вплинула на висновки у справі, оскільки порушення прав заявниць тривали практично чотири роки. Таким чином, не виправдано тривале зволікання з наданням внутрішньо переміщеним особам повноцінного виборчого права призвело не лише до порушення прав, які Україна зобов'язалася поважати, а й до фінансових втрат для держави.

Загалом, явище вимушеного переміщення – це не лише наслідок військового конфлікту, а й індикатор готовності української влади до вирішення кризових ситуацій. Держава й уповноважені органи влади відіграють ключову роль у забезпеченні реалізації та захисту права на вільні вибори на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування; значення неурядового сектору при цьому не применшується.

Зауважимо, що з моменту набрання чинності ***Порядку розгляду звернення виборця щодо зміни виборчої адреси*** від 18 травня 2020 р. та ***Порядку визначення виборчої адреси виборця, який не має зареєстрованого місця проживання*** від 11 червня 2020 р. в 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб, понад 1 мільйона виборців без зареєстрованого місця проживання та близько 3,3 мільйона внутрішніх трудових мігрантів з'явилася можливість голосувати там, де вони фактично проживають, зокрема й на місцевих виборах. Однак на останніх виборах 2020 р. лише 101 687 виборців скористалися своїм правом змінити виборчу адресу, водночас, це важливий крок до подальшої інтеграції цих виборців у громади, де вони фактично проживають.

Відомо, що в межах правового режиму воєнного ста-

ну передбачені певні обмеження конституційних прав і свобод громадян. Це стосується і заборони проведення всіх видів виборів (*стаття 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»*). Тому з 24 лютого 2022 р. усі розпочаті виборчі процеси було припинено. Однак для проведення виборів у післявоєнний період украї важливо розробити оптимальний план дій задля демократичного розвитку та відновлення України. Серед *пріоритетних напрямів* можна виділити: створення ефективних інструментів протидії та запобігання фальсифікаціям виборів і референдумів, оновлення державного реєстру виборців, підвищення довіри до виборчої системи, протидія дезінформації, посилення ролі соціальних мереж у виборчому процесі тощо.

8.4. Захист права на освіту: виклики для внутрішньо переміщених осіб

Що стосується *права на освіту*, то держава вжила певних заходів для захисту цього права внутрішньо переміщених осіб. Водночас, серед численних проблем внутрішньо переміщених осіб у процесі їхньої інтеграції в приймаючі громади в рази збільшилося й навантаження на заклади освіти всіх рівнів.

З урахуванням того, що *освіта займає центральне місце в житті кожної людини*, становить основу для підвищення її інтелектуального потенціалу, самореалізації та духовного піднесення, економічного добробуту й розвитку кожної нації, функціонування держави та модернізації органів влади, право на освіту відіграє важливу роль у системі прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим, питання гарантій реалізації та забезпечення права на освіту для внутрішньо переміщених осіб в Україні набувають особливої актуальності.

Провідну роль у сфері забезпечення та реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відіграє *національ-*

не законодавство країни, де відбувається міграційний процес. Що ж стосується міжнародного права, то варто зазначити, що воно *не передбачає спеціального законодавства для захисту внутрішньо переміщених осіб.* Водночас, *Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод*, хоча й не містить положень безпосередньо спрямованих на внутрішньо переміщених осіб, як і самого терміна, але її норми все ж застосовуються до даної категорії осіб відповідно до *Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи*, дія якої поширюється на всі держави-учасниці Ради Європи, зокрема й Україну. Права та свободи внутрішньо переміщених осіб й особливості роботи з ними викладені в *«Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення всередині країни»*, сформульованих Управлінням Верховного комісара з питань біженців Організації Об'єднаних Націй і ратифікованих Україною в квітні 1998 р. Даний акт, хоч і *немає обов'язкової юридичної сили* для міжнародної спільноти, але він сприймається *цінною інструкцією*, що дозволяє швидко й ефективно розробити міжнародно-правові стандарти щодо захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам, які можуть бути використані урядами, міжнародними організаціями та неурядовим сектором.

Загалом, Керівні принципи закріпили, що внутрішньо переміщені особи на основі повної рівності мають ті ж права та свободи, що й інші особи в їхній країні відповідно до міжнародного і національного права. Ця категорія осіб не повинна піддаватися жодним проявам дискримінації при здійсненні будь-яких своїх прав і свобод у зв'язку з їхнім особливим правовим становищем.

З-поміж фундаментальних прав людини, Керівні принципи звертають увагу й на реалізацію *права внутрішньо переміщених осіб на освіту.* Так, *принцип 23* наголошує на тому, що кожна людина має право на освіту. Для

того, щоб гарантувати це право внутрішньо переміщеним особам, відповідні органи влади повинні забезпечити належний доступ і доступність до того чи іншого рівня освіти, їх культурна ідентичність, мова та релігія повинні поважатися в освітньому процесі. Таким чином, зважаючи на рекомендаційний характер положень міжнародного законодавства, що стосуються питань внутрішнього переміщення, *лише застосування національних законів вбачається ефективним засобом гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема й права на освіту.*

Вже кілька років поспіль український законодавець, шляхом прийняття необхідних нормативно-правових актів та внесенням відповідних змін у чинне законодавство, намагається оперативно розв'язувати проблеми, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи. Це стосується і надання якісних освітніх послуг, оскільки забезпечення реалізації права внутрішньо переміщених осіб на освіту має вирішальне значення для розвитку дітей, підлітків і молоді, їхнього професійного становлення та майбутніх можливостей. Водночас, *рівний доступ до освіти є важливим показником інтеграції цієї вразливої категорії українців у приймаючі громади.* Варто зацентувати, що стратегічна ціль 3, закріплена у *Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року* від 7 квітня 2023 р., акцентує необхідність сприяння адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових місць проживання одразу після переселення, зокрема й у сфері освіти. І, безумовно, важливу роль у даному процесі відіграє налагодження діалогу між внутрішньо переміщеними особами та населенням приймаючої громади, що потребує проведення спільних освітніх, соціальних, культурних, навчальних та інших заходів, а також інформаційних кампаній, спрямованих на сприяння мирному співіснуванню, соціальній згуртованості та інтеграції.

Право на освіту внутрішньо переміщених осіб визначено у Законі України *«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* від 20 жовтня 2014 р. Зі змісту ч. 9 ст. 7 згаданого нормативно-правового акта випливає, що зареєстровані внутрішньо переміщені особи мають право продовжити здобуття певного рівня освіти на іншій території України за рахунок коштів державного бюджету або ж інших джерел.

Відповідно до ч. 4 ст. 11 даного Закону, Міністерство освіти й науки України координує формування мережі навчальних закладів і доводить до навчальних закладів державне замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів з урахуванням чисельності внутрішньо переміщених осіб та з метою забезпечення реалізації їхнього права на освіту. Так, для випускників 2014 р., які переселилися з тимчасово окупованих територій України і не були зараховані на місця державного замовлення за результатами конкурсного відбору до державних і комунальних навчальних закладів, був розроблений механізм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 450 від 17 вересня 2014 р., який діє і по сьогоднішній день. Зокрема, *«Порядок надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї»* містить норму, відповідно до якої, керівник закладу вищої освіти має можливість, у разі наявності такого вступника, подати пропозицію щодо внесення змін до обсягу державного замовлення до центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить заклад (здебільшого до Міністерства освіти й науки України), який має повноваження щодо надання (розподілу) додаткових місць державного замовлення з урахуванням обраної вступником галузі знань (спеціальності). Законодавець закріпив положення,

які надають для дітей з окупованих територій змогу отримати документ (атестат) державного зразка про здобуття базової або повної загальної середньої освіти в Україні за спрощеною процедурою. Важливим позитивним кроком з боку України, що демонструють турботу про внутрішньо переміщених осіб, стало надання можливості вступу до українських закладів освіти через освітні центри, такі як «Донбас-Україна» та «Крим-Україна».

Крім того, названий вище Закон у ч. 1 ст. 9 закріплює право на влаштування дітей внутрішньо переміщених осіб до дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. При цьому обов'язок щодо створення умов для здобуття того чи іншого рівня освіти, забезпечення влаштування у відповідні навчальні заклади покладається на Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах освіти й науки, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень.

Важливі положення щодо реалізації права на освіту внутрішньо переміщеними особами закріплені також і в ст. 44 *Закону України «Про вищу освіту»*. Так, діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи, зокрема й ті, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах, мають право на державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у державних і комунальних навчальних закладах до закінчення навчання, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Що ж до державної цільової підтримки вищої освіти для даної вразливої категорії осіб, то можна виділити такі її форми, як повна або часткова оплата вартості навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, пріоритетне довгострокове кредитування на здобуття освіти, соціальні стипендії, безкоштовне забезпечення підручниками, безкоштовний доступ до мережі Інтернет і систем баз даних у державних та місцевих навчальних закладах, безкоштовне проживання в

гуртожитках тощо. Загалом, поява даної норми вказує на швидке реагування і прагнення законодавця вчасно забезпечити належні гарантії права на освіту для внутрішньо переміщених осіб, адже згаданий нормативно-правовий акт був прийнятий через кілька місяців з моменту початку антитерористичної операції. Ще більшої значущості положення цього Закону, які стосуються внутрішньо переміщених осіб у сфері вищої освіти, набули з початком повномасштабного вторгнення.

Не менш важливе значення має й норма, якою було доповнено вищеназваний Закон у липні 2020 р. Зокрема, особи, які проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, у населених пунктах на лінії зіткнення, в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим, можуть за їхнім бажанням реалізувати своє право на безоплатне навчання як внутрішньо переміщені особи строком до одного року на підготовчих курсах у закладі вищої освіти з виплатою стипендії, а в подальшому вступити до закладу вищої освіти відповідно до Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти.

Механізми реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб також викладені в листах та інструкціях Міністерства освіти й науки України. Наприклад, зі змісту *Листа «Щодо прийому дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання в інші населені пункти України, до закладів дошкільної освіти»* від 12 червня 2014 р. випливає, що органи управління освітою та керівники закладів освіти зобов'язані зарахувати дитину до дитсадка без попередньої електронної реєстрації. У *Листі «Про зарахування до закладів дошкільної освіти дітей із числа внутрішньо переміщених осіб»* від 17 березня 2022 р. рекомендовано звернути особливу увагу на проблемні питання влаштування дітей внутрішньо переміщених осіб дошкільного віку до навчальних

закладів з метою оперативного реагування на потреби наймолодших українців.

Міністерство освіти й науки України також надсилає листи, інструкції та роз'яснення щодо навчання дітей (учнів), батьки яких змінили місце проживання, та надає рекомендації керівникам відповідних закладів освіти. Зокрема, в *Листі від 24 березня 2014 р.* серед найбільш значущих рекомендацій варто виділити такі: забезпечити зарахування дітей до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів за місцем проживання або тимчасового перебування; здійснити зарахування дітей (учнів) до загальноосвітніх навчальних закладів, до окремих груп і класів за бажанням їхніх батьків, а в разі потреби провести співбесіду з вихователем або вчителем чи індивідуальне психолого-медико-педагогічне обстеження з метою визначення навчальних досягнень дитини (учня); якщо дитина (учень) не має свідоцтва про народження, сприяти батькам (опікунам) в його поновленні в установленому законодавством порядку; у разі відсутності особової справи дитини (учня), документації про рівень навчальних досягнень та медичної документації після зарахування дитини (учня) надіслати письмовий запит про їх надання за попереднім місцем проживання дитини (учня) тощо.

Загалом, освіта не стоїть на першому місці в ієрархії нагальних потреб внутрішньо переміщених осіб, водночас, *існує потреба у розв'язанні практичних проблем щодо доступності та реалізації даного права на всіх рівнях освіти.* Так, у деяких випадках дітям відмовляють у прийомі до дитячих садків, адміністрації шкіл також не охоче беруть внутрішньо переміщених дітей. Основні причини, які наводять навчальні заклади для відмови у наданні освітніх послуг внутрішньо переміщеним особам, це – брак приміщень, відсутність права на першочергове зарахування на тих самих умовах, що й місцеві діти, вимога від матері (ба-

тька), а то й у двох батьків одночасно надати довідку про офіційне працевлаштування, невідповідність рівня освіти дитини статусу навчального закладу (наприклад, гімназія чи ліцей), небажання приймати саме внутрішньо переміщених осіб як «тимчасових» або «мігруючих» здобувачів освіти. Підкреслимо, що спектр окреслених проблем пов'язаний не стільки з механізмами зарахування до дитячих садків та шкіл, скільки з такими питаннями, як психологічні травми внутрішньо переміщених дітей, рівень їх адаптації до нових умов навчання та стигматизація у взаємодії з дитячими колективами, вчителями, директорами дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів тощо. Крім загальних вікових причин, конфлікти виникають і через відмінності в ідентичності та підвищену чутливість до негативних емоцій серед дітей внутрішньо переміщених осіб.

Рівне ставлення як до місцевих неповнолітніх жителів приймаючих громад, так і до дітей внутрішньо переміщених осіб виправдане, адже цей принцип становить передумову належної інтеграції в нову соціальну групу, швидку адаптацію в колективах і створює нові можливості для навчання. Однак нестача психологів у навчальних закладах, особливо в середній школі, відсутність педагогічної чутливості у вчителів, які працюють, зокрема й з дітьми внутрішньо переміщених осіб, вимагає виокремлення особливого статусу для цієї вразливої категорії осіб. Зокрема, у Листі Міністерства освіти й науки України від 12 грудня 2019 р. *«Щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками»* вказано, що **дітей зі статусом внутрішньо переміщених осіб варто відносити до категорії дітей із особливими освітніми потребами**, тобто до осіб, які потребують додаткової постійної або ж тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою

забезпечення їхнього права на освіту. Саме тому, основне завдання педагогів дошкільних, як загалом і всіх педагогічних колективів навчальних закладів різних рівнів, полягає у наданні допомоги таким дітям подолати негативні наслідки травматичних подій та адаптуватися до нових життєвих ситуацій. Велику роль у цьому процесі відіграють практичні психологи, які повинні постійно спостерігати за дітьми, та педагоги, на яких покладається організація емоційно-підтримуючого вербального спілкування та індивідуально підібраних технік психолого-педагогічного супроводу. Окрім цього, дитиноцентриська спрямованість і захист прав та інтересів дітей внутрішньо переміщених осіб у педагогічній діяльності повинні мати пріоритет.

Проблемні питання реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб не є винятком і у вищій школі. Так, у перший рік проведення антитерористичної операції з Криму та непідконтрольних районів Донецької та Луганської областей було переміщено один приватний і 18 державних вищих навчальних закладів, а низку питань, пов'язаних з їх функціонуванням, врегульовано на законодавчому рівні. З моменту повномасштабного вторгнення з Донецької та Луганської областей було переміщено всі заклади вищої освіти (деякі з цих закладів були переміщені вдруге), а також деякі заклади вищої освіти Запорізької та Херсонської областей. Однак навіть з урахуванням таких позитивних кроків організаційного характеру, серед найпоширеніших проблем, пов'язаних з освітнім процесом, можна виділити такі: неможливість отримати оригінали документів зі шкіл, у яких раніше навчався абітурієнт; необхідність усунення академічної різниці; перездача раніше пройдених курсів тощо. Так, наприклад, у зв'язку з відсутністю залікових книжок та оригіналів особових справ вищі навчальні заклади можуть відмовляти студентам у повторному зарахуванні предметів, які вони вже проходили. До

соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених студентів можна віднести й гостру нестачу кількості місць у студентських гуртожитках.

Що стосується надання *соціальних стипендій внутрішньо переміщеним студентам*, то українські університети відреагували належно і створили чіткі механізми реалізації цього права. Наприклад, станом на січень 2024 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича навчається приблизно 200 студентів, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи. Студенти із цієї вразливої категорії осіб отримують соціальні стипендії, гарантовані державою. За підсумками зимової заліково-екзаменаційної сесії 2023–2024 навчального року у згаданому виші такі стипендії отримують 87 студентів, решта – академічну стипендію або ж мають академічну заборгованість.

Отже, якісна реалізація освітніх прав внутрішньо переміщених осіб можлива лише за умови швидкого реагування з боку органів влади. І тут мова не йде виключно про адекватне й оперативне нормативно-правове закріплення. Безумовну важливість мають і практичні аспекти втілення юридичних гарантій забезпечення права на освіту, зокрема, у приймаючих громадах, на яких і лежить тягар створення належних умов для навчання (виховання) у відповідних закладах освіти з урахуванням потреб самих внутрішньо переміщених осіб.

8.5. Діджиталізація державних послуг у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Для поліпшення доступності державних послуг, в останні роки в Україні відбувається стрімкий процес *діджиталізації (цифровізації)* практично всіх сфер суспільного життя. В основі цього процесу – переформатування аналогових даних у цифрові формати.

На державному рівні старт діджиталізації поклав Кабінет Міністрів України, схваливши своїми розпорядженнями *Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр.* (17 січня 2018 р.), а для поліпшення обізнаності громадян – *Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року* (3 березня 2021 р.). У вересні 2019 р. Уряд прийняв рішення про створення *Міністерства цифрової трансформації України*. Беззаперечно цінним для громадян України стало й те, що у березні 2021 р. Верховна Рада підписала закон про визнання електронних паспортів у смартфонах офіційними документами, і це – перший такий випадок у світі!

Загалом, процес діджиталізації всіх сфер суспільного життя принесе Україні, насамперед, розвиток держави в цілому, і, зрештою, відсутність корупції. Кожен цифровий процес у державній системі *ліквідує «суб'єкт-суб'єктні» відносини, створивши «суб'єкт-об'єктні» відносини*, і, відповідно, забезпечить механізм для повного викорінення корупційних складових. Саме тому діджиталізація зумовить й економічне зростання, оскільки при роботі з державними установами мінімальна взаємодія з людьми більш приваблива для бізнесу. Діджиталізація включає й освіту, віддалені робочі місця для людей, які хочуть реалізуватися і бути корисними в певних галузях, але раніше не могли цього зробити, наприклад, через певні фізичні характеристики. Діджиталізація – це майбутнє нашої країни.

Україна з перших днів проведення антитерористичної операції, а згодом і з початком повномасштабного вторгнення надає різноманітні види допомоги внутрішньо переміщеним особам. Серед них: довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб; надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту; взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, які потребують житла для тимчасового проживання; продов-

ження терміну надання житла з Фонду житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб; щомісячна грошова допомога; грошова компенсація постраждалим, будинки яких зруйновані повністю або частково тощо.

В Україні діє низка міжнародних організацій, волонтерських центрів і ресурсів, які надають різноманітну допомогу внутрішньо переміщеним особам. Так, для швидкого інформування громадськості про евакуаційні рейси, затримки поїздів, міжнародні рейси та іншу необхідну інформацію *Укрзалізницею* створено спеціальний вебсайт – <http://uz-vezemo.com/>.

Портал «Там, де вас чекають» (створений Офісом Президента України) дозволяє користувачам перевірити наявність притулків у різних регіонах України та рівень їх заповнюваності (<https://booking.help.gov.ua/>). *Державний сайт України «Прихисток»* містить також інформацію про можливі варіанти розміщення, доступне житло, фінансову допомогу, надає консультації для внутрішньо переміщених осіб (<https://prykhystok.gov.ua/>). Інформація про безкоштовне тимчасове житло від небайдужих людей у безпечних містах України або за кордоном також пропонується на *онлайн-ресурсі громадського об'єднання «Допомагай»* (<https://dopomagai.org/>).

Платформа «ЄДопомога» дозволяє подавати заявки на отримання фінансової та волонтерської допомоги від державних і міжнародних організацій (<https://aid.edopomoga.gov.ua/>), а *портал «Допомога»* опікується внутрішньо переміщеними особами з інвалідністю та особами старшого віку (<https://dopomoha-info.org.ua/>). На сайті можна заповнити онлайн-заявку та, відповідно, отримати консультативно-правову допомогу постраждалим від війни. *Портал електронних послуг Пенсійного фонду України* надає також можливість подання заяв, отримання різного роду довідок та записатися на прийом онлайн (<https://portal.pfu.gov.ua/>).

Сайт Державної служби зайнятості сприяє швидкому пошуку вакансій та резюме по всій Україні, надає інформацію, яка стосується отримання грантів на власну справу, навчання ветеранів, підтримки роботодавців в умовах військового часу тощо (<https://dcz.gov.ua/>).

На *сайті «Поруч»*, спільного проєкту Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй, можна в онлайн-режимі отримати психологічну підтримку для підлітків та батьків, чиє звичне життя зламала війна (<https://poruch.me/>). Внутрішньо переміщені особи можуть отримати допомогу психолога через мобільний додаток «Терло».

Чат-бот «Турботник» (https://t.me/turbotnyk_bot) допомагає внутрішньо переміщеним українцям отримати тимчасове житло та товари першої необхідності в Центрах надання адміністративних послуг, які працюють як пункти допомоги.

Мобільні застосунки «Potreba» та «Lepta» створені для забезпечення швидкої та найефективнішої взаємодопомоги між громадянами України у воєнний час. З їх допомогою можна знайти тимчасове житло, необхідні медикаменти, отримати гуманітарну та психологічну допомогу тощо. Необхідні ліки можна знайти та замовити з доставкою на сайті <https://liki24.com/uk/>, а також <https://tabletki.ua/>. До того ж замовлення приємно здивують цінами, на відміну від звичних аптечних закладів.

В умовах війни вразі зростає потреба у знаннях та вміннях щодо дій у небезпечних ситуаціях. Так, *інформаційний бот «Готовий до всього»* надає відповіді на найпоширеніші запитання про готовність до надзвичайних ситуацій та надає поради, як діяти під час таких ситуацій (https://t.me/Hotovyi_do_vsiogo_bot).

Безумовну значущість в умовах сьогодення відіграє й застосунок «*Повітряна тривога*», що надсилає сповіщен-

ня про небезпеку повітряних ударів у регіоні перебування. Додаток можна завантажити у *Google Play* та *App Store*.

Великим цифровим «проривом» в Україні стало впровадження застосунку «Дія». У ньому зберігаються електронні копії паспортів, реєстраційні номери облікових карток платників податків, свідоцтва про народження дітей, посвідки на проживання та інші важливі документи. Застосунок також дозволяє користувачам отримувати довідки внутрішньо переміщеним особам, подавати заявки на отримання фінансової допомоги, повідомляти про пошкодження майна, спричинені військовими діями, користуватися іншими функціями (<https://diia.gov.ua/>).

Крізь паніку, ейфорію та обережний оптимізм більшість людей прийшли до розуміння того, що війна не обов'язково закінчиться завтра. Тому їм потрібно продовжувати жити та вирішувати дещо непопулярні питання, такі як: користування та розпорядження майном, укладання та розірвання договорів, врегулювання тих чи інших відносин. Мільйони людей покинули своє майно та переїхали в інше місто, регіон або країну. Логістичні мережі порушені, поштові послуги обмежені, а в деяких місцях абсолютно неможливо подорожувати та підписувати документи, однак життя «в минулому» під час пандемії дало українцям широкі можливості для підписання документів в електронному вигляді.

Для більшості компаній електронний документообіг вже зрозумілий і практичний. Однак мільйони громадян все ще вважають електронний документообіг недоступним або просто занадто складним. Але це не так. І законодавство, і технічні можливості дозволяють громадянам, як учасникам цивільних відносин, укладати договори в електронній формі. Укладені таким способом договори юридично та фактично прирівнюються до письмових документів (відповідно до статті 639 Цивільного кодексу України).

Загалом, зазначимо, що **політика діджиталізації має на меті полегшити взаємодію між громадянами та державою**. Коли країна стає цифровою, вона привертає увагу інвесторів, тому побудова цифрової держави – це шлях до економічного успіху. Поки що важко говорити про успіхи чи невдачі в цій сфері, однак можна сказати, що Україна вже розвивається в напрямку європейських тенденцій і активно впроваджує цифрові технології. В умовах війни саме діджиталізація сприяє безперерйному функціонуванню більшості механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Проте економічно вразливі групи населення (малозабезпечені, пенсіонери, особи, які самостійно виховують дітей, і т. д.) часто позбавлені можливостей відчувати всі переваги цифровізації державних послуг.

Запитання для самоконтролю

1. Як визначаються гарантії прав внутрішньо переміщених осіб відповідно до «статичного» підходу?
2. Що означають гарантії прав внутрішньо переміщених осіб з урахуванням «динамічного» підходу?
3. Які групи джерел, що закріплюють гарантії статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, можна виділити?
4. Який критерій поділу на групи громадян пенсійного віку з числа внутрішньо переміщених осіб, які мають право на отримання соціальних послуг, у тому числі пенсій, обрав законодавець?
5. Які зобов'язання та обмеження в отриманні соціальних і пенсійних виплат можна виділити для громадян пенсійного віку з числа внутрішньо переміщених осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення?
6. Що тягне за собою *непроходження* фізичної ідентифікації для громадян пенсійного віку з числа внутрішньо переміщених осіб?
7. Який порядок отримання соціальних і пенсійних виплат характерний для громадян пенсійного віку з числа внутрішньо переміщених осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення?
8. Чи передбачає чинне законодавство *відмінності* у реа-

лізації та захисті права на працю для внутрішньо переміщених осіб у порівнянні з «безстатусними» працівниками?

9. Які *особливості* у сфері реалізації та захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб можна назвати?

10. Чи *ефективні* комплексні національні програми пільгової оренди, будівництва, реконструкції та придбання нового житла для постраждалого населення в Україні?

11. У чому полягає *сучасне розуміння* концепції позитивних зобов'язань держави у сфері захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб?

12. Чи існують *механізми та критерії* виокремлення «належним чином адаптованих внутрішньо переміщених осіб» як повноправних членів місцевих громад, що безпосередньо надає право брати участь у місцевих виборах?

13. Який вбачається зв'язок між рівним доступом до освіти для внутрішньо переміщених осіб з їхньою інтеграцією у приймаючі громади?

14. Чим зумовлено небажання (відмова) навчальних закладів надавати освітні послуги внутрішньо переміщеним особам?

15. У чому проявляється *важливість* діджиталізації (цифровізації) усіх сфер суспільного життя для внутрішньо переміщених осіб?

Список літератури:

1. Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Хмельницький, 28 вересня 2023 р.). 2023. 49 с.

2. Афанасьєва М. В. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу, м. Одеса, 10 лютого, 2023 р. Одеса : НУ «ОЮА», 2023. С. 71–77.

3. Белов Д. М., Белова М. В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 47–52.

4. Боняк В. О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 20–22.

5. Вибірчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 7–№ 9. Ст. 48.

6. Грекул-Ковалик Т. А. Доступ і доступність до юридичної освіти: теоретико-правовий аналіз. *Particularities of training future lawyers amidst the European integration* : збірник матеріалів науково-педагогічного стажування у Куявському університеті у Вроцлавеку (Республіка Польща, 29 травня – 9 липня 2023 р.). С. 15–19.

7. Грекул-Ковалик Т. А. Право на освіту: виклики для внутрішньо переміщених осіб. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 8. С. 38–44. URL : <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/77>.

8. Грекул-Ковалик Т. А. Сімейні права внутрішньо переміщених осіб: принципи захисту й охорони. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VII Міжнародного правничого форуму, 28 травня 2024 р., м. Чернівці / Уклад. І. В. Ковбас, І. І. Бабін, О. І. Ющик, І. Ж. Торончук, П. І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2024. С. 45–48. URL : <http://surl.li/hgocqh>.

9. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 450. URL : <http://surl.li/snail>.

10. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1993 р. URL : <http://surl.li/ktjozq>.

11. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : монографія / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2018. 268 с.

12. Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336–341.

13. Камінська Н. В. Проблеми реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2023. Вип. 3 (12). С. 22–34.

14. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб

всередині країни. 1998 р. URL : <http://surl.li/pbestg>.

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : <http://surl.li/sniqcp>.

16. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. С. 141.

17. Кулініч О. О. Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану : загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 59–63.

18. Кульчицький Т. Р. Особливості захисту прав внутрішньо переміщених осіб у сфері пенсійного забезпечення. *Тенденції та вектор розвитку науки в сучасному світі* : VI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція : тези доповідей, Дніпро, 30 квітня 2018 р. Ч. 1. Дніпро : НБК, 2018. С. 75–80.

19. Менджул М. В. Державна охорона сімейних прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 193–197.

20. Менджул М. В. Окремі аспекти гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 106–109.

21. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб : національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; канд. юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.

22. Наливайко Л. Р., Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб : теоретико-правова характеристика : монограф. Дніпро : ДДУВС, 2023. 196 с.

23. Наливайко Л. Р., Мінакова Є. В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року) : теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2021. № 2. С. 31–36.

24. Ніколенко Л. М. Забезпечення реалізації та захисту

прав внутрішньо переміщених осіб. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 47–54.

25. Ольшанецька О. Б. Роль нотаріуса у процесі захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Т. 1. С. 93–98.

26. Передерій О. С. Гарантування прав внутрішньо переміщених осіб у контексті забезпечення національної безпеки України (теоретико-правовий аспект). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28 (1). С. 176–181.

27. Передерій О. С. Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 28–33.

28. Подоляка Т. Особливості реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 78–83.

29. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

30. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Закон України від 3 листопада 2016 р. № 1731–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-19#Text>.

31. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 921–VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/921-viii>.

32. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 5 березня 2015 р. № 245–VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/245-19>.

33. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.

34. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон Укра-

їни від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.

35. Про зарахування до закладів дошкільної освіти дітей із числа внутрішньо переміщених осіб : Лист МОН № 1/3475-22 від 17 березня 2022 р. URL : <http://surl.li/gsnsq>.

36. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 р. № 637. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text>.

37. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389–VIII. URL : <http://surl.li/oqktxx>.

38. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

39. Рекомендація 1877 (2009) : Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab0>.

40. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab1>.

41. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Актуальні проблеми захисту майнових прав внутрішньо переміщеними особами. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет ; за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород, 2018. 168 с.

42. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Судова практика у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 43–46.

43. Соколов О. М. Юрисдикційний захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Прикарпатський юридичний віс-*

ник. 2017. Т. 1. Вип. 6 (21). С. 112–115.

44. Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України : матеріали базового курсу для суддів. 2022. 174 с. URL : <https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>.

45. Тарасенко О. В., Рондяк К. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : практичні аспекти : посібник. Київ : К.І.С., 2020. 94 с.

46. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 6. С. 153–160.

47. Хижняк Л. М., Андрющенко А. І. Інформаційне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід України. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19–20. С. 20–28.

48. Хомишина І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884 (16). С. 186–192.

49. Хрестова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи : проєкт Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 301 с.

ТЕМА 9. РІВНІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

9.1. Юрисдикційний і неюрисдикційний захист прав внутрішньо переміщених осіб.

9.2. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

9.3. Значення інститутів громадянського суспільства щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

9.4. Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

9.5. Міжнародно-правові стандарти забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

9.1. Юрисдикційний і неюрисдикційний захист прав внутрішньо переміщених осіб

Захист прав внутрішньо переміщених осіб – це не тільки обов’язок держави, але й дотримання нею відповідних зобов’язань і гарантій їхнього виконання. У зв’язку з вимушеним переміщенням, людина втрачає свою домівку, майно, землю тощо, що вважаються основними складовими людського життя. Для внутрішньо переміщених осіб, які є *«біженцями у власній країні»*, травма втрати майна може часто ускладнюватися несприятливими новими умовами життя, матеріальними труднощами, емоційними переживаннями. Саме тому для розробки чітко визначених правил надання державної допомоги для запобігання й усунення порушень прав внутрішньо переміщених осіб на майно та житло були прийняті міжнародні стандарти, серед яких: *Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни* (1998 р.) та *Принципи щодо реституції житла та майна біженців і внутрішньо переміщених осіб* або *«Принципи Піньсіру»* (2005 р.), *Рекомендації*

Комітету міністрів Ради Європи щодо внутрішньо переміщених осіб (2006 р), *Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб* (2010 р.). Беззаперечно, важливу роль відіграє і практика Європейського суду з прав людини.

Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни (принцип 21) передбачають, що внутрішньо переміщені особи не можуть бути безпідставно позбавлені свого майна та власності. Водночас, їхнє майно та власність повинні бути захищені від розграбування, використання для прикриття військових операцій або цілей знищення, довільної та незаконної експропріації, незаконного привласнення, використання тощо. У розділі V *Керівних принципів* містяться фундаментальні положення, які стосуються повернення, розселення та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб. Так, компетентні органи влади повинні створити необхідні умови для добровільного повернення переміщених осіб до своїх домівок або ж для розселення та реінтеграції в інших регіонах країни. Зі змісту *принципу 29* випливає обов'язок відповідних органів влади щодо повернення (реституції) майна, залишеного внутрішньо переміщеними особами, а якщо таке повернення неможливе, то має бути забезпечена необхідна компенсація або справедливе відшкодування в іншій формі. Таким чином, з урахуванням міжнародних стандартів щодо врегулювання становища внутрішньо переміщених осіб, національне законодавство України має бути спрямоване на вирішення саме цих проблемних питань (особливо у практичній площині), оскільки існування суб'єктивних цивільних прав передбачає не лише їх визнання державою, а й гарантії їхнього захисту.

Форма захисту – внутрішньо узгоджені організаційні заходи, спрямовані на захист суб'єктивних прав та охо-

ронюваних законом інтересів. Загалом, виділяють **дві основні форми захисту**: юрисдикційну та неюрисдикційну.

Юрисдикційна форма захисту суб'єктивних прав – це здійснення відповідних заходів судами, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та нотаріусами в межах їх повноважень, передбачених законом. Цей спосіб захисту має більш системний характер, оскільки включає важливі галузеві процесуальні механізми.

Юрисдикційний захист порушених прав включає в себе як загальний, так і спеціальний порядок. Як правило, захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів відбувається в судовому порядку (*загальний порядок*), натомість *спеціальний порядок* захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які порушені або оспорюються, здійснюється уповноваженими державними органами. Гарантована можливість звернення за захистом прав до компетентних державних органів – найважливіший елемент права на захист особи.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (статті 10 та 11) уповноважує **Кабінет Міністрів України**, зокрема, **Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, центральні та місцеві органи виконавчої влади** забезпечувати права та свободи внутрішньо переміщених осіб. Іншими словами, функціональні завдання цих органів у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб реалізуються через виконання покладених на них обов'язків.

Загалом, адміністративні органи у системі органів виконавчої влади покликані здійснювати особливу державну діяльність з управління та адміністрування, специфіка якої полягає у фактичному виконанні вимог законів та інших нормативно-правових актів (*виконавчо-розпорядча*

діяльність). Однак хоча законодавець і наділяє ці органи широким комплексом повноважень, він не уточнює, як захищаються права таких осіб. Попри це, у *статті 13* вищезгаданого Закону зазначається, що рішення, дії чи бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових і службових осіб можуть бути оскаржені в судовому порядку, визначеному чинним законодавством України. Звідси випливає, що у випадках порушення, невизнання або оспорування прав чи інтересів прав внутрішньо переміщених осіб (*стаття 15 Цивільного кодексу України*), такі особи можуть звернутися до суду за їх захистом. Та це не означає, що особа не повинна або не може звертатися до відповідних державних органів за захистом своїх майнових прав, а зобов'язана лише звертатися до суду. Учасники цивільних правовідносин мають можливість обирати між судовим та адміністративним порядком захисту своїх прав, причому останній застосовується лише у випадках, передбачених законом, а рішення, прийняті в адміністративному порядку, можуть бути оскаржені, шляхом звернення до суду (*частина третя статті 17 Цивільного кодексу України*).

Отже, аналіз міжнародно-правових актів і чинного національного законодавства вказує, що у випадках експропріації майна (житло, земля тощо) або активів, внутрішньо переміщені особи повинні мати можливість реституції або компенсації їх вартості. У цьому контексті особливого значення набуває *стаття 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої)* (ратифікована Україною у вересні 2006 р.), у якій йдеться про зобов'язання держав-членів Ради Європи сприяти доступові до житла належного рівня (соціальна політика) та його доступності (цінова політика), запобігати бездомності та скорочувати її масштаби до поступової ліквідації. Окрім цього, ненадання базового притулку або житла може, залежно від обставин, становити не-

людське та таке, що принижує гідність, поводження, заборонене *статтею 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*, або загрожувати праву на здоров'я, закріпленому *статтею 11 Європейської соціальної хартії (переглянутої)*. Тому національні органи влади несуть відповідальність за надання необхідної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

З урахуванням *Керівних принципів з питань переміщення осіб всередині країни (принцип 18)* про право внутрішньо переміщених осіб на придатне місце проживання під час переміщення, Європейський суд з прав людини при розгляді справи *«Доган та інші проти Туреччини»* встановив, що відмова органів влади сприяти поверненню заявникам житла та землі, а також ненадання альтернативного житла та нового місця працевлаштування, у поєднанні з недостатніми зусиллями Туреччини щодо забезпечення належного рівня життя і надійного процесу повернення, поклали надмірний тягар на заявників як внутрішньо переміщених осіб і призвели до порушення їхніх прав на свободу й особисту недоторканність. Це призвело й до порушення *статті 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод* щодо права на мирне володіння своїм майном і *статті 8 згаданої Конвенції* (кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, свого житла і кореспонденції).

Саме органи державної влади зобов'язані приймати відповідні норми або безпосередньо реагувати на конкретні ситуації з метою захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. У цьому контексті особливу значущість становить рішення Європейського суду з прав людини у справі *«Рисовський проти України»*, де наголошено на важливості *принципу «належного врядування»*.

Принцип «належного врядування» передбачає, що органи державної влади повинні діяти своєчасно і послідо-

вно у питаннях, що становлять загальний інтерес, особливо тих, що зачіпають важливі майнові права; зобов'язані запровадити внутрішні процедури, які підвищують прозорість і зрозумілість їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприяють правовій визначеності у цивільних правовідносинах, змістом яких є майновий інтерес.

Отже, з урахуванням судової та адміністративної процедури юрисдикційної форми захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб, основні завдання національних органів виконавчої влади зводяться виключно до гарантій прав даної категорії осіб через відповідні механізми. Однак законодавець, не надаючи цим органам чітко визначеного покрокового механізму захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб, залишає для них єдиний спосіб – звернення до суду.

Загалом, подолання негативних наслідків внутрішнього переміщення та забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб вважається одним із головних пріоритетів української держави. Саме тому лише створення чітких механізмів захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб може гарантувати права цих осіб у разі їх порушення.

Коли майно знищено або пошкоджено, єдиним способом судового захисту права власності, доступним для відновлення порушених майнових прав внутрішньо переміщених осіб, є подання позову про відшкодування збитків. Однак такі позови також стикаються зі значними труднощами в умовах збройного конфлікту або окупації, оскільки практично неможливо ідентифікувати суб'єкта, який безпосередньо завдав шкоди.

Попри те, держава має нести відповідальність за забезпечення належного захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб, а також законодавчо закріпити ефективні механізми забезпечення реституції та відшкодування

вартості майна у разі його знищення або пошкодження. Міжнародний досвід підтверджує, що реституція є найбільш ефективним засобом захисту права власності. Позитивно сприймається практика українських судів щодо покладення обов'язку на російську федерацію відшкодувати збитки, завдані повномасштабним вторгненням. Держава гарантує дотримання майнових прав внутрішньо переміщених осіб, але часто законодавчі чи судові акти неможливо виконати через відсутність політичної волі.

Актуальне також питання строків позовної давності. Оскільки перше деліктне діяння, пов'язане зі знищенням або пошкодженням майном, відбулося у 2014 р., постає питання про вплив строку позовної давності, який, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, становить **три роки**. Це питання потребує перегляду на законодавчому рівні.

Захист прав внутрішньо переміщених осіб у суді залишається пов'язаним із **питанням доступу до правосуддя**, тобто з тим, чи можуть люди отримати захист своїх прав через суд. Насамперед відсутність безпеки та бойові дії унеможливають надання дієвого захисту особам, які перебувають на територіях, що тимчасово не контролюються Україною. Люди, які проживають у тимчасово окупованих областях, мають труднощі з доступом до судів на підконтрольних уряду територіях через втрату або знищення судових справ до та під час переміщення або ж зміну територіальної підсудності.

До прикладу, в лютому 2018 р. Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу **«Цезар та інші проти України»** (справа містила сім об'єднаних заяв), виніс рішення, що стосувалося порушень статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (мова йде про *справедливе правосуддя*) та статті 1 Першого Протоко-

лу (*призупинення виплати пенсій та соціальних допомог* жителям регіонів, які непідконтрольні українському уряду). У справі йшлося про порушення права на доступ до суду сімох жителів окупованого міста Донецьк через відсутність на місці їхнього постійного проживання українських судових органів і, відповідно, неможливість звернення до суду зі скаргами про порушення їхніх прав на пенсійне забезпечення та інших соціальних виплат. У своєму рішенні Суд зазначив, що у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на сході України відбулося перенесення усіх судових органів Донецька в сусідні регіони, які перебували під контролем українського уряду. У рішенні вказувалося про те, що не було представлено доказів того, що особиста ситуація заявників перешкоджала їхнім поїздкам в інші регіони України для звернення до суду та подання позовів. Отже, через невикористання наявних доступних засобів правового захисту, Суд відхилив скарги заявників.

Відповідно до умов, визначених у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Європейський суд з прав людини приймає заяву до розгляду тільки після того, як були використані всі внутрішні (національні) засоби правового захисту або ж доведено, що такі засоби правового захисту неефективні. У даному рішенні зацентовано увагу на тому, що першочергово необхідно скористатися всіма можливими і доступними способами захисту порушених прав у державі, громадянами якої є внутрішньо переміщені особи, а після того, як держава не захистить своїх громадян, звертатися вже за допомогою до Європейського суду.

Ще приклади. У 2018 р. Верховний суд України прийняв рішення відновити виплати внутрішньо переміщених пенсіонерці, зазначивши, що при виплаті пенсій слід враховувати вищу юридичну силу правових приписів

статті 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» над нормами постанов Кабінету Міністрів України.

Суд також захистив права громадян України подружжя С. і Н., які довгий час фактично проживали в місті Донецьк без офіційної реєстрації, але, з початком антитерористичної операції покинули місто (2014 р.), переїхавши до Рівного. Після прибуття пара звернулася до управління праці та соціального захисту при виконавчому комітеті Рівненської міської ради з метою реєстрації як внутрішньо переміщені особи та отримання відповідних довідок. Однак їм було відмовлено, що мотивувалося відсутністю у паспорті громадянина України відмітки про реєстрацію за місцем проживання в Донецьку. Врешті Суд зобов'язав управління праці та соціального захисту при виконавчому комітеті Рівненської міської ради видати позивачам довідки про реєстрацію як внутрішньо переміщені особи. Апеляцію управління праці та соціального захисту при виконавчому комітеті Рівненської міської ради також прогало.

Необхідно також вирішити ситуацію, коли *неможливо виконати або переглянути рішення*, винесені судами Луганської, Донецької областей та Автономної Республіки Крим. Українська влада не може вимагати від судових органів у регіонах, які вона тимчасово не контролює, виконувати їх на підконтрольних їй територіях. Одним із способів подолання цієї ситуації є передбачена процесуальним кодексом *процедура відновлення втрачених справ*. До заяви про відновлення втраченого провадження додаються документи або копії документів, що зберігаються у заявника або в матеріалах справи, навіть якщо вони не були належно засвідчені.

Існують також проблеми захисту прав, визначені за категоріями учасників. Наприклад, щодо захисту *прав дітей*. Діти, які проживають на окупованих територіях, сти-

каються з обмеженнями у визнанні, реалізації та користуванні сімейними правами та свободами. Проблеми існують не тільки при прийнятті рішень у справах про батьківську недбалість, позбавлення батьківських прав, жорстоке поводження з дітьми, визнання прав дітей, які проживають з одним із батьків, незаконне затримання (переміщення) дітей, а й при виконанні таких рішень на окупованих територіях. Труднощі виникають через неможливість виконання рішень на тимчасово непідконтрольних Україні територіях.

Що стосується відновлення втрачених документів, які можуть слугувати доказами в суді, бути предметом позовів або підтверджувати право на представництво в суді, то ці питання набувають особливого значення з огляду на значне погіршення майнового та економічного становища внутрішньо переміщених осіб, втрату їхнього майна та загрозу втрати ними спадкових прав. Таким чином, будь-який документ, виданий на тимчасово непідконтрольній Україні території після 1 грудня 2014 р., в тому числі з печаткою України, вважається недійсним і немає юридичної сили.

Однак такі документи, як виняток, можуть бути взяті судом до уваги й оцінені всебічно і у взаємозв'язку з іншими доказами під час розгляду справи. В українській судовій практиці вже існує практика прийняття документів, виданих на тимчасово непідконтрольних Україні територіях. Водночас, це у жодному разі не означає, що суд приймає документи, видані окупаційною владою, або легітимізує цю владу; у цьому випадку такі документи приймаються як виняток і оцінюються в сукупності з іншими доказами. Так, колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду постановила, що якщо невизнання документів, виданих окупаційною владою, обмежує права громадян, то такі документи мають бути визнані (*Постанова Верховного Суду України від 22 жовтня 2018 року у справі № 235/2357/17*).

Можливим вирішенням питання доступу до правосуддя для внутрішньо переміщених осіб є використання сучасних інформаційних технологій у судочинстві. Запровадження в Україні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи дало змогу здійснювати реєстрацію заяв, скарг та інших документів, що надходять і надсилаються судам, а також розподіл справ та інших процесуальних дій. *Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система* – це організаційно-технічна система, що безперервно забезпечує функціонування електронного судочинства в нашій державі після прийняття нових процесуальних кодексів у 2017 р. Так, з 5 жовтня 2021 р. в Україні офіційно функціонують *три підсистеми (модулі)*. Це – *Електронний кабінет, Електронний суд та підсистема відеоконференцз'язку*.

Що ж стосується **неюрисдикційної (позасудової) форми захисту** особи, чиї права були порушені, то вона передбачає використання заходів для захисту своїх прав без залучення державних органів (наприклад, *інформування правопорушника про вчинене ним правопорушення або пропозиція вирішити спір шляхом переговорів* (із залученням медіатора), або ж *самозахист*).

Самозахист традиційно вважається найстарішим і найпростішим видом правового захисту, хоча й досить ефективним. Та, при використанні цього способу захисту, існує велика небезпека протиправних дій і навіть проявів свавілля. Саме тому Цивільний кодекс України встановлює, що *обрані способи самозахисту повинні відповідати змісту порушених прав, характеру діянь, в результаті яких відбулося порушення і, відповідно, наслідків, викликаних цими порушеннями*. Звідси випливає, що засоби протидії мають бути не заборонені законом і, водночас, не суперечити моральним засадам суспільства (*частина 2 статті 19 Цивільного кодексу України*).

Отже, під *самозахистом можна розуміти самостійні дії суб'єкта, що спрямовані на захист порушених суб'єктивних цивільних прав, передбачені законом і не суперечать моральним основам суспільства*. До того ж заходи самозахисту використовуються тоді, коли ситуація виключає можливість звернення за захистом у компетентні (юрисдикційні) органи.

З урахуванням вищевикладеного, можна виділи кілька *суттєвих ознак самозахисту*. Насамперед це: самозахист здійснюється у разі *порушення суб'єктивного цивільного права або ж реальної загрози такого порушення*; самозахист здійснюється *без звернення до компетентних (юрисдикційних) органів*, тобто в односторонньому порядку; самозахистом може бути лише *дія, можливість вчинення якої передбачено або законом, або договором*; також самозахист обов'язково *спрямований виключно на зупинення правопорушень чи його наслідків і забезпечення недоторканості суб'єктивних цивільних прав*. До незаперечних переваг самозахисту можна віднести і той факт, що він здійснюється безпосередньо за ініціативою сторони і, загалом, є достовірно більш економічно виправданим, аніж інші форми захисту суб'єктивних прав.

Внутрішньо переміщені особи вдаються до самозахисту, якщо з'явилася можливість добровільно врегулювати договірні відносини, що виникли до початку збройного конфлікту на території України. Загалом, у добровільному врегулюванні договірних зобов'язань зацікавлені перш за все уповноважені сторони (до прикладу, це може бути банк або інша фінансова установа), які можуть запропонувати боржникам виконання зобов'язань на більш вигідних умовах, на відміну від тих, які прописані у договорі, зокрема, прощення частини боргу тощо). Однак виникає питання: для чого надавати фінансовим установам такі вигідні умови своїм боржникам? А все через те, що банки в такий спо-

сіб можуть звільнити себе від боржників, які з певних чи невстановлених причин не виконують або ж неналежно виконують покладені на них суб'єктивні цивільно-правові зобов'язання.

На сучасному етапі розвитку правовідносин, особливої актуалізації набувають і можливості *медіаційного процесу*. **Медіацію** можна визначити як форму захисту інтересів, що реалізується під час ведення переговорів за допомогою незалежної особи (медіатора), обраної конфліктуючими сторонами, і полягає в їх примиренні або ж досягненні консенсусу. До **істотних ознак медіації** можна віднести: *неюрисдикційний процес* захисту суб'єктивних цивільних прав уповноважених осіб; учасниками медіаційного процесу виступають *сторони спірних правовідносин і медіатори*; характеризується *неформальністю та гнучкістю процедури, спонтанністю, конфіденційністю та прозорістю*. Водночас, зазначимо, що медіація використовується і під час юрисдикційної форми захисту (наприклад, як механізм реалізації повноважень органів цивільної юрисдикції). Однак здебільшого *медіація вважається самостійним і незалежним механізмом вирішення спорів, який існує паралельно з традиційними методами захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, охоронюваних законом, за межами юрисдикційної системи*. Саме тому медіацію варто розглядати як проміжну ланку між юрисдикційною та неюрисдикційною формами захисту.

9.2. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Окрім виникнення загальноукраїнської проблеми у зв'язку з появою вимушених «біженців» у своїй країні, значний потік міграційних процесів став викликом і для діяльності органів місцевого самоврядування, до прямих

обов'язків яких належить захист прав внутрішньо переміщених осіб у громадах їхнього підпорядкування та сприяння у матеріальній та соціальній захищеності цієї вразливої категорії людей.

Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року, затверджена Кабінетом Міністрів України 28 жовтня 2021 р., з-поміж інших, базується на ***принципі*** забезпечення конструктивної взаємодії та діалогу між внутрішньо переміщеними особами й територіальними громадами, місцевими державними органами влади, органами місцевого самоврядування, що приймають відповідних осіб. Зі змісту ***статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»*** випливає, що *територіальні громади* – це жителі, об'єднані постійним проживанням у селах, селищах і містах, які є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільні об'єднання жителів кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

Важливість територіальної громади закріплена в ***статті 143 Конституції України***. Так, територіальні громади вирішують питання регіонального значення або безпосередньо, або через сформовані ними органи місцевого самоврядування, та вважаються первинними й основними суб'єктами місцевого самоврядування, носіями його функцій і повноважень (***стаття 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»***).

Право територіальної громади на місцеве самоврядування гарантується правом усіх громадян України на участь у місцевому самоврядуванні на підставі належності до відповідної територіальної громади (***стаття 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»***). При цьому забороняються будь-які обмеження цього права з прив'язкою до раси та кольору шкіри, статі, політичних і

релігійних переконань, етнічного чи соціального походження, майнового стану, тривалості проживання на відповідній території, мови тощо.

Одна з проблем, пов'язана з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади, полягає в їхній можливості реалізовувати свої *виборчі права на місцевих виборах за місцем їх постійного проживання*. При цьому приймаюча територіальна громада також повинна *дбати* про розвиток соціальної згуртованості, зміцнення соціально-економічного добробуту та стійкості територіальної громади, а також визначення заходів щодо зниження напруженості з місцевим населенням громадами в процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб, водночас, сприяти підвищенню громадській активності «гостей» громади.

Належна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та їх повне «влиття» у діяльність територіальної громади зумовлює розробку ефективних механізмів залучення таких людей до процесів прийняття рішень місцевими адміністраціями й органами місцевого самоврядування, налагодження належного діалогу між жителями громади й внутрішньо переміщеними особами. Одним із можливих варіантів такої співпраці вбачається створення ***Рад внутрішньо переміщених осіб*** із залученням з числа цих осіб активістів з відповідним досвідом та знаннями, що відбувається у межах програми «Єднання заради дії». Пріоритетні напрямки діяльності даних консультативно-дорадчих органів полягають в ефективному захисті прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб у певному регіоні. Сьогодні такі органи створені у більшості обласних центрів й активно формуються навіть у відносно невеликих територіальних громадах. Зростаючу щоденну кількість Рад внутрішньо переміщених осіб можна з легкістю відстежувати за допомогою інтерактивної ***Мани Рад ВПО*** (<https://sss-ua.org/karta-rad-vpo/>).

Загалом, цілком очевидно, що найбільшими *перешкодами* для залучення внутрішньо переміщених осіб до життя територіальних громад виступають: *відсутність у них власного житла, проблеми у сфері отримання соціальних послуг і проблеми щодо працевлаштування.*

З урахуванням чинної нормативно-правової бази у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, можна виділити кілька ключових напрямів у діяльності місцевих органів влади.

Надзвичайно *важливий напрям діяльності* для органів місцевого самоврядування – ***забезпечення безоплатним тимчасовим місцем проживання*** на період до *шести місяців* з моменту реєстрації вимушено переміщеної особи, однак за умови повної оплати комунальних платежів. Для багатодітних родин, осіб з обмеженими можливостями, літніх людей цей термін може бути продовжений. Загалом, для територіальних громад питання забезпечення безоплатного тимчасового місця проживання стало однією з найвідчутніших і гострих проблем, розв’язання якої вбачається у розробці та прийнятті відповідних програм (обласного, районного чи локального характеру) щодо забезпечення соціальним житлом громадян України, які цього потребують. На прикладі столиці України можна відмітити, що 14 липня 2022 р. Київська міська рада затвердила *«Міську цільову програму забезпечення житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов»*, терміном на два роки (2022–2024 рр.). Та, насправді, заселення в модульні будинки (зведені за ці роки) не повною мірою розв’язало проблему, і внутрішньо переміщені особи змушені винаймати житло. Що ж стосується подібних програм у Чернівецькій області, то, наприклад, Розпорядженням Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 14 грудня 2023 р. № 1285-р затверджено ***Комплексну програму підтримки та інтеграції внутрішньо пере-***

міщених осіб, інших постраждалих від війни на 2024 рік. Зокрема, для реалізації основних цілей програми передбачено, з-поміж інших заходів, облаштування місць перебування внутрішньо переміщених осіб, реконструкцію та капітальний ремонт приміщень і будівель для розміщення внутрішньо переміщених осіб, реалізацію житлових і майнових прав внутрішньо переміщених осіб тощо.

На офіційному сайті *Чернівецької районної адміністрації* розміщена важлива інформація щодо постановки на квартирний облік внутрішньо переміщених осіб (<https://chernivecka-rda.gov.ua/zabezpechennya-zhitlom-10-07-58-30-08-2023/>). Так, серед інших пільгових категорій з місцевого населення, внутрішньо переміщені особи зі статусом учасників бойових дій або ж з інвалідністю III групи мають право на грошову компенсацію у разі неотримання житла. Вказані категорії осіб і членів їхніх сімей беруть на квартирний облік у тому населеному пункті, де вони зареєстровані в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб не менше року. Важливим моментом при цьому є неврахування наявності або відсутності нерухомості на окупованій території або на лінії зіткнення.

Наступний напрям у діяльності органів місцевого самоврядування пов'язаний із *забезпеченням усіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем надання комунальних послуг, електричної, теплової енергії та природного газу* для внутрішньо переміщених осіб у місцях їх компактного проживання. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України, держава компенсує витрати власникам приміщень, у яких проживають внутрішньо переміщені особи у розмірі, розрахованому на кожну людину поденно (14,77 грн у день, відповідно за місяць сума варіює у межах 443–457,87 грн).

Ще один важливий напрям у діяльності місцевих органів влади – це *забезпечення соціального захисту дітей-*

сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також забезпечення, відповідно до чинного законодавства України, відповідних механізмів при встановленні опіки та піклування, усиновленні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримка інших форм влаштування таких дітей (патронатні та прийомні сім'ї, дитячі будинку сімейного типу тощо). Цей напрям включає й надання **соціального супроводу** для внутрішньо переміщених осіб, що полягає в обов'язку органів місцевого самоврядування забезпечувати цілий ряд *соціальних послуг* (наприклад, догляд на дому за дітьми і нужденними особами, підтримка в упровадженні інклюзивної освіти в дошкільних і загальноосвітніх установах, соціальна адаптація, надання соціальних транспортних послуг на спецтранспорті для маломобільних груп з числа внутрішньо переміщених осіб, стаціонарна й паліативна допомога і т. п.).

Постійний комунікаційний зв'язок з місцевими державними адміністраціями забезпечує належне **інформування** останніх про відповідні приміщення й умови тимчасового проживання (перебування) внутрішньо переміщених осіб, стан інфраструктури та довілля таких місць. Так, у рамках *Програми економічного й соціального розвитку Києва на 2021–2023 рр.* за рахунок столичного бюджету було придбано в комунальну власність 224 соціальні квартири для тимчасового користування внутрішньо переміщеними особами.

У Чернівецькій області Розпорядженням Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 26 липня 2023 р. № 662-р затверджено **Регіональну програму компенсації частини процентної ставки за іпотечними кредитами окремих категорій громадян у Чернівецькій області на 2023–2025 рр.** Згідно із цією Програмою, внутрішньо переміщеним особам, які зареєстровані у будь-

якому населеному пункті Чернівецької області та скористалися доступною іпотекою для придбання житла в рамках державної програми *«Оселя»*, надається компенсація частини процентної ставки у розмірі 3 % річних за іпотечними кредитами для придбання житла у Чернівецькій області.

Житлові фонди для тимчасового проживання формуються органами виконавчої влади сільських, селищних, міських рад у порядку реконструкції існуючого житла чи гуртожитків, переобладнання нежитлового фонду в житлові приміщення, передачі житла у спільну власність або ж придбання житла.

Можна виділити дві основні *передумови* для забезпечення цього права внутрішньо переміщеними особами: *відсутність жодного придатного до проживання житла*, а також *недостатність сукупного доходу сім'ї для придбання чи найму необхідного житла*, який вираховується органами виконавчої влади сільських, селищних і міських рад відповідно до *«Порядку обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї (домогосподарства) для усіх видів державної соціальної допомоги»*, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. Потреба в житлових приміщеннях для тимчасового проживання визначається у розмірі **не менше 6 квадратних метрів** на одну особу, водночас, сім'ї з неповнолітніми дітьми, вагітні жінки, особи, які втратили працездатність, та особи пенсійного віку мають **переважне право** на надання житла для тимчасового проживання.

Загалом, до компетенції місцевих органів влади входить **вирішення питань** щодо формування та ведення реєстру житла для тимчасового проживання, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на надання такого житла (з урахуванням перевіреної поданої інформації) або ж виключення їх з реєстру та виселення.

Також до відання органів місцевого самоврядування належить **вирішення питань щодо набуття права власності на земельні ділянки** за місцем фактичного проживання внутрішньо переміщених осіб.

Безумовно важливими напрямками в діяльності місцевих органів влади можна вважати й **забезпечення надання медичної допомоги** комунальними закладами охорони здоров'я (після аналізу поданої інформації про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають (перебувають) на території відповідних громад), а також **влаштування дітей внутрішньо переміщених осіб у комунальні дошкільні навчальні заклади освіти та школи**, при чому, для даної групи осіб органи місцевого самоврядування повинні **забезпечити безкоштовне харчування** у відповідності до чинного законодавства України.

Ще одним видом підтримки, яку органи місцевого самоврядування надають внутрішньо переміщеним особам, є **виплата державної допомоги** у розмірі: **для інвалідів та дітей – 3000 гривень; для решти – 2000 гривень** (станом на червень 2024 р.). Окрім фінансового забезпечення, не менш важлива й **психологічна підтримка населення**, причому як вимушених переселенців, так і місцевих громадян. Як приклад можна навести кілька спільних проєктів органів місцевого самоврядування з міжнародними та благодійними організаціями (*«Українська освітня платформа» та Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ)*), основне завдання яких – надання психоемоційної підтримки вразливим категоріям людей в умовах війни. Однак програми діють тільки в західних регіонах, що істотно обмежує кількість заявників. Водночас, психологічна підтримка внутрішньо переміщених осіб дуже важлива, оскільки, вимушені переселенці схильні до депресивних станів, паніки, маніакальних станів відчаю і страху, що, як наслідок, може призвести до ризиків для їхнього життя і

здоров'я, а також для належної соціалізації та адаптації за новим місцем проживання. У зв'язку з цим, місцева влада повинна розвивати цей напрямок діяльності шляхом розробки та затвердження відповідних програм.

Органи місцевого самоврядування повинні **надавати документальні підтвердження пошкодження або знищення нерухомого майна** в результаті бойових дій, терористичних актів і диверсій, викликаних військовою агресією російської федерації, у разі звернення внутрішньо переміщених осіб. Однак у районах, де такі об'єкти були пошкоджені або зруйновані, виникають серйозні проблеми з реалізацією цього права внутрішньо переміщеними особами через обмежене функціонування місцевих органів влади. Реалізація цього права передбачає й фізичну присутність внутрішньо переміщених осіб на цій території, що, загалом, небезпечно для їхнього життя та здоров'я. Водночас територія, на якій знаходиться майно, може бути окупована державою-агресором. Таким чином, здійснення даних повноважень органами місцевого самоврядування, як правило, обмежене.

Загалом, органи місцевого самоврядування, виражаючи волю територіальних громад, з урахуванням законних інтересів фактично проживаючих у їхніх межах внутрішньо переміщених осіб, зобов'язані належно забезпечувати всі можливі заходи для того, щоб ніхто та за жодних обставин не зазнавав обмежень конституційно гарантованих прав і свобод.

9.3. Значення інститутів громадянського суспільства щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні

Сучасний етап розвитку людства характеризується розширенням сфери застосування правових інструментів захисту прав і свобод людини. В умовах недосконалості

державних механізмів захисту прав і свобод людини та з урахуванням закріплених в універсальних і регіональних міжнародно-правових документах гарантій їхнього захисту, робота неурядових організацій має велике значення.

Сьогодні в Україні існує велика кількість різноманітних об'єднань громадян, які зазвичай охоплюються загальними визначеннями «громадські організації та об'єднання» або ж «неурядові організації». Водночас, в Україні існує низка проблем, які гальмують розвиток інститутів громадянського суспільства, зокрема, економічна криза та недовисконалість законодавчої бази.

Громадські об'єднання можуть створюватися у *двох організаційно-правових формах*: як громадські організації; як громадські спілки (*стаття 1 Закону України «Про громадські об'єднання»*). Громадська організація повинна бути зареєстрована, мати визначену кількість членів, керівні органи, що обираються на загальних зборах, затверджений статут і займатися виключно неприбутковою діяльністю. Громадська спілка – це громадське формування, засновником якого може бути юридична особа приватного права, а членами – як юридичні особи приватного права, так і фізичні.

Чинне законодавство також визнає й інші форми об'єднань, такі як *громадські рухи*. Громадські рухи не мають фіксованого членства та можуть складатися з колективних членів (інших громадських об'єднань чи організацій) і часто доповнюються індивідуальними членами (лідерами), насамперед, відомими громадськими або державними діячами. Громадські рухи можуть мати статут і керівні органи, які зазвичай складаються з лідерів і представників колективних членів, призначених на егалітарній основі.

Загалом, *об'єднання громадян як інститут громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб* – це форма забезпечення балансу суспі-

льних, корпоративних групових, приватних та інших інтересів внутрішньо переміщених осіб, підґрунтям якої виступає динамічна взаємодія з державними інституціями. Функції держави при такій взаємодії зводяться до контролю за дотриманням чинного законодавства, забезпечення рівного доступу об'єднанням громадян до процесу формування політики, фіксації досягнутого балансу інтересів у своїх рішеннях задля підвищення ефективності в забезпеченні, реалізації та захисті прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Для більш точного розуміння сутності інститутів громадянського суспільства як суб'єктів гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідний глибокий аналіз їхньої практичної діяльності, однак вона часто суперечлива. З цих позицій, характер організацій (об'єднань) громадянського суспільства залежить від того, як вони реально вирішують конкретні питання, що зачіпають життєво важливі інтереси різних соціальних верств і груп, у тому числі внутрішньо переміщених осіб. Назва, програма, чисельний і соціальний склад, персональний склад керівництва, інші параметри та характеристики об'єднань громадян як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є лише *додатковими критеріями сутності* цих об'єднань.

Робота неурядових організацій має вирішальне значення для побудови ефективних механізмів захисту прав людини. Це пов'язано з тим, що неурядові організації незалежні від державних інституцій та органів місцевого самоврядування і можуть виявляти об'єктивні проблеми та недоліки в існуючих практиках, алгоритмах захисту прав людини в конкретній державі. Водночас, поява неурядових організацій пов'язана з досить високим рівнем порушень прав людини, зокрема й щодо внутрішньо переміщених осіб.

За останні 50 років кількість неурядових організацій, які займаються захистом людей, чії права були порушені, зросла. Частково це було зумовлено прийняттям 9 грудня 1998 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй *Декларації про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи*. Так, зі змісту статті 1 Декларації випливає, що кожна людина має право на заохочення, захист і реалізацію прав людини й основних свобод як на національному, так і на міжнародному рівнях, як індивідуально, так і у співпраці з іншими. Саме неурядові правозахисні організації у демократичних країнах виступають посередниками між владою та громадянами, відіграють важливу роль у механізмах захисту прав людини та громадянина, представляючи їхні інтереси на місцевому, національному, регіональному й міжнародному рівнях.

Питання місця та ролі неурядових правозахисних організацій у системі захисту прав внутрішньо переміщених осіб набуває дедалі більшої актуальності й в Україні, оскільки нормативно-правова база, що регулює питання, пов'язані з порушенням їхніх прав, *вузька та неповна*.

Більшість неурядових правозахисних організацій співпрацюють у сфері прав людини та захисту прав і свобод громадян з відповідними місцевими та національними органами влади, а також з міжнародними організаціями (наприклад, *Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі* тощо). Терміни «неурядові» або «некомерційні» здебільшого використовуються для опису певних категорій організацій, мета яких полягає не в отриманні фінансового прибутку, а в досягненні конкретної суспільно важливої цілі. Такі організації становлять частину громадянського суспільства.

Під категорією **«неурядові правозахисні організації»** слід розуміти громадські, некомерційні, ненасильницькі організації, які керуються принципами неупередженості та недопущення використання неправдивої інформації, провадячи свою діяльність у суспільно-політичній сфері. Іншими словами, **правозахисні організації** – це особливий вид неурядових, неприбуткових організацій, метою яких є просування та захист прав і свобод людини, а також ефективний контроль за їх дотриманням з боку держави, органів влади та посадових осіб. **Правозахисні об'єднання громадян** вважаються основними суб'єктами правозахисної функції громадянського суспільства. Загалом, права людини – основа для створення та діяльності низки інститутів громадянського суспільства. Та пропри це, громадським організаціям та об'єднанням властива універсальна проблема, що, беззаперечно, впливає на якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: деякі з цих організацій існують тільки *«де-факто»*, а тому інтереси соціальних груп і їх захист часто лише проголошуються в статутах, програмах чи гаслах таких об'єднань з метою ідеологічного впливу на свідомість людей або задоволення особистих амбіцій окремих лідерів.

Щодо визначення поняття *«неурядової правозахисної організації»*, то, зауважимо, що в юриспруденції відсутня єдність думок із цього приводу. Натомість широко використовуються категорії *«правозахисні організації»*, *«організації з прав людини»* та *«правозахисні недержавні організації»*. Наведені вище категорії – **тотожні**.

Політичні партії також можуть бути включені до системи інститутів громадянського суспільства як суб'єкти гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Провідна мета діяльності політичних партій полягає в отриманні доступу до державної влади через вибори та можливості безпосередньо впливати на процес

прийняття важливих загальнодержавних рішень. Проте представництво внутрішньо переміщених осіб у політичних партіях залишається низьким.

Важливий напрямок у механізмах забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб становить діяльність громадських організацій, які захищають права *особливих категорій населення*: жінок, дітей, осіб з обмеженими можливостями й особливими потребами і т. д. Тут мова йде про проблему *«подвійної соціальної вразливості»* внутрішньо переміщених осіб: окрім офіційно визначеного статусу внутрішньо переміщених осіб, деякі з них належать до груп, які, згідно з міжнародним і національним законодавством, потребують додаткового захисту за допомогою спеціальних правових засобів та інструментів.

Неурядові правозахисні організації характеризуються тим, що вони: створюються з урахуванням положень Конституції та законів України, які становлять правову базу їхньої діяльності; у своїй діяльності керуються нормами міжнародно-правових актів, зокрема, Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ін.; формуються на добровільній основі; не мають на меті отримання прибутку, тобто діють як некомерційні об'єднання; незалежні від органів державної влади; діють на основі загальних принципів права. *Основна мета* діяльності неурядових правозахисних організацій полягає у сприянні в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини шляхом запобігання їх порушенню та захисту.

Кожна неурядова правозахисна організація в процесі своєї роботи визначає *напрямок* своєї діяльності, який стосується захисту конкретно визначених прав людини чи груп прав. Так, деякі організації працюють над захистом виборчих прав громадян, прав жінок, прав людей з особливими потребами, прав корінних народів, прав масмедійних пра-

цівників, прав релігійних общин, прав ув'язнених, прав біженців, прав внутрішньо переміщених осіб тощо.

Сьогодні в Україні неурядових правозахисних організацій, які працюють виключно у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, не так уже й багато. Серед провідних неурядових правозахисних організацій даного напрямку варто відмітити Всеукраїнський рух «Сила права», до структури якого входить Координаційна рада, загальною чисельністю в 17 осіб та 26 юридичних офісів на території України.

Всеукраїнський рух «Сила права» був створений у 2015 р., зосередивши свою діяльність на наданні безоплатної правової допомоги громадянам, які постраждали від збройної агресії російської федерації, зокрема й внутрішньо переміщеним особам, на всіх стадіях судового процесу, аж до винесення остаточного рішення суду та виплати компенсації. Загалом, можна виокремити *основні стратегічні пріоритети* цієї організації: надання правової допомоги всім громадянам, які постраждали від збройної агресії та повномасштабного вторгнення російської федерації і тимчасової часткової окупації території нашої держави; закріплення доказів російської агресії, воєнних злочинів і порушень прав людини через судові процеси; намагання впровадити принцип невідворотності покарання у міжнародну практику та безумовне застосування його щодо держави-агресора, яка завдала шкоди «всьому українському».

Завдяки роботі Всеукраїнського руху «Сила права», на підставі заяв від родин загиблих, поранених і полонених військовослужбовців, вимушених переселенців було винесено низку судових рішень, які встановлюють юридичні факти шкоди, завданої нашій державі внаслідок агресії та окупації. Позитивні рішення про відновлення розміру збитків отримані також в інтересах сімей загиблих і внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, 14 березня 2018 р.

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду за юридичної підтримки Всеукраїнського руху «Сила права» задовольнив заяву громадян України Сергія та Валентини Світличних про встановлення юридичного факту їх вимушеного переселення з території Луганської області внаслідок збройної агресії проти України з боку російської федерації та часткової окупації української території. Вже понад 30 000 громадян України, які постраждали внаслідок збройної агресії та повномасштабного вторгнення росії в Україну, скористалися правовою підтримкою Всеукраїнського руху «Сила права». Загалом, зусиллями команди цієї організації більше 1000 судових рішень набули чинності на користь позивачів.

Отже, робота неурядових правозахисних організацій має велике значення для побудови ефективних механізмів захисту прав людини, оскільки вони незалежні від органів державної влади та місцевого самоврядування і можуть виявляти об'єктивні проблеми та недоліки в реалізації та захисті прав людини на практиці в конкретній державі. Незважаючи на наявність відповідного українського законодавства, що регулює права і свободи внутрішньо переміщених осіб, багато питань щодо захисту їхніх прав залишаються невирішеними.

Інститути громадянського суспільства, основним напрямком діяльності яких є *забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб*, можна поділити на: 1) адвокатуру, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат як інститути громадянського суспільства у сфері надання висококваліфікованої правової допомоги внутрішньо переміщеним особам; 2) політичні партії як інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав внутрішньо переміщених осіб; 3) неприбуткові громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери,

навчальні заклади, місцеві громади, релігійні об'єднання громадян тощо як інститути громадянського суспільства у сфері захисту соціально-економічних і культурних прав внутрішньо переміщених осіб, а також 4) інститути громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо переміщених осіб, які належать до особливо вразливих категорій населення.

9.4. Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Незважаючи на вимушені внутрішні міграційні процеси, які розпочалися в Україні ще з 2014 р., проблема забезпечення і захисту прав внутрішньо переміщених осіб залишається актуальною й по сьогодні. За даними *Міністерства соціальної політики* станом на початок січня 2018 р. зареєстровано близько півтора мільйона внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Автономної республіки Крим. Сьогодні кількість офіційно зареєстрованих у країні внутрішньо переміщених осіб досягла майже п'яти мільйонів. З них 3,6 мільйонів – це ті, хто переїхав (або ж повторно перемістився) після початку повномасштабної війни, зокрема й 2,5 мільйонів людей, які ще не можуть повернутися у свої будинки через зруйноване житло, зону активних бойових дій або тимчасову окупацію території.

У більшості випадків внутрішньо переміщені особи стикаються з труднощами при здійсненні та захисті своїх прав, відповідно, важливе значення у цьому процесі відіграють не тільки юрисдикційні та неюрисдикційні механізми захисту на національному рівні, але й регіональні та міжнародні. Особливе місце серед них займає *Європейський суд з прав людини*, який, будучи органом Ради Європи, створений для контролю за дотриманням прав і свобод людини й громадянина, що гарантуються Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод.

До Європейського суду з прав людини можна звертатися лише в тому разі, коли відбулося порушення прав, які гарантовані *Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод* і *Протоколами* до неї. Закріпивши широкий спектр прав, згадані акти можна віднести до ефективних інструментів міжнародного захисту прав кожної людини.

Україна, загалом, залишається однією із лідерок за зверненнями громадян до Європейського суду з прав людини, проте переважна більшість з них – неприйнятні. Так, на кінець 2014 р. українцями на розгляд Суду подано 57 003 заяви, однак лише 4734 заяви були прийняті. Через рік (кінець 2015 р.) на розгляді в Суді перебувало 64 850 справ, з яких 13 850 спрямовувалися проти української держави. Здебільшого скарги пов'язані з невиконанням судових рішень. За цим показником у 2017 р. Україна була на першому місці серед держав-учасниць Ради Європи (на розгляді суду перебувало понад 18 000 скарг). Ситуацію зі значним «перезавантаженням» Суду було вирішено прийняттям безпрецедентного рішення **«Бурмич та інші проти України»** (12 жовтня 2017 р.) в якому йшлося про систематичну проблему невиконання судових рішень Україною. Відповідно до цього рішення, Європейський суд з прав людини передав 12 143 справи до Комітету міністрів Ради Європи, не розглянувши їх. Усі наступні нові скарги до Суду з цього питання негайно направляються у цю інстанцію. Тому вже на початок 2018 р. на розгляді Європейського суду з прав людини перебувало приблизно 7 100 скарг проти України, що «вивело» Україну на четверту позицію серед держав-учасниць Ради Європи (після Туреччини, росії та Румунії). Більшість з них – це скарги проти України, які перебувають у списку очікування розгляду в Європейському суді з прав людини та стосуються російської агресії в Криму й російсько-українсько конфлікту на Донбасі (приблизно 3 800 скарг). Водночас скарг,

поданих проти росії громадянами та юридичними особами, дещо менше (242 скарги). У багатьох скаргах вимоги постраждалих одночасно спрямовані як проти України, так і проти росії.

Наприкінці 2020 р. Україна «піднялася» на позицію вверх. На той час на розгляді в Європейському суді з прав людини перебувало в цілому 62 000 справ проти держав-учасниць Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, тоді як проти України було 10 400 справ. При цьому станом на 1 січня 2021 р. у Суді нараховувалося 7 898 справ, які стосувалися порушення прав заявників з Автономної Республіки Крим та тимчасово окупованих територій як Луганської, так і Донецької областей.

Незважаючи на війну, Україна знову лідирувала за кількістю порушень прав людини і в 2022 р. Згідно з оприлюдненою статистикою, Європейський суд з прав людини за той рік виніс 144 рішення у справах проти України, при цьому в 141 з них (а це – 97,8 %!) визнав щонайменше одне порушення прав людини.

Що ж стосується міждержавних справ, то на сьогодні в Європейському суді з прав людини знаходиться п'ять проваджень під загальною назвою **«Україна проти російської федерації»**, сформовані на підставі поданих нашою державою заяв у 2014–2015 рр.

Загальновідомою є норма як на національному, так і міжнародному рівнях про вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Це положення стосується і внутрішньо переміщених осіб. Щодо їхнього захисту в Європейському суді з прав людини, то перше питання, яке виникає, полягає в тому, хто несе відповідальність за порушення їхніх прав, свобод і законних інтересів: Україна чи російська федерація? Так, зі змісту *статті 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод* випливає, що **держави-учасниці (договірні сторони) гарантують**

права та свободи, що визначені в першому розділі всім особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Тому насамперед необхідно з'ясувати юрисдикцію держави. Аналогічну проблему вже було розглянуто в Європейському суді з прав людини у справі *«Мозер проти Республіки Молдова і росії»* (23 лютого 2016 р.), де Суд, проаналізувавши значення терміна *«юрисдикція»*, дійшов висновку, що в міжнародному публічному праві, словосполучення *«у межах їхньої юрисдикції»* слід розуміти територіальну правомочність держави. Суд наголосив, що юрисдикція, як правило, здійснюється по всій території держави. Однак ця *презумпція може бути обмежена*. Причиною слугують *виняткові обставини*. Зокрема, коли держава не може здійснювати свої повноваження щодо частини своєї території в результаті, наприклад, військової окупації іншою державою, яка фактично контролює окуповану територію, або ж у результаті військових дій та заколоту, або в результаті дії іноземних держав на підтримку створення сепаратистської держави на цій території. Водночас для того, щоб дійти висновку про існування таких виняткових обставин, Європейський суд з прав людини оцінює всі об'єктивні факти, що вказують на обмежену можливість використання влади держави на її території, а також враховує дії держави.

Отже, як Україна, так і російська федерація можуть нести відповідальність за порушення прав внутрішньо переміщених осіб. Усе залежить від конкретних обставин справи та відповіді на питання про юрисдикцію: наявна територіальна юрисдикції України чи екстериторіальна юрисдикція росії.

У межах проблеми внутрішнього переміщення свобода пересування прямо пов'язана із заборонаю вимушеного переміщення. У своїй *Пояснювальній записці* Комітет міністрів вказує на те, що з Конвенції про захист прав лю-

дини й основоположних свобод безпосередньо впливає заборона вимушеного переміщення, оскільки це явище порушує свободу пересування, негативно впливає на сімейне життя, являючи собою нелюдське або таке, що принижую гідність поводження.

Так, розглядаючи справу «*Денізсі та інші проти Кіпру*», Європейський суд з прав людини встановив порушення *статті 2 Четвертого Протоколу* до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (*свобода пересування*). Зокрема, через вислання заявників із Південного і Північного Кіпру, вони піддавалися суворому поліцейському нагляду, коли перебували на території, контрольованій Кіпром, при цьому щоразу їм необхідно було отримувати дозвіл при виїзді зі свого постійного міста проживання. Вищевказані обмеження права на свободу пересування Європейський суд з прав людини визнав такими, що не передбачені законом і не є необхідними в демократичному суспільстві.

У справі «*Кіпр проти Туреччини*» (міждержавна справа) Європейський суд з прав людини встановив *дискримінаційне ставлення* представників турецької влади до громади греків-кіпріотів Карпас (північний Кіпр), у чому проявилось *приниження їхньої гідності*. Суд встановив, що громада знаходилася практично в повній ізоляції (за ознакою походження, раси, релігії). Її представники постійно перебували під контролем і були обмежені у свободі пересування, що, зрозуміло, негативно вплинуло на перспективи розвитку та відновлення громади. В цій справі виявлено порушення *статті 1 Першого Протоколу* до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо *мирного володіння майном*. Зокрема, у разі тривалого виїзду з північного Кіпру греки-кіпріоти втрачали право на мирне володіння своїм майном, а у випадку їхньої смерті право спадкування родичів, які проживали на південному

Кіпрі, не визнавалося. Стосовно цієї громади Суд ще констатував порушення *статті 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод* (право на повагу до приватного та сімейного життя, житла), оскільки на постійній основі здійснювався нагляд з боку органів влади, передбачаючи навіть фізичну присутність представників держави в будинках греків-кіпріотів під час дружніх чи інших візитів третіх осіб, особливо членів сім'ї, а також *статті 13* – позбавлення ефективних засобів правового захисту від втручання влади у здійсненні прав греків-кіпріотів. Було визнаним і порушення *статті 2 Першого протоколу* до цієї Конвенції через відсутність належних можливостей відвідувати середні школи.

Розглядаючи справу **«Секеровіч та Пасаліч проти Боснії та Герцеговини»**, Європейський суд з прав людини констатував дискримінаційне поводження стосовно заявників (*стаття 14 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*) виключно через їхній статус внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони повернулися в Боснію і Герцеговину з Республіки Сербія, на відміну від інших пенсіонерів, які залишилися проживати під час війни.

Європейський комітет з соціальних прав багаторазово наголошував на *важливості боротьби з дискримінацією щодо внутрішньо переміщених осіб*, забезпечення рівного ставлення до них незалежно від громадянства, належності до національних чи етнічних меншин тощо. У своїх Рекомендаціях, що стосуються внутрішньо переміщених осіб, Комітет міністрів Ради Європи закликає держави запровадити належні й ефективні заходи, які «потягнуть» за собою зобов'язання розглянути всі можливості особливого поводження з внутрішньо переміщеними особами для задоволення їхніх потреб. Окрім цього, держави повинні належно приділяти особливу увагу захисту прав внутрішньо переміщених осіб з числа представників етнічних меншин і

вразливих груп. Цей заклик до держав підтримала і *Європейська комісія проти расизму та нетерпимості*. Так, у своїй доповіді по Сербії Комісія рекомендувала сербській владі звернути особливу увагу на становище внутрішньо переміщених ромів, ашкарі та єгиптян, забезпечивши їм отримання документів, що посвідчують особу, а також вважала за необхідне вжити заходів не лише для поліпшення доступу цих груп людей до житла, освіти, зайнятості, а й для боротьби з упередженнями та дискримінацією, з якими вони стикаються.

У рішенні по справі *«Доган та інші проти Туреччини»* Європейський суд з прав людини, спираючись на *принцип № 18 Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішнього переміщення всередині країни*, визнав право внутрішньо переміщених осіб на придатне для проживання житло під час вимушеного переміщення, евакуації, внаслідок непереборних обставин тощо. Суд вказав на те, що відмова влади у сприянні повернення заявнику (внутрішньо переміщеній особі) житла та землі, а також ненадання альтернативного житла та роботи у поєднанні з неефективними зусиллями держави щодо забезпечення належного рівня життя та надійного процесу повернення, призвели до надмірного тягаря на заявника, зумовивши порушення *статті 1 Першого Протоколу та статті 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод*.

Проаналізована практика Європейського суду з прав людини підтверджує право внутрішньо переміщених осіб на захист від примусового виселення з житла, в якому вони проживають під час вимушених міграційних процесів у середині країни. Так, розглядаючи справу *«Сакхінадзе та інші проти Грузії»*, Суд визнав, що тимчасове житло, в якому влада розмістила внутрішньо переміщених осіб і де вони проживали протягом останніх 10 років, являло собою

власність у розумінні *статті 1 Першого Протоколу* до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а отже, не можна виселяти внутрішньо переміщених осіб поза їх бажанням без надання належного альтернативного житла або ж відповідної грошової компенсації.

Що стосується *права внутрішньо переміщених осіб на сім'ю*, то, крім загальних правомочностей, що випливають із цього права, на них поширюється дія *статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*, де гарантуються права: на єдність сім'ї; пошук і об'єднання сім'ї, члени якої втратили зв'язок через вимушене внутрішнє переміщення, за допомогою державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів приватного права; на отримання правдивої інформації про долю та місцезнаходження зниклих безвісти членів сім'ї, близьких родичів і т. д.

По суті, всі вищерозглянуті справи Європейського суду з прав людини встановлюють порушення сімейних прав та права на повагу до приватного життя внутрішньо переміщених осіб, що безпосередньо пов'язані з вимушеною зміною місця проживання.

На сьогоднішній день лише є поодинокі рішення Європейського суду з прав людини проти України щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Однак існує обширна судова практика, коли мова заходить про захист прав цієї вразливої категорії населення в інших державах. З урахуванням значної кількості звернень до Європейського суду з прав людини внутрішньо переміщених осіб щодо захисту їхніх порушених прав як Україною, так і росією, вже найближчим часом можна очікувати численних рішень.

Сьогодні надзвичайно важливим і доволі специфічним залишається питання про *сферу застосування та дію* Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо російської федерації. Так, 16 березня 2022 р. Ко-

мітет міністрів Ради Європи за процедурою, ініційованою відповідно до статті 8 Статуту Ради Європи, ухвалив резолюцію CM/Res(2022)2 про припинення членства російської федерації у складі Ради Європи через повномасштабне вторгнення в Україну. Як наслідок, росія перестала бути й учасницею Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод з 16 вересня 2022 р. (через півроку).

Отже, держава-агресор хоч вже і не є високою договірною стороною згаданої Конвенції, однак продовжує залишатися державою-відповідачем у безлічі справ. Зокрема, станом на кінець 2022 р. 2 352 справи (38 % від загальної кількості), що перебували на розгляді в Європейському суді з прав людини, стосувалися росії. Водночас, за нормами міжнародного права, російська федерація зобов'язана виконувати рішення Європейського суду з прав людини, і при цьому, такі зобов'язання не мають часових обмежень. Що ж це означає на практиці? Якщо у росії виникне у майбутньому бажання повернутися до Ради Європи, то вона буде зобов'язана виконати всі рішення Суду, а наразі юрисдикція Європейського суду з прав людини щодо російської федерації – це так звана **залишкова юрисдикція**, тобто Суд може розглядати лише справи про ті події, що відбулися до 16 вересня 2022 р.

(Детальніше зі справами Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб можна ознайомитися в Додатку Г).

9.5. Міжнародно-правові стандарти забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Після закінчення Другої світової війни найважливіший процес встановлення світового порядку завжди супроводжувався пошуком консенсусів і компромісів або принаймні використанням «м'якої сили». Однак початок

XXI ст. характеризується структурними змінами в міжнародних відносинах між головними дійовими особами політичних сил світу, що призвело до збільшення насильства, військових утручань і численних порушень норм міжнародного гуманітарного права. З'явився *«новий інтервенціонізм»*, суть якого полягає у врегулюванні державами різного роду конфліктів, що реалізують при цьому власні амбітні інтереси за допомогою «брудних» засобів, провокуючи цим самим зростання вимушеного переміщення у межах країн сучасного світу.

Загалом, причини виникнення вимушених міграційних переміщень за останнє десятиріччя у межах кордонів України відомі. Це й анексія Автономної Республіки Крим, початок бойових дій на територіях Донецької та Луганської областей і повномасштабне вторгнення російської федерації. Однак варто розуміти, що питання забезпечення та захисту Україною прав внутрішньо переміщених осіб є, на жаль, лише частиною глобальних проблем вимушених внутрішньо-міграційних процесів, які на даний час набувають загрозливих масштабів і стають справжнім викликом для світового співтовариства. Так, наприкінці 2023 р. майже 117,3 млн людей по всьому світу були вимушено переміщені як у межах своїх країн, так і поза ними. Вимушене переміщення людей продовжує збільшуватися і в першому півріччі 2024 р. Тому за прогнозами Організації Об'єднаних Націй станом на липень цього року очікується вже понад 120 млн. Внутрішньо переміщені особи становлять 58 % від усіх «мігруючих» осіб у світі. Зокрема, 68,3 млн людей залишалися внутрішньо переміщеними особами через військові конфлікти, міжетнічні сутички, дискримінацію, насильство (грудень 2023 р.), з них майже 5 млн (приблизно 3,5 % від загальної кількості) – в Україні. Рекорди за кількістю внутрішньо переміщених осіб зафіксовані в Судані, Сирії та Демократичній Республіці Конго.

Історично так склалося, що механізми, утворені для розв'язання проблеми біженців, не враховували тих, хто вимушено переміщався у межах своєї країни і, отже, не підпадав під *«парасольку міжнародного захисту»*. Внутрішньо переміщені особи отримували обмежену підтримку та допомогу. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, який виступив гарантом Женевських конвенцій, чи не один активно працював у цій галузі. У більшості випадків міжнародне співтовариство не мало правових можливостей надавати допомогу внутрішньо переміщеним особам. Крім того, *традиційна концепція національного суверенітету* не дозволяла вирішенню питання вийти на міжнародний рівень, а тому за урядами держав залишалося виключне право розв'язувати проблеми, пов'язані зі становищем власних громадян.

У зв'язку з різким збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб (90-ті роки XX ст.), це питання привернуло увагу й Організації Об'єднаних Націй. Лише за 15 років (з 1982 р. по 1997 р.) кількість внутрішньо переміщених осіб збільшилася з 1,2 до 40 мільйонів у світовому вимірі, що створило міжнародне почуття відповідальності за долі цих людей. Саме тому захист внутрішньо переміщених осіб почав визнаватися політичною та стратегічною метою, досягнення якої вимагало міжнародного співробітництва. Однак варто зацентрувати, що інтерес до захисту людей у межах своєї держави зумовлювався також прагненням західних країн обмежити приплив біженців. Так, увівши кількісні обмеження на прийом біженців, уряди держав «посприяли» різкому збільшенню кількості внутрішньо переміщених осіб.

В умовах зростаючих кількісних показників вимушеного переміщення всередині країн сучасного світу міжнародне співтовариство виробило загальний підхід до розв'язання цієї проблеми та поступово сформувало розуміння необхідності надання підтримки в цій області суве-

ренним державам. За багаторічну практику міждержавних відносин спільний підхід до вирішення кризових ситуацій знайшов своє відображення в міжнародно-правових нормах, отримавши назву «*міжнародні стандарти*». Вони встановлюють конкретні політичні та правові орієнтири й моделі, що завоювали авторитет і визнання світової спільноти, до яких слід прагнути.

Загалом, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб можна розглядати як в *широкому*, так і у *вузькому* значеннях. У *широкому розумінні* – це сукупність принципів і міжнародно-правових норм, закріплених в універсальних угодах з питань забезпечення і захисту прав внутрішньо переміщених осіб, до виконання яких повинна прагнути будь-яка цивілізована країна сучасного світу. У *вузькому значенні* міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб виражаються через алгоритм дій, що базуються на нормах міжнародних угод, та спрямовані на гарантії, охорону та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Механізм імплементації міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинен включати *три основні елементи*: 1) норми міжнародного права, що регулюють відносини за участю внутрішньо переміщених осіб; 2) міжнародні організації (органи), що реалізують норми міжнародного права, покликані врегульовувати відносини, сторонами яких виступають внутрішньо переміщені особи; 3) спеціальні засоби (методи, способи) ефективного забезпечення і захисту прав внутрішньо переміщених осіб у просторі та часі.

1) *Міжнародно-правові норми*, що регулюють відносини за участю внутрішньо переміщених осіб як визначальний елемент механізму реалізації міжнародно-правових стандартів забезпечення прав цієї категорії людей, зосере-

джені в угодах, які регулюють певні сфери міждержавних відносин. Міжнародний механізм імплементації правових стандартів ґрунтується на застосуванні норм як *універсальних*, так і *спеціалізованих* угод, що містять правові та процедурні питання забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Групу *універсальних угод* утворюють ті міжнародно-правові акти, які закріплюють загальні принципи забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Найсамперед, це Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.) та ін. Безумовно, важливу роль відіграє також Конвенція Організації Об'єднаних Націй про статус біженців (1951 р.) і Протокол до неї (1967 р.), оскільки багато процедур захисту прав біженців застосовуються за аналогією й щодо внутрішньо переміщених осіб.

Спеціалізованою міжнародною угодою виступають Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни (1998 р.). Приймаючи ці важливі положення, міжнародне співтовариство виходило з того факту, що, хоча діючі норми міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини застосовуються до внутрішньо переміщених осіб, в деяких аспектах їх недостатньо для забезпечення належного захисту даної категорії людей (*детальніше – Тема 7*).

2) До *інституційних* елементів механізму імплементації міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб належать міжнародні організації (органи) з універсальним характером діяльності, що покликані забезпечувати права людини (наприклад, Організація Об'єднаних Націй, Рада Організації

Об'єднаних Націй з прав людини, Міжнародна організація з міграції та ін.).

Спеціалізованою міжнародною організацією (органом, інструментом механізму), що займається питаннями забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб, є **Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців**, мандат якого був поширений на внутрішньо переміщених осіб Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 1972 р.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців є важливою міжнародною організацією, діяльність якої спрямована на забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб по всьому світу. Спочатку діяльність Верховного комісара обмежувалася тими особами, хто вимушено перебував за межами його рідної країни, але поступово він почав надавати допомогу та захищати повернених у свої рідні країни, а також тих, хто був переміщений на території батьківщини у ситуаціях, еквівалентних ситуаціям біженців. Часті випадки вимушеного переміщення населення у межах держави призвели до того, що Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй розробило ряд критеріїв для визначення характеру та масштабів втручання у ситуації, що спричинили таке переміщення.

У 1992 р. на прохання Комісії з прав людини було засновано посаду **Спеціального представника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з прав людини внутрішньо переміщених осіб**. На перших етапах основні завдання, покладені на цю міжнародну інституцію, полягали у: *з'ясуванні причин і наслідків внутрішнього переміщення та статусу переміщених осіб з точки зору міжнародного права; забезпеченні поширення існуючих угод міжнародних організацій на переміщених осіб та належного захисту, шляхом надання більш ефективної допомоги*

та підтримки, включаючи діалог з урядами та іншими зацікавленими сторонами.

Загалом, Спеціальний представник з прав людини (зокрема, й внутрішньо переміщених осіб) працює в *чотирьох основних сферах*: розробляє нормативно-правову базу, сприяє створенню ефективних організаційних структур на міжнародному, регіональному та національному рівнях, забезпечує проведення місій в країнах, а також на постійній основі вивчає проблемні питання, що входять у його компетенцію.

Співпрацюючи із групою експертів у галузі міжнародного права, Спеціальний представник підготував *документ* («Підбір та аналіз правових норм»), у якому містилися ті норми, які могли б регулювати права внутрішньо переміщених осіб, а також були закріплені відповідні обов'язки та зобов'язання держав і міжнародного співтовариства щодо забезпечення, захисту та підтримки цієї категорії людей. По суті, це був систематизований акт, що «ввібрав» у себе деякі норми міжнародного та гуманітарного права, які стосувалися захисту прав біженців. Основна увага в документі акцентувалася на тому, що існуючі правові норми з багатьох міжнародних договорів досить фрагментарні та не спрямовані на ефективне забезпечення прав і свобод, належний захист і підтримку внутрішньо переміщених осіб. Саме тому в ньому містилися рекомендації щодо визначення, встановлення та зміни міжнародних норм, які конкретно відповідають потребам внутрішньо переміщених осіб, а також висновок про необхідність підготовки єдиного інтегрованого документа, який заповнить прогалини (так з'явилися *Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни*).

Спеціальний представник відповідає за виявлення потреб внутрішньо переміщених осіб і визначає принципи поведінки з ними, але не несе жодних обов'язків, адже не має оперативного мандату. Відповідно до свого манда-

ту, він веде діалог та інформаційно-пропагандистську роботу з урядами та третіми сторонами, що займаються питаннями прав людини (внутрішньо переміщених осіб), водночас сприяє зміцненню міжнародної діяльності в цій галузі. Спеціальний представник працює також над захистом і просуванням прав, викладених в Керівних принципах з питань переміщення осіб усередині країни, регулярно відвідує країни, привертаючи увагу урядів та інших зацікавлених сторін до конкретних проблемних ситуацій, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами. До його повноважень входить і проведення національних та регіональних семінарів за участю установ і департаментів Організації Об'єднаних Націй, досліджень з прав людини (внутрішньо переміщених осіб). Усю зібрану інформацію Спеціальний представник подає у щорічній доповіді Комісії з прав людини та Генеральній Асамблеї.

Як результат, політика та робота Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців забезпечує захист і допомогу внутрішньо переміщеним особам на умовах, заснованих міжустановчим співробітництвом і встановлених Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в її резолюціях. Отже, допомога надається: якщо вона витребувана (санкціонована) Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй; за наявності мовчазної згоди національної влади країни, в якій перебувають внутрішньо переміщені особи, та необхідних ресурсів; з урахуванням оперативних міркувань (наприклад, безпека персоналу, доступ до переміщених осіб тощо).

Однак основна відповідальність за забезпечення захисту та надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам лежить на владі держави, де відбуваються вимушені міграційні процеси. Внутрішньо переміщеним особам, які стали жертвами порушень міжнародних норм в

області прав людини й міжнародного права, повинен бути наданий повний і недискримінаційний доступ до ефективної допомоги і правосуддя.

Починаючи з 2014 р. і по сьогодні Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй та його представництво в Україні активно допомагають постраждалим громадянам нашої держави. Основна увага приділяється питанням у сфері захисту, свободи пересування, гуманітарної допомоги, доступу та доступності житла для внутрішньо переміщених осіб тощо.

3) *Спеціальні засоби (методи, способи)*, що дозволяють ефективно забезпечувати та захищати права внутрішньо переміщених осіб як у просторі, так і в часі, завжди повинні вдосконалюватися й поліпшуватися. Так, у 2005 р. втілений у життя «кластерний підхід» (детальніше – **Тема 7**).

Запитання для самоконтролю

1. Які наявні *основні форми захисту суб'єктивних прав* внутрішньо переміщених осіб?

2. У чому полягає *юрисдикційна форма захисту суб'єктивних прав* внутрішньо переміщених осіб?

3. Яка *різниця між загальним і спеціальним порядком юрисдикційного захисту порушених прав*?

4. Які *особливості неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав* внутрішньо переміщених осіб?

5. Які *способи неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав* внутрішньо переміщених осіб найбільш ефективні?

6. Що таке *самозахист* і які його *суттєві ознаки*?

7. У чому проявляється *особливість медіації* як неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб?

8. Який *нормативно-правовий акт* закріплює *принцип* забезпечення конструктивної взаємодії та діалогу між внутрішньо переміщеними особами й територіальними громадами?

9. Які *основні завдання* покладені на Ради внутрішньо переміщених осіб?

10. *Хто з внутрішньо переміщених осіб має переважне право на надання житла для тимчасового проживання?*

11. *На які групи можна поділити інститути громадянського суспільства, основним напрямком діяльності яких є забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб?*

12. *Яка суть резолюції CM/Res(2022)2 Комітету міністрів Ради Європи?*

13. *Що таке залишкова юрисдикція Європейського суду з прав людини?*

14. *У чому полягає «новий інтервенціоналізм»?*

15. *Які основні елементи включає механізм імплементації міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб?*

16. *Яку міжнародну організацію, що займається питаннями забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб можна віднести до спеціалізованих?*

17. *Коли і ким засновано посаду Спеціального представника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з прав людини внутрішньо переміщених осіб?*

18. *У яких основних сферах працює Спеціальний представник з прав людини внутрішньо переміщених осіб?*

Список літератури:

1. Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Хмельницький, 28 вересня 2023 р.). 2023. 49 с.

2. Алімова І. Практика зарубіжних країн у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 1. С. 54–63.

3. Бовкун Е. М. Неурядові організації в системі захисту конституційних прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 15–20.

4. Боняк В. О. Діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 323–335.

5. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Медіація як цінність : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2023. 466 с.

6. Грекул-Ковалик Т. А. Значення інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 16–17 травня 2024 р. / ред. кол. : С. В. Джолос (відп. ред.) та ін. Черкаси : видавець Третяков О. М., 2024. С. 25–28. URL : <http://surl.li/oxiouo>.

7. Демиденко А. Л. Неурядові правозахисні організації і захист прав у Європейському суді з прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 586–590.

8. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. URL : <http://surl.li/ktjozq>.

9. Замашкіна О. Д. Комплексна допомога з соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57 (1). С. 204–209.

10. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : монографія / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2018. 268 с.

11. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / уклад. : Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, К. В. Степаненко, О. С. Чепік-Трегубенко ; ред. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС, 2020. 364 с.

12. Землякова В. О. Міжнародні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 18–19 травня 2023 р.) / редколегія : проф. А. М. Куліш, В. В. Миргород-Карпова, А. В. Стеблянко. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 69–72.

13. Костас Параскева. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та ін-

ших стандартів Ради Європи : посібник. Київ, 2017. 152 с.

14. Котляр О. І. Внутрішньо переміщені особи: міжнародні орієнтири захисту. *Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове видання*. 2015. № 4. С. 432–435.

15. Кошляк Н. Е. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 134–138.*

16. Кошляк Н. Е. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні : теоретико-правова характеристика : дис....д-ра філософії. Дніпро, 2024. 270 с.

17. Кошляк Н. Е. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 червня 2022 р., м. Кропивницький). Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 129–131.*

18. Логвиненко Б. О. Поняття та загальна характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 603–614.

19. Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 37. С. 170–177.

20. Марченко А. В. Методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 161–165.

21. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 245–255.

22. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 129–136.

23. Нестеренко Л. Б. Діалог як інструмент комунікації в територіальних громадах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 135–141.

24. Нестеренко Л. Б. Медіація як ефективний спосіб захисту прав людини у спорах за участі органів публічної адміністрації. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали V Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці : Технодрок, 2022. С. 146–148.

25. Ольшанецька О. Б. Роль нотаріуса у процесі захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Т. 1. С. 93–98.

26. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Людське право на медіацію. *Право України*. 2020. Вип. 7. С. 212–229.

27. Передерій О. С. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 57–63.

28. Передерій О. С. Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 28–33.

29. Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А. Роль старостинських округів в адаптації внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 36–41.

30. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.

31. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.

32. Про затвердження Комплексної програми підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, інших постраждалих від війни на 2024 рік : Розпорядження Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 14 грудня 2023 р. № 1285-р. URL : <http://surl.li/iuseef>.

33. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text>.

34. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 582. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019-%D0%BF#Text>.

35. Про затвердження Регіональної програми компенсації частини процентної ставки за іпотечними кредитами окремих категорій громадян у Чернівецькій області на 2023–2025 роки : Розпорядження Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 26 липня 2023 р. № 662-р. URL : <http://surl.li/apqxqu>.

36. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1997. № 24. Ст. 170.

37. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1364-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-integraciyi-v-a1364r>.

38. Резолюція 1708 (2010) : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5a6d>.

39. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Актуальні проблеми захисту майнових прав внутрішньо переміщеними особами. *Здійснен-*

ня та захист прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет ; за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород, 2018. 168 с.

40. Січко Д. С. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 133–143.

41. Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України : матеріали базового курсу для суддів. 2022. 174 с. URL : <https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>.

42. Тарасенко О. В., Рондяк К. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : практичні аспекти : посібник. Київ : К.І.С., 2020. 94 с.

43. Титикало Р. Компетенції органів місцевого самоврядування щодо захисту прав ВПО. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. С. 43–49. URL : <http://surl.li/iheind>.

44. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 6. С. 153–160.

45. Хрестова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи : проєкт Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 301 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Особливості правового статусу мігрантів.
2. Види мігрантів: загальна характеристика.
3. Форми міграції фізичних осіб.
4. Нелегальна міграція в Україні: проблеми протидії.
5. Основні принципи захисту прав мігрантів.
6. Особливості захисту прав літніх людей-мігрантів.
7. Правове й інституційне забезпечення міграційної політики України.
8. Загальна характеристика системи суб'єктів захисту прав мігрантів в Україні.
9. Законодавство України з питань міграції.
10. Особливості судового захисту прав мігрантів.
11. Регіональний досвід у сфері захисту прав мігрантів.
12. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів.
13. Діяльність Міжнародної організації з міграції та Міжнародної організації праці: визначення правового статусу.
14. Міжнародно-правові документи, що регулюють питання міграції: загальна характеристика.
15. Історичні передумови виникнення та становлення механізмів захисту прав мігрантів і біженців.
16. Роль Ліги Націй у становленні організаційно-правових основ захисту шукачів притулку.
17. Інститут притулку: поняття та загальна характеристика.
18. Міжнародний офіс Нансена у справах біженців.
19. Регіональні та національні підходи до розуміння поняття «біженець».
20. Права біженців у контексті прав людини.
21. Правовий статус біженців в Україні.
22. Основоволожні принципи правового статусу біженців.
23. Гарантії захисту прав і свобод біженців.
24. Особливості захисту прав дітей-біженців.

25. Примусові міграції та проблеми захисту біженців в Україні.
26. Право біженців на ефективний засіб національного захисту.
27. Національна практика у справах захисту прав біженців в Україні: судові та позасудові механізми.
28. Захист прав та інтересів біженців з України.
29. Правові проблеми визначення підстав відмови у наданні статусу біженця.
30. Умови та порядок видачі фізичних осіб-біженців відповідно до законодавства України.
31. Діяльність неурядових організацій в Україні у сфері захисту прав мігрантів та біженців.
32. Інститут омбудсмена: повноваження й діяльність у сфері захисту прав і свобод мігрантів і біженців.
33. Регіональні механізми захисту прав біженців.
34. Міжамериканський досвід захисту прав мігрантів і біженців.
35. Картахенська декларація про біженців для країн Латинської Америки 1984 р.
36. Нью-Йоркська декларація про біженців і мігрантів 2016 р.
37. Африканська система захисту прав біженців.
38. Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці 1969 р.
39. Діяльність Співдружності Незалежних Держав у сфері захисту прав мігрантів і біженців.
40. Міждержавний фонд Співдружності Незалежних Держав допомоги біженцям.
41. Європейська система захисту прав мігрантів і біженців.
42. Захист прав мігрантів і біженців, що здійснює Організація з безпеки та співробітництва в Європі.
43. Захист прав біженців на рівні Організації Об'єднаних Націй.
44. Агентство Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

45. Управління верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

46. Спеціальні доповідачі Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав мігрантів і біженців.

47. Міжнародно-правові стандарти прав шукачів притулку.

48. Інститут захисту прав біженців у системі міжнародно-правового захисту прав людини.

49. Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1951 р.: передумови прийняття та значення.

50. Протокол Організації Об'єднаних Націй 1967 р. про статус біженців: особливості застосування.

51. Причини вимушеного внутрішнього переміщення: загальна характеристика.

52. «Біженець» і «внутрішньо переміщена особа»: точки дотику та розмежування.

53. Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни: історико-правове підґрунтя прийняття та практичне значення.

54. Система прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

55. Сутнісний зміст прав внутрішньо переміщених осіб: поняття та загальна характеристика.

56. Процедура визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб: доцільність і значення.

57. Нормативно-правове регулювання питань вимушеного внутрішнього переміщення на території України.

58. «Кластерний підхід»: поняття та значення.

59. Довідка про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб: загальна характеристика.

60. Підстави для скасування довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

61. Гарантії прав внутрішньо переміщених осіб: «статичний» і «динамічний» підходи.

62. Загальна характеристика джерел, що закріплюють гарантії статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

63. Особливості пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

64. Фізична ідентифікація для громадян пенсійного віку з числа внутрішньо переміщених осіб.

65. Право на працю для внутрішньо переміщених осіб: особливості здійснення та захисту.

66. Особливості реалізації та захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб.

67. Комплексні національні програми пільгової оренди, будівництва, реконструкції та придбання нового житла для постраждалого населення в Україні.

68. Концепція позитивних зобов'язань держави у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

69. Рівний доступ до освіти для внутрішньо переміщених осіб: реалізація та захист.

70. Діджиталізація (цифровізація) сфер суспільного життя для внутрішньо переміщених осіб: реалії та перспективи розвитку.

71. Основні форми захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб.

72. Юрисдикційна форма захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб.

73. Загальний і спеціальний порядок юрисдикційного захисту порушених прав внутрішньо переміщених осіб.

74. Особливості неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб.

75. Способи неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб.

76. Самозахист і його суттєві ознаки.

77. Особливості медіації як неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб.

78. Принцип забезпечення конструктивної взаємодії та діалогу між внутрішньо переміщеними особами й територіальними громадами: поняття та значення.

79. Рада внутрішньо переміщених осіб: сфери впливу та основні завдання.

80. Переважне право внутрішньо переміщених осіб на надання житла для тимчасового проживання.

81. Інститути громадянського суспільства у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

82. Резолюція CM/Res(2022)2 Комітету міністрів Ради Європи: загальна характеристика та значення для захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

83. Залишкова юрисдикція Європейського суду з прав людини та виклики для внутрішньо переміщених осіб.

84. Основні елементи механізму імплементації міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

85. Спеціальний представник Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з прав людини внутрішньо переміщених осіб: особливості діяльності та повноваження.

**ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДЛЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ**

1. Міграція як спосіб реалізації права на свободу пересування.
2. Міграційні процеси: поняття, ознаки, типи.
3. Процеси міграції у розвитку правової акультурації.
4. Юридичні підстави зміни правового статусу іноземців та осіб без громадянства у процесі міграції.
5. Специфіка міграційних нормативно-правових актів.
6. Інститут трудової міграції в міграційному праві України.
7. Зовнішня трудова міграція: проблеми та реалії сьогодення.
8. Інтелектуальна трудова міграція.
9. Подолання негативного впливу міграційних процесів на формування інтелектуального трудового потенціалу України.
10. Значення громадянства в міграційному праві.
11. Законодавчі гарантії забезпечення доступності правосуддя для мігрантів.
12. Проблеми пенсійного забезпечення трудових мігрантів.
13. Реалізація прав трудових мігрантів у сфері соціального страхування.
14. Міграційні виклики для Європейського Союзу.
15. Правове регулювання міграційних процесів у США, Великій Британії та Канаді.
16. Правовий статус Державної міграційної служби.
17. Роль Державної прикордонної служби України в державному адмініструванні міграційних правовідносин.
18. Наслідки міграції для України після підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.
19. «Процесуальні мігранти» у господарському судочинстві: зловживання чи право.

20. Торгівля людьми та незаконне ввезення мігрантів: проблеми розмежування.

21. Соціально-правовий механізм захисту трудових мігрантів.

22. Сімейна міграція: проблеми та шляхи подолання.

23. Реєстрація іноземних трудових мігрантів в Україні як засіб протидії дискримінації.

24. Конституційно-правове регулювання міграційних процесів в Україні.

25. Адміністративна відповідальність у сфері міграції.

26. Кримінальна відповідальність у сфері міграції.

27. Юридична відповідальність посадових осіб Державної міграційної служби України.

28. Поширення національного режиму на мігрантів і біженців у питаннях юридичної відповідальності.

29. Соціально-економічний вплив на регіональні міграційні процеси.

30. Криза біженців та міграційна політика Європейського Союзу.

31. Захист прав біженців у рамках Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

32. Захист прав та інтересів українців, що перебувають за кордоном унаслідок російської агресії.

33. Договірний механізм Африканської системи захисту прав біженців.

34. Європейські стандарти захисту прав біженців.

35. Принцип заборони дискримінації в міжнародному праві захисту біженців.

36. Принцип верховенства права та правові засади системи захисту біженців.

37. Проблеми міжнародно-правового забезпечення діяльності Організації Об'єднаних Націй у сфері захисту прав біженців.

38. Імплементация міжнародних стандартів щодо захисту прав біженців у національне законодавство.

39. Державна охорона сімейних прав біженців.

40. Захист соціально-економічних прав біженців.

41. Тимчасовий захист і статус біженця в контексті української кризи.
42. Інститут притулку: поняття, ознаки, сутність.
43. Міжнародне та національне право України про притулок.
44. «Притулок» і «статус біженця»: співвідношення понять.
45. Роль неурядових організацій у системі захисту прав біженців.
46. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про допомогу внутрішньо переміщеним особам в Україні.
47. Доктрина міжнародного права щодо переміщених осіб у світлі прав людини.
48. Африканський Союз і становлення регіонального підходу щодо внутрішньо переміщених осіб.
49. Принцип заборони дискримінації та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.
50. Захист персональних даних внутрішньо переміщених осіб.
51. Захист права внутрішньо переміщених осіб на повагу до сімейного та приватного життя і житла.
52. Здійснення та захист права на охорону здоров'я внутрішньо переміщеними особами.
53. Захист права власності внутрішньо переміщеними особами.
54. Правове регулювання соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні.
55. Проблеми реформування соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні.
56. Інформаційне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.
57. Гарантії зайнятості внутрішньо переміщених осіб в Україні.
58. Проблеми здійснення та захисту окремих прав дітьми-внутрішньо переміщеними особами.
59. Трудові гарантії внутрішньо переміщених осіб.

60. Особливості надання відпустки в умовах воєнного стану для внутрішньо переміщених осіб.

61. Безоплатна правова допомога як інструмент допомоги внутрішньо переміщеним особам.

62. Взаємодія громадянського суспільства та держави в забезпеченні соціалізації, адаптації та зайнятості внутрішньо переміщених осіб.

63. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

64. Неурядові правозахисні організації і захист прав внутрішньо переміщених осіб у Європейському суді з прав людини.

65. Роль ОБСЄ у реалізації міжнародних стандартів щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Біженець – особа, яка не є громадянином України та яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або за політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може або ж не бажає користуватися захистом цієї країни, унаслідок цих побоювань (*національне визначення*).

Біженець – особа, яка внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р., маючи обґрунтовані побоювання стати жертвами переслідувань за ознакою расової належності, громадянства, релігії, належності до певної соціальної групи або політичних поглядів, знаходиться за межами країни своєї національної належності і яка не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом унаслідок таких побоювань; або ж, не маючи визначеного громадянства й знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання у результаті подібних подій, не може або ж не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань (*конвенційне визначення*).

Видворення – засіб примусового виконання депортації.

Вимушений мігрант – особа, яка мігрує, щоб втекти від переслідувань, конфліктів, утисків, природних або техногенних катастроф, погіршення стану навколишнього середовища або інших ситуацій, що загрожують життю, свободі чи засобам до існування.

Внутрішньо переміщена особа – це громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, яка постійно проживає в Україні та у результаті збройних конфліктів, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав лю-

дини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру або з метою уникнення негативних наслідків таких проявів змушена була покинути своє місце проживання (*національне визначення*).

Внутрішньо переміщена особа – особа або група осіб, які були змушені покинути своє місце проживання (звичне місце перебування), зокрема, внаслідок або з метою уникнення збройного конфлікту, тривалого насильства, порушень прав людини, стихійних лих або техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон (*міжнародне визначення*).

Депортація – підстава для анулювання дозволу на перебування, а, отже, законна причина для від'їзду.

Дитина, розлучена із сім'єю – особа віком до 18 років, яка прибуває або прибула в Україну без супроводу батьків або одного з батьків, баби, діда, повнолітнього брата або сестри, опікуна чи піклувальника, призначеного відповідно до законодавства країни походження, або будь-якої іншої повнолітньої особи, яка до прибуття в Україну добровільно чи за звичаєм країни походження взяла на себе відповідальність за піклування про дитину.

Довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи – документ, який підтверджує факт внутрішнього переміщення.

Довідка про звернення за захистом в Україні – документ, що посвідчує законність перебування особи на території України з моменту звернення із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, до остаточного вирішення питання щодо визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, чи видворення з території України та є дійсним для реалізації прав і виконання обов'язків, передбачених чинним законодавством України.

Додатковий захист – форма захисту, що надається в Україні в індивідуальному порядку іноземцям та особам без громадянства, які прибули або перебувають в Україні та не можуть або не бажають повернутися до країни своєї громадянської належності або попередньої країни постійного проживання через обставини, що загрожують їхньому життю, безпеці, свободі.

Документований мігрант – мігрант, який відповідає всім правовим вимогам для в'їзду, перебування і, де це можливо, роботи в країні призначення.

Заборона вислання або примусового повернення – недопущення видворення (добровільного або примусового), екстрадиції, передачі або іншого примусового переміщення за межі України осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Законні представники дітей, розлучених із сім'єю – органи опіки та піклування, опікуни та піклувальники, призначені відповідно до законодавства України, керівники лікувальних, навчальних та інших дитячих закладів.

Ідентифікація особи – заходи, пов'язані з перевіркою адміністративними органами особи заявника, який звертається із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і немає документів, що посвідчують особу, або наявні документи – фальшиві.

Інститут громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб – форма забезпечення балансу суспільних, корпоративних групових, приватних та інших інтересів внутрішньо переміщених осіб, підґрунтям якої виступає динамічна взаємодія об'єднань громадян з державними інституціями.

Країна громадянської належності – держава, громадянином (підданим) якої є особа. Однак, якщо особа має більше одного громадянства та без поважних причин, що впливають з обґрунтованого побоювання, не користується захистом однієї з держав, громадянином (підданим) якої вона є, то вона не вважається такою, що не має захисту держави, громадянином (підданим) якої вона є.

Країна попереднього постійного проживання особи без громадянства – країна, в якій особа без громадянства постійно проживала до прибуття в Україну.

Країна походження – країна (країни), громадянином якої є іноземець, або країна, в якій особа без громадянства має постійне місце проживання.

Легальний мігрант – мігрант, який має право на в'їзд і перебування в країні відповідно до законодавства країни або міжнародних угод, стороною яких є країна, і який має необхідні документи, що підтверджують його легальний статус у країні.

Мігрант – фізична особа, яка є громадянином іншої країни (країни походження), отримала дозвіл на працевлаштування та посвідку на тимчасове проживання в порядку, встановленому законодавством іншої країни (країни виконання роботи), і на законних підставах здійснює оплачувану трудову діяльність на території країни виконання роботи протягом певного строку на підставі трудового договору з роботодавцем – резидентом країни виконання роботи або (з урахуванням положень законодавства країни виконання роботи) прирівняним до нього роботодавцем.

Мігрант із нерегульованим статусом – особа, яка не має законного статусу в приймаючій (транзитній) країні через нелегальний в'їзд або закінчення встановленого терміну перебування.

Міграція – безперервний процес переміщення особи, зумовлений взаємодією чотирьох основних факторів: початкового місця проживання мігранта, стадії міграції, місця в'їзду та особистих факторів.

Міжнародний захист прав мігрантів і біженців – сукупність норм, які визначають права та свободи мігрантів і біженців, спільні для міжнародного співтовариства, встановлюють зобов'язання держав зміцнювати, гарантувати й захищати ці права та свободи, а також забезпечують юридичні можливості для індивідів здійснювати й захищати свої визнані права та свободи.

Міжнародний механізм захисту прав мігрантів і біженців – спеціалізовані міжнародні інструменти, організації та органи, які безпосередньо займаються захистом прав цих категорій осіб.

Напівлегальний (квазілегальний) мігрант – особа, яка в'їжджає в країну на законних підставах, тобто за наявності візи, але відмовляється виїхати внаслідок різних обставин і залишається в країні після закінчення терміну, визначеного в'їзною візою.

Новий інтервенціоналізм – врегулювання державами різного роду конфліктів, що реалізують при цьому власні амбітні інтереси за допомогою «брудних» засобів, провокуючи цим самим зростання вимушеного переміщення у межах країн сучасного світу.

Нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, яка перетнула державний кордон з ухиленням від прикордонного контролю поза пунктом пропуску або в пункті пропуску через державний кордон і негайно не звернулася із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, чи про надання притулку.

Неюрисдикційна (позасудова) форма захисту суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб – використання особою заходів для захисту своїх порушених прав

без залучення державних органів (інформування правопорушника про вчинене ним правопорушення, пропозиція вирішити спір шляхом переговорів, самозахист).

Посвідчення біженця – паспортний документ, що посвідчує особу власника та підтверджує факт визнання його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав і виконання обов’язків, передбачених чинним законодавством України.

Посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту – паспортний документ, що посвідчує особу власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує додаткового захисту, і є дійсним для реалізації прав і виконання обов’язків, передбачених чинним законодавством України.

Посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист – паспортний документ, що посвідчує особу власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує тимчасового захисту, і є дійсним для реалізації прав і виконання обов’язків, передбачених чинним законодавством України.

Правовий захист мігрантів і біженців – державна примусова діяльність, спрямована на відновлення порушених прав і забезпечення виконання юридичних зобов’язань цих вразливих категорій осіб.

Правовий статус мігрантів і біженців – сукупність прав та обов’язків у системі права, що визначається особливостями їхнього правового становища.

Принцип захисту прав мігрантів і біженців – основа будь-якої інституційної діяльності, що спрямована на забезпечення і захист законних можливостей та інтересів мігрантів і біженців; конкретна ідея механізму правового регулювання, яка існує абстрактно й виражає загальну волю держави; основні, фундаментальні вихідні положення та загальна сукупність правових ідей правового регулювання суспільних відносин, що

виникають у сфері формування, а також реалізації державою заходів щодо забезпечення та захисту прав мігрантів і біженців, визначених Конституцією, іншими нормативно-правовими актами.

Принцип верховенства права у сфері захисту прав мігрантів і біженців – правове регулювання суспільних відносин у сфері гарантій і захисту прав мігрантів та біженців, що ґрунтується виключно у правовій площині.

Принцип відкритості у сфері захисту прав мігрантів і біженців – у контексті міграційної політики та тенденцій глобалізації відкритість має наслідки не лише на рівні товарів, послуг, технологій та інформації, але й на рівні особистості.

Принцип відповідності основам української ментальності у сфері захисту прав мігрантів і біженців – міграційна політика України не повинна руйнувати або підривати кроки, що вживаються національними органами влади на шляху до членства в європейське співтовариство, і не повинна впливати на суспільний вибір щодо майбутньої моделі цивілізації.

Принцип гендерної рівності та гендерного партнерства у сфері захисту прав мігрантів і біженців – полягає у тому, що мобільність людини не залежить від її статі, а дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації – неприпустима. Принцип також декларує право на возз'єднання сім'ї.

Принцип гуманізму у сфері захисту прав мігрантів і біженців – міграція часто ґрунтується не лише на доцільності (трудова та освітня мобільність), але й на суто людських факторах (потреба в політичному притулку, міграція через війну, екологічні чи техногенні катастрофи тощо).

Принцип доцільності у сфері захисту прав мігрантів і біженців – міграційні процеси повинні відповідати економіч-

ним, політичним, гуманітарним запитам і потребам суспільства, а в разі відсутності такої відповідності – коригуватися.

Принцип єдності та диференціації у сфері захисту прав мігрантів і біженців – правове забезпечення основних інтересів і можливостей мігрантів і біженців визначається як загальними положеннями, так і спеціальними нормами, що стосуються лише цих категорій, як осіб зі специфічними правовими статусами.

Принцип законності у сфері захисту прав мігрантів і біженців – компетентні органи держави в процесі реалізації заходів щодо захисту прав мігрантів і біженців зобов'язані здійснювати свою діяльність виключно на підставі норм чинного законодавства.

Принцип запобігання будь-яким проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості у сфері захисту прав мігрантів і біженців – акцентує увагу на повазі до інших культур, нетерпимості до будь-якої дискримінації за національною, расовою, релігійною чи іншою ознакою, а також передбачає формування соціальної згуртованості в межах культурного розмаїття при збереженні власної ідентичності.

Принцип рівного розподілу навантаження прийому та розселення мігрантів і біженців між усіма державами – суть полягає в тому, що країни походження, так само як і країни прибутку, беруть участь у визначенні долі мігрантів і біженців.

Принцип рівності у сфері захисту прав мігрантів і біженців – проявляється у тому, що мігранти та біженці визнаються повністю рівними в основних правах з усіма іншими, а тому їхні права й інтереси повинні захищатися і забезпечуватися державою.

Пункти тимчасового розміщення біженців – місця тимчасового розміщення осіб, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та

стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також осіб, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту.

Регіональна міжнародна організація – об’єднання держав, що розташовані в межах певного регіону земної кулі (Європи, Африки, Південної чи Латинської Америки і т. д.).

Суб’єкт захисту прав мігрантів і біженців – учасник правовідносин у сфері захисту прав мігрантів і біженців, який уповноважений вживати позитивних заходів для запобігання порушенням, визнання та відновлення порушених прав, а також відшкодування шкоди, завданої порушенням цих прав.

Сутнісний зміст прав внутрішньо переміщених осіб – наявність у суб’єкта (носія прав) необхідних здібностей (можливостей), що дозволяють йому реалізовувати свої домагання на предмет суб’єктивного публічного права.

Тимчасовий захист – форма захисту, винятковий практичний захід обмеженої тривалості, що надається в Україні іноземцям та особам без громадянства, які масово в’їхали в Україну і не можуть повернутися до країни постійного проживання через обставини, визначені чинним законодавством України.

Третя безпечна країна – країна, в якій особа перебувала до прибуття в Україну і в якій могла подати заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, за винятком випадків, коли особа проїжджає через територію цієї країни.

Трипартизм – основний принцип діяльності Міжнародної організації праці, що полягає у практиці тристоронніх консультацій і тристоронньому представництві: представництві урядів, роботодавців і представників працівників.

Універсальний механізм захисту прав мігрантів і біженців – інституції та організації, які необмежені національними чи регіональними кордонами, а поширюють свою діяльність по всьому світу.

Юридичні гарантії прав і свобод мігрантів і біженців – діяльність органів, що займаються справами мігрантів і біженців, основний обов’язок яких проявляється у створенні необхідних умов для забезпечення захисту прав і свобод цих категорій осіб.

Юрисдикційна форма захисту суб’єктивних прав внутрішньо переміщених осіб – здійснення відповідних заходів судами, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та нотаріусами в межах їх повноважень, передбачених законом.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ

№ п/п	Завдання	URL-адреса	QR-код
1.	Проаналізуйте справу «Нур та Інші проти України» на предмет правомірності відхилення Європейським судом з прав людини вимог деяких заявників щодо справедливої сатисфакції	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f38#Text	
2.	З врахуванням базових умов прийнятності заяви та відповідно до Інструкції щодо захисту в Європейському суді з прав людини прав, порушених під час збройного конфлікту, підготуйте індивідуальну заяву	http://surl.li/ocqmv	
3.	Опрацюйте Постанову Верховного Суду у справі № 640/15365/20 від 27 травня 2021 р. та охарактеризуйте зміст принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі	http://surl.li/ocqpf (с. 70)	
4.	«Право на доступ до суду не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням. Однак ці обмеження не повинні обмежувати доступ до судів такою мірою, що сама суть права доступу до правосуддя підриватиметься». Поміркуйте та обґрунтуйте це твердження, опрацювавши справу «Касановас проти Франції»	http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/vws441.htm	

5.	Проаналізуйте застосування практики Європейського суду з прав людини у справах шукачів захисту відповідно до Постанови Верховного Суду у справі № 826/26196/15 від 24 жовтня 2018 р.	https://reyestr.court.gov.ua/Revizew/77417130	
6.	З урахуванням Постанови Верховного Суду у справі № 813/3813/16 від 20 січня 2020 р. визначте умови, за наявності яких правовий статус біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, не надається	https://reyestr.court.gov.ua/Revizew/86999816	
7.	Визначте умови для надання додаткових форм захисту особам, які не відповідають конвенційним критеріям отримання статусу біженця (Постанова Верховного Суду у справі № 820/1276/16 від 6 вересня 2019 р.)	http://surl.li/ocqpf (с. 40)	
8.	З'ясуйте обов'язки міграційної служби під час процедури визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, з урахуванням Постанови Верховного Суду у справі № 826/6949/16 від 5 червня 2019 р.	https://reyestr.court.gov.ua/Revizew/82194395	
9.	Керуючись Постановою Верховного Суду у справі № 815/1016/16 від 26 лютого 2018 р. визначте підстави для відмови в прийнятті заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту	http://surl.li/ocqpf (с. 60)	

10.	Охарактеризуйте <i>критерії для надавання додаткових форм захисту</i> , скориставшись Постановою Верховного Суду у справі № 820/1276/16 від 6 вересня 2019 р.	https://reyestr.court.gov.ua/Review/84077199	
11.	Визначте <i>особливості звернення за притулком за новими обставинами</i> (справи Європейського суду з прав людини «М. Д. та М. А. проти Бельгії», «Л. О. проти Франції»)	http://surl.li/odmkr (с. 34)	
12.	Визначте <i>умови прийнятності свідчень особи, яка бажає отримати статус біженця, та доказів, що їх підтверджують</i> , проаналізувавши Постанову Верховного Суду у справі № 818/1151/15 від 7 лютого 2018 р.	https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288061	
13.	«Загальновідомі факти про країну походження не потребують доведення». <i>Спростіть або ж доведіть це твердження</i> , керуючись Постановою Верховного Суду у справі № 520/12078/19 від 31 березня 2021 р.	http://surl.li/ocqpf (с. 34)	
14.	З урахуванням Постанови Верховного Суду у справі № 815/4141/17 від 28 листопада 2018 р., з'ясуйте <i>можливі наслідки наявності розбіжностей у відомостях</i> , отриманих під час проведення співбесіди з особою, яка бажає отримати статус біженця чи особою, яка потребує додаткового захисту?	http://surl.li/ocqpf (с. 46)	

15.	Сімейні або інші причини особистого характеру, прагнення змін та поліпшення рівня життєвих умов, коли особа переїжджає виключно з економічних міркувань, не вважаються критеріями отримання статусу біженця, або особи, яка потребує додаткового захисту. <i>Який статус у цієї категорії осіб відповідно до чинного законодавства України та судової практики? (Постанова Верховного Суду у справі № 815/5486/16 від 20 червня 2019 р.)</i>	https://reyestr.court.gov.ua/Revizew/82498998	
16.	<i>З'ясуйте критерії системності утисків чи переслідувань</i> владою громадян, опрацювавши Постанову Верховного Суду у справі № 818/493/16 від 7 листопада 2018 р.	http://surl.li/ocqpf (с. 8)	
17.	Охарактеризуйте <i>складові елементи обґрунтованого побоювання стати жертвою переслідування</i> , з використанням практики Верховного Суду України (Постанова Верховного Суду у справі № 826/6847/16 від 18 липня 2019 р. про обґрунтоване побоювання стати жертвою переслідування)	https://reyestr.court.gov.ua/Revizew/83142402	
18.	Установіть, за яких випадків може виникнути <i>ситуація біженства sur place</i> , розглянувши справу Європейського суду з прав людини «А. А. проти Швейцарії»	http://surl.li/odmkr (с. 32)	

19.	Чи може бути <i>перешкодою</i> в прийнятті заяви чи прийнятті об'єктивного рішення щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту <i>ненадання документального доказу усних тверджень?</i> (Постанова Верховного Суду у справі № 826/1053/17 від 4 грудня 2019 р.).	http://su.rl.li/ocqpf (с. 14)	
20.	Чи повинно бути <i>обґрунтоване небажання особи</i> , яка звертається до міграційної служби про надання статусу біженця, або особи, яка потребує додаткового захисту, повернутися в країну громадянської належності? (Постанова Верховного Суду у справі № 815/2038/17 від 26 квітня 2018 р.).	http://su.rl.li/ocqpf (с. 45)	
21.	Опрацюйте <i>Керівні принципи з питань переміщення осіб всередині країни (1998 р.)</i> та поясніть доктрину «суверенітету як відповідальності», яка закладена в їх основу.	http://su.rl.li/rmrvia	
22.	Охарактеризуйте <i>основні постулати концепції сутнісного змісту права</i> , проаналізувавши Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 р.	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text	

23.	Чи можна вважати відсутність за місцем проживання <i>підставою для припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеним особам?</i> (Постанова Верховного Суду України у справі № 263/7763/17 від 6 лютого 2018 р.)	https://vl.ko.court.gov.ua/sud1010/press-centr/news/461974/	
24.	З урахуванням <i>стратегічних цілей, закріплених у Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року від 7 квітня 2023 р.,</i> доведіть, що <i>рівний доступ до освіти є важливим показником інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.</i>	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text	
25.	З якою метою <i>дітей зі статусом внутрішньо переміщених осіб</i> варто відносити до категорії дітей із <i>особливими освітніми потребами?</i> (Лист Міністерства освіти й науки України «Щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками» від 12 грудня 2019 р. № 1/9-766).	http://surl.li/ltspbh	
26.	Обґрунтуйте <i>важливість ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою</i> з урахуванням Рішення Верховного Суду від 3 травня 2018 р. № 805/402/18 у зразковій справі про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеної особи.	https://supremecourt.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_9901	

		<u>20 18</u>	
27.	З'ясуйте, чи визнаються документи, видані окупаційною владою росії, на тимчасово непідконтрольній території України, ознайомившись із Постановою Верховного Суду України від 22 жовтня 2018 року № 235/2357/17.	https://verdictum.ligazakon.net/document/77310529	
28.	Визначте суть принципу забезпечення конструктивної взаємодії та діалогу між внутрішньо переміщеними особами й територіальними громадами, місцевими державними органами влади, органами місцевого самоврядування, що приймають відповідних осіб, на якому базується Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року від 28 жовтня 2021 р.	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text	
29.	Чи обов'язкова наявність у дитини статусу внутрішньо переміщеної особи при вирішенні питання щодо можливості надання їй статусу особи, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів? (Постанова Верховного Суду України від 24 січня 2023 р. № 360/3668/18).	https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040	
30.	З'ясуйте можливі причини призупинення соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб крізь призму аналізу Постанови Верховного Суду України від 19 березня 2024 р. № 643/8436/18.	https://lpd.court.gov.ua/adjudication/43413	

ДОДАТОК Д

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ЩОДО МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ

№ п/п	Назва	URL-адреса	QR-код
1.	Азіз проти Кіпру	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_335#Text	
2.	Амуур проти Франції	https://www.refworld.org.ru/docid/530337b54.html	
3.	Бадер та Канбор проти Швеції	http://surl.li/ocqby	
4.	Байсаков та інші проти України	https://zakon.cc/law/document/read/974_545	
5.	Бах проти Сполученого Королівства	http://surl.li/ocqdb	

6.	Бігаєва проти Греції	https://www.refworld.org.ru/docid/555edf794.html	
7.	Бурмич та інші проти України	http://surl.li/isogaq	
8.	Де Томаззо проти Італії	http://surl.li/ocpzt	
9.	Денізсі та інші проти Кіпру	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_032#Text	
10.	Джабарі проти Туреччини	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_002#Text	
11.	Доган та інші проти Туреччини	http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=630	
12.	Дубовик проти України	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_516#Text	

13.	Кіпр проти Туреччини	http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=381	
14.	М.С.С. проти Бельгії та Греції	https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?docid=529f352d4	
15.	Медведев та інші проти Франції	http://surl.li/ocpxe	
16.	Мехемі проти Франції	https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183747	
17.	Мозер проти Республіки Молдова і Росії	https://rm.coe.int/16806b5928	
18.	Мокалалл проти України	http://consultant.parus.ua/?doc=080TKDCBD7	
19.	Папошвілі проти Бельгії	http://surl.li/odlad	

20.	Пономарьов проти Болгарії	http://surl.li/odljn	
21.	Рисовський проти України	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text	
22.	Сааді проти Сполученого Королівства	http://surl.li/odllf	
23.	Сакхінадзе та інші проти Грузії	http://surl.li/tbdwtj	
24.	Секеровіч та Пасаліч проти Боснії та Герцеговини	http://surl.li/acnswz	
25.	Селигененко та інші проти України	https://rm.coe.int/legal-summary-selygenenko-and-others-v-ukraine-ukr/1680a595f2	
26.	Сьорінг проти Великобританії	https://ips.ligazakon.net/document/SO2491	

27.	Тадеччі та МакКал проти Італії	<u>http://surl.li/odlsk</u>	
28.	Тімішев проти Росії	<u>http://surl.li/odlxn</u>	
29.	Хірсі Джамаа та інші проти Італії	<u>http://surl.li/odmbk</u>	
30.	Цезар та інші проти України	<u>https://protocol.ua/ua/tsezar ta inshi proti ukraini/</u>	
31.	Чахал проти Великобританії	<u>https://precedent.in.ua/2016/04/08/chahal-protyv-soedynennogo-korolevst/</u>	

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агентство ООН у справах біженців: 25 років в Україні, 70 років у світі : брошура. Київ, 2020. 28 с.
2. Актуальна судова практика Верховного Суду на користь шукачів захисту у справах щодо вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту (актуальні правові позиції за період з 2018 р. по 2021 р.). Київ, 2021. 81 с.
3. Актуальні проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Хмельницький, 28 вересня 2023 р.). 2023. 49 с.
4. Алімова І. Практика зарубіжних країн у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 1. С. 54–63.
5. Алмаші І. М., Алмаші М. М. Еволюція визначення поняття «біженець». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 63–69.
6. Амелічева Л. Право на гідну працю трудових мігрантів в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 54–58.
7. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові аспекти регулювання вимушеної міграції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : «Право»*. 2024. Вип. 81. Ч 3. С. 229–236.
8. Аракелян М. Р. Міжнародно-правовий захист прав людини: навч.-метод. посібн. Київ : вид-во Фенікс, 2019. 194 с.
9. Артьомова А. Актуальні аспекти міграційного права та сучасні демографічні проблеми України. *Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. пр. / ред. кол. : І. В. Артьомов (гол. ред.) та ін.* Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 1 (20). С. 106–117. URL : <http://surl.li/wfgznm>.
10. Афанасьєва М. В. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу, м. Одеса, 10 лютого, 2023 р. Одеса : НУ «ОЮА», 2023. С. 71–77.

11. Барегамян С. Х. Міжнародні та конституційні гарантії захисту прав громадян України у сфері міжнародної праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 41–45.

12. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 216 с.

13. Безпалова О. І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 квітня 2017 р.). Ужгород, 2017. С. 10–19. URL : <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1149>.

14. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.

15. Белов Д. М., Белова М. В. Конституційно-правові засади статусу окремих категорії громадян (на прикладі біженців). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : «Право»*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 65–70.

16. Белов Д. М., Белова М. В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 47–52.

17. Белов Д. М., Белова М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.

18. Бисага Ю. М., Белов Д. М., Нечипорук К. О. Закордонні українці та біженці : співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 380–386.

19. Бисага Ю., Нечипорук К. Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Право»*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 310–314.

20. Бичай Р. Р. Концептуальне осмислення міграційної політики як складової системи національної безпеки держави.

Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2023. Вип. 93. С. 233–247.

21. Біла-Тіунова Л. Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 194–205.

22. Бльок Н. В. Правовий статус трудових мігрантів : поняття, зміст, законодавче закріплення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Юридичні науки». 2021. № 3 (31). С. 137–143.

23. Бльок Н. В. Термінологія та понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 142–147.

24. Бовкун Е. М. Набуття, реалізація і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 66–69.

25. Бовкун Е. М. Неурядові організації в системі захисту конституційних прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 15–20.

26. Боєцька-Пономаренко Б. Т., Пономаренко О. В., Шевченко В. В. Типи міграції : оновлення бачення класифікації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 6–12.

27. Бойков А. Г. Обов'язки внутрішньо переміщених осіб як елемент їх правового статусу. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1. С. 48–53.

28. Боняк В. О. Діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 323–335.

29. Боняк В. О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 20–22.

30. Бортник Н. П. Вплив глобалізації на формування міграційних потоків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. Т. 1. № 6–1. С. 142–144.

31. Бортник Н. П., Малець М. Р. Статус біженця у контексті правової політики ЄС. *Наше право*. 2020. № 4. С. 156–162.
32. Босий В. П. Поняття юридичних гарантій адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). Т. 4. С. 80–84.
33. Бровко Н. І. Проблеми правового статусу українських мігрантів в умовах військової агресії РФ. *Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. Біла Церква, 2022. С. 27–29.
34. Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в контексті сучасних міграційних процесів в Україні. *Грані*. 2022. № 11. С. 56–68.
35. Бурак В. Про галузеву спрямованість законодавства в механізмі захисту трудових прав працівників в Україні. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 134–136.
36. Буроменський М. В. Міжнародний захист прав людини та права біженців : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2002. 160 с.
37. Бурак С. Правовий статус працівника-мігранта у Європейському Союзі. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36. Ч. 2. С. 114–124.
38. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду прав людини. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2017. 28 с.
39. Варивода В. І. Організація діяльності Державної міграційної служби : запобігання нелегальній міграції в Україні. *Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ* : матеріали круглого столу (24 квітня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2013. С. 25–27.
40. Ватаманюк А. Нормативно-правове регулювання у наданні соціальних послуг біженцям в Іспанії. *Modern Historical and Political Issues : Journal in Historical & Political Sciences*. 2019. № 39. Р. 110–115.

41. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб : проєкт Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» в межах Плану Дій Ради Європи для України 2015–2017. 2016. 164 с. URL : <http://surl.li/uxpdxg>
42. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 7–№ 9. Ст. 48.
43. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 6 серпня 1982 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870.
44. Відлер О. М. Загальноєвропейський досвід протидії нелегальній міграції. *Інвестиції : практика та досвід*. 2016. № 2. С. 72–76.
45. Відлер О. М. Поняття та сутність державного управління міграційними процесами у сфері протидії нелегальній міграції. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=935>.
46. Вітренко Л. Р. Проблеми захисту шукачів притулку в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування : виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 грудня 2019 р.). 2019. С. 10–11. URL : <http://surl.li/rakdul>.
47. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
48. Войтович Р. Глобальна міграція та її виклики суспільному розвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 2. С. 3–13.
49. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Медіація як цінність : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2023. 466 с.
50. Гаращенко Л. П., Гаврилевська О. О. Способи міжнародно-правового захисту трудових прав працівників. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 94–98.

51. Гартманн Себастьян. Людяність і безпека – основні принципи захисту прав біженців. 7 березня 2024 р. URL : <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/jevropla/ljudjanist-i-bezpeka-osnovni-principi-zakhistu-prav-bizhenciv-2061/>.

52. Герасименко Є. С. Регіональні стандарти визначення біженців і їх відмежування від суміжних категорій мігрантів. *Право і суспільство*. 2020. № 6 (2). Ч. 1. С. 147–153.

53. Глобальний договір щодо біженців : коротка довідка від агентства ООН у справах біженців. 2018. Серпень. URL : <http://surl.li/almbcc>.

54. Голованець В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 136–140.

55. Горбачова І. В. Міжнародна організація з міграції в Україні : аналітичний аспект. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 55–60.

56. Городецький О. О. Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 62–68.

57. Гороть З. А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 49–54.

58. Грабова Я. О. Конституційно-правовий статус внутрішньо-переміщених осіб в Україні. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч. 2. Кн. 2. С. 47–51.

59. Грекул-Ковалик Т. А. Доступ і доступність до юридичної освіти: теоретико-правовий аналіз. *Particularities of training future lawyers amidst the European integration* : збірник матеріалів науково-педагогічного стажування у Куявському університеті у Вроцлавеку (Республіка Польща, 29 травня – 9 липня 2023 р.). С. 15–19.

60. Грекул-Ковалик Т. А. Захист прав мігрантів і біженців : навчальний посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2024. 200 с.

61. Грекул-Ковалик Т. А. Значення інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав внутрішньо переміще-

них осіб. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 16–17 травня 2024 р. / Ред. кол. : С. В. Джонос (відп. ред.) та ін. Черкаси : видавець Третьков О. М., 2024. С. 25–28. URL : <http://surl.li/oxiouo>.

62. Грекул-Ковалик Т. А. Право на освіту: виклики для внутрішньо переміщених осіб. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 8. С. 38–44. URL : <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/77>.

63. Грекул-Ковалик Т. А. Сімейні права внутрішньо переміщених осіб: принципи захисту й охорони. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VII Міжнародного правничого форуму, 28 травня 2024 р., м. Чернівці / Уклад. І. В. Ковбас, І. І. Бабін, О. І. Ющик, І. Ж. Торончук, П. І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2024. С. 45–48. URL : <http://surl.li/hgocqh>.

64. Грицай І. Поняття «внутрішньо переміщеної особи» в юридичній науці та шляхи його вдосконалення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 127–132.

65. Гудима-Підвербецька М. Міграція як спосіб реалізації права на свободу пересування. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріак (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 83–86.

66. Гурін Д. Правовий статус Державної міграційної служби в забезпеченні реалізації державної політики у сфері міграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 144–148.

67. Дацюк Т. К., Мирошніченко В. О., Волченко Н. В. Визначення міжнародно-правового статусу біженців у сучасних воєнних реаліях (український досвід). *Академічні візії*. 2023. № 17. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/277/244>.

68. Демиденко А. Види неурядових правозахисних організацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : «Право»*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 316–321.

69. Демиденко А. Л. Неурядові правозахисні організації і захист прав у Європейському суді з прав людини. *Аналітично-*

порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 586–590.

70. Демчишина В. Р. Захист прав біженців в рамках Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Правові системи : науково-практичний електронний фаховий журнал*. 2015. № 5/6. С. 16–28.

71. Демчишина В. Р. Принципи міграційної політики Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 325–328.

72. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 632. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2020-%D0%BF#Text>.

73. Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 328. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2022-%D0%BF#Text>.

74. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 450. URL : <http://surl.li/snail>.

75. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 450. URL : <http://surl.li/snail>.

76. Джуган В. О Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67.

77. Дмитрук Б. П., Светлова Н. М. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. *Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1. С. 18–27.

78. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 415 с.

79. Дяченко В. Визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 89–98.

80. Європейська Комісія гарантує захист прав дітей-біженців з України. 2 березня 2022 р. URL : <http://surl.li/copmpw>.

81. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL : <http://surl.li/kmbapc>.

82. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів : Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text.

83. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. URL : <http://surl.li/ktjozq>.

84. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *European historical studies*. 2019. № 14. С. 83–100.

85. Завгородня В. М., Полянська Є. А. Поняття та категорії вимушених мігрантів у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 402–405.

86. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

87. Загальні принципи, які вивів ЄСПЛ при вирішенні питань щодо видворення, питань біженців : суддя ВС Уханенко. 17 жовтня 2022 р. URL : <https://advokatpost.com/zahalni-pryntsyipy-iaki-vyviv-iespl-pry-vyrishenni-pytan-shchodo-vydvorennia-pytan-bizhentsiv-suddia-vs-ukhanenko/>.

88. Задорожній О. В., Поєдинок О. Р. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини : монографія. Київ : Фенікс, 2018. 718 с.

89. Замашкіна О. Д. Комплексна допомога з соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57 (1). С. 204–209.

90. Запара С. І., Роговенко О. В. Щодо класифікацій міграцій за правовим статусом. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали Третньої Міжнародної науково-практичної конференції. Суми, 2020. С. 141–143.

91. Заставна О. П. Захист прав мігрантів : практика ЄСПЛ. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 122–130.
92. Захаров Є. Що таке правозахист? Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL : <http://khpg.org/index.php?id=1084630553>.
93. Захарченко Л. М. Запобігання нелегальній міграції в Україні. *Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ* : матеріали круглого столу (24 квітня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2013. С. 37–40.
94. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : монографія / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2018. 268 с.
95. Захист прав мігрантів згідно з нормами Європейської конвенції про права людини і Європейської соціальної хартії : посібник для практикуючих юристів / Я. Ксістакіс. 2018. 108 с. URL : <https://rm.coe.int/16806f1407>.
96. Захист прав трудових мігрантів при працевлаштуванні за кордоном. 29 березня 2023 р. URL : <http://surl.li/bjeyug>.
97. Захистити права дітей-біженців з України. 2022. URL : <https://adcmemorial.org/uk/crossborderchildhoodua/>.
98. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / уклад. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, К. В. Степаненко, О. С. Чепік-Трегубенко ; ред. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС, 2020. 364 с.
99. Зволінська Я., Тарасенко О. Європейський суд з прав людини визнав порушення Україною виборчих прав внутрішньо переміщених осіб : аналіз рішення. URL : <https://r2p.org.ua/yesplrishennya/>.
100. Здебський О., Юровська Г., Шаповалова О. Проблеми питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб. URL : http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zdebskiy-SHapovalova_YUrovskaya.pdf.
101. Землякова В. О. Міжнародні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 18–19 травня

2023 р.) / редколегія: проф. А. М. Куліш, В. В. Миргород-Карпова, А. В. Стеблянко. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 69–72.

102. Іванова В. С., Сіваш О. М. Регламентація статусу біженців на міжнародному, регіональному й національному рівнях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 419–421.

103. Індикатори управління міграцією другий профіль 2021 – Україна. МОМ, Женева. International Organization for Migration (IOM), 2021. 38 с. URL : <http://surl.li/knleis>.

104. Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336–341.

105. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 70–75.

106. Калашник О. Пріоритет сталості сімейних зав'язків та возз'єднання сім'ї у справах про визнання шукача захисту та членів його родини біженцями або особами, які потребують додаткового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 81–85.

107. Калашник О. М. Особливості стандартів доказування при розгляді категорій справ щодо визнання особи біженцем. *Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні : до тижня права та 70-ї річниці Загальної декларації прав людини* : зб. наук. пр. за матер. круглого столу, Київ, 14 груд. 2018 р. / редкол. : І. А. Грицяк, С. В. Бобровник, С. О. Мосьондз, Т. О. Дідич та ін. Київ : Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2019. С. 85–86.

108. Каліущенко І. М. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 161–164.

109. Калюжний Р. А., Тимчик Г. С. Адміністративно-правовий статус, осіб, визнаних біженцями в Україні. Київ : МП «Леся», 2015. 192 с.

110. Камінська Н. В. Нові виклики і перспективи на шляху розвитку виборчого права. *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні* : матер. Міжнар. науково-практ. конфер. (15 грудня 2022 р.). Київ, 2022. С. 32–34.

111. Камінська Н. В. Проблеми реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2023. Вип. 3 (12). С. 22–34.

112. Камінська Н. В., Бойко В. І. Міжнародно-правові стандарти захисту внутрішньо переміщених осіб: теоретичні й практичні аспекти. *ScienceRise : Juridical Science*. 2023. № 3 (25). С. 57–63.

113. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.01 / Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків, 2021. 215 с.

114. Кармаза О. О. Засади забезпечення народного волевиявлення в умовах дії правового режиму воєнного стану на території України та після його припинення. *Освіта та наука в умовах війни : конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії* : матеріали Міжнародного круглого столу, (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 75–80.

115. Касьянова М. М. Діяльність міжнародних організацій з захисту прав мігрантів. *Історичні політологічні дослідження*. 2013. № 1 (51). С. 251–259.

116. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб всередині країни. 1998 р. URL : <http://surl.li/pbestg>.

117. Кобець М. П. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. *Порівняльне аналітичне право*. 2016. № 1. С. 199–202.

118. Коваленко О. Соціальна справедливість та трудова міграція : міжнародні стандарти та досвід України. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріак

(відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 151–153.

119. Коваль В. О. Адміністративно-правові проблеми надання статусу біженця в Україні. *Вісник вищого адміністративного суду України*. 2012. № 4. С. 50–56.

120. Коваль В. О. Поняття «біженець» в законодавстві України. *Право, суспільство та держава : форми взаємодії* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 березня 2012 р.). Т. 1. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012. С. 39–41.

121. Коваль В. О. Поняття «особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту» в законодавстві України. *Публічне адміністрування в сучасних умовах* : матеріали VII науково-практичного семінару (м. Київ, 24 травня 2012 р.). Київ : ФОП Ліпкан О.С., 2012. С. 93–95.

122. Кодекс належної практики у виборчих справах : Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії. Венеція, 18–19 жовтня 2002 р. URL : https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf.

123. Козинець І. Г., Козинець О. Г. Права біженців в контексті прав людини в сучасному світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 21–24.

124. Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 258–262.

125. Козін С. До питання міжнародно-правового захисту трудових прав мігрантів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 104–109.

126. Козін С. Сутність та особливості захисту трудових прав мігрантів. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 212–218.

127. Козін С. М. До проблеми визначення принципів захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 86–89.

128. Козін С. М. До характеристики системи суб'єктів захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник Міжнародного гу-*

манітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. № 46. С. 138–141.

129. Козін С. М. Міжнародний захист як вид захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3/2. С. 42–46.

130. Козін С. М. Особливості правового статусу мігрантів як суб'єктів трудового права. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 16. С. 106–111.

131. Конвенція ООН про права дитини : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789–ХІІ. Київ : Столиця, 1997. 31 с.

132. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : <http://surl.li/sniqcp>.

133. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. С. 141.

134. Кортюкова Т. О. Соціальний захист працюючих іммігрантів та їхніх сімей в Європейському Союзі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 262–266.

135. Косілова О. І. Правозахисні функції громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10 (190). С. 10–13.

136. Костас Параскева. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи : посібник. Київ, 2017. 152 с.

137. Костенко В. О. Міжнародні політико-правові інструменти міграційної політики як передумова політичної стабільності в демократичному суспільстві. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 191–201.

138. Котляр О. І. Внутрішньо переміщені особи: міжнародні орієнтири захисту. *Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове видання*. 2015. № 4. С. 432–435.

139. Котляр О. І. Співвідношення міжнародного права біженців та міжнародного права прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120. Ч. І. С. 200–208.

140. Кошляк Н. Е. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна*

безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 134–138.

141. Кошляк Н. Е. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика : дис. ... д-ра філософії. Дніпро, 2024. 270 с.

142. Кошляк Н. Е. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 червня 2022 р., м. Кропивницький). Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 129–131.

143. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 210 с.

144. Крахмальова К. О. Поняття, ознаки та зміст адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 114–118.

145. Крахмальова К. О. Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 43–45.

146. Крахмальова К. О. Проблема визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 137–145.

147. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 142–145.

148. Кузнецов С. О. Досвід регіонального співробітництва у протидії нелегальній міграції морем. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг-*

льною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 396–399.

149. Кулініч О. О. Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану : загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 59–63.

150. Кульчицький Т. Р. Особливості захисту прав внутрішньо переміщених осіб у сфері пенсійного забезпечення. *Тенденції та вектор розвитку науки в сучасному світі* : VI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція : тези доповідей, Дніпро, 30 квітня 2018 р. Ч. 1. Дніпро : НБК, 2018. С. 75–80.

151. Кхасраві О. З. Співвідношення понять «мігрант», «біженець», «переселенець», «внутрішньо переміщена особа». *Науковий вісник гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 77–80.

152. Левандовські К. М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 55. С. 88–93.

153. Литвинов Є. Укладення договорів в умовах війни за допомогою Дії. Найпоширеніші випадки, де можна скористатися електронним документообігом. URL : <http://surl.li/rlzvzb>.

154. Лісовська М. Захист прав трудових мігрантів: європейський досвід. *Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини* : матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 квітня 2017 р.). С. 73–77.

155. Логвиненко Б. О. Поняття та загальна характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 603–614.

156. Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 37. С. 170–177.

157. Лушпійенко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво і право*. 2017. № 2. С. 188–193.

158. Мадридський Міжнародний план дій з проблем старіння : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 8–12 квітня 2002 р. URL : <http://surl.li/bpazgb>.

159. Майкут Х. В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. Вип. 6–1 (2). С. 65–68.

160. Маковецька В. В. Забезпечення права дитини на належне виховання в сім'ї трудових мігрантів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1/2 (33/34). С. 212–215.

161. Максименко А. В., Рудой К. М. Ідентифікація та облік нелегальних мігрантів в Україні. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 84–88.

162. Малиновська О. А. Еміграція vs імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Demography and Social Economy*. 2019. № 1 (35). С. 69–81.

163. Малиновська О. А. Міграційна політика : глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

164. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Стратегія і тактика державного управління*. 2014. № 9. С. 154–163.

165. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6–11.

166. Мандзій С. В. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні : моногр. Київ : Людмила, 2023. 199 с.

167. Мануїлова К. В. Міжнародні стандарти захисту прав та свобод дітей під час збройних конфліктів як найбільш вразливої категорії осіб. С. 183–196. URL : <http://surl.li/pchthp>.

168. Маньгора В. В., Тельнюк С. Р. Особливості реалізації права на притулок громадянами України в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2022. №. 4 (43). С. 129–138.

169. Марценюк П. П. Перспективи вдосконалення законодавства України у сфері регулювання статусу біженців. *Форум права*. 2013. № 8. С. 258–261.

170. Марченко А. В. Методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 161–165.

171. Матковська Л. В. Пенсійне забезпечення трудових мігрантів. URL : <http://www.dniproradakherson.gov.ua/node/1340>.

172. Машкіна О. І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління*. 2022. Вип. 2. С. 99–112. URL : <http://surl.li/pnadpc>.

173. Мельник В. П. Інститути громадянського суспільства та їх роль у становленні недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю : науково-теоретичний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 65–70.

174. Мельничук О. І. Міжнародно-правові аспекти міграційної кризи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 62–67.

175. Менджул М. В. Державна охорона сімейних прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 193–197.

176. Менджул М. В. Окремі аспекти гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 106–109.

177. Менджул М. В. Принцип верховенства права та правові засади системи захисту біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 421–424.

178. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа» : порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 293–297.

179. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб : національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; канд. юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.

180. Микитенко Є. В. Щодо особливостей правового регулювання статусу біженців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 38–40.

181. Михайловський В. І. Внутрішньо переміщені особи – особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 151–155.

182. Міграційне право України : підручник /С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.

183. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей від 18 грудня 1990 р. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml

184. Міжнародні стандарти та практика Європейського суду з прав людини в сфері захисту прав потерпілих від дії особливих умов, зокрема, збройних конфліктів, окупації, анексії територій : офіційний веб-сайт Верховного суду України. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E03F84D554419C19C22580EB002428A1](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E03F84D554419C19C22580EB002428A1).

185. Міжнародно-правовий захист прав трудящих мігрантів в контексті сучасної міграційної політики : матеріали I міжнар. наук.-практич. інтернет-конф. (25 жовтня 2018 р.). Ірпінь : УДФС України, 2018. 112 с.

186. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12(26). С. 245–255.

187. Мішеніна А. С., Деркаченко Ю. В. Статус біженців в Україні та світі: загальний огляд. *Правова система: теорія і практика*. 2020. № 3. С. 113–119.

188. Москаль Г. Проблемні питання захисту прав трудящих-мігрантів та біженців. *Віче: журнал Верховної Ради України*. 2013. № 21. URL : <http://www.viche.info/journal/3932>.

189. Набуття статусу біженця або додаткового захисту : Державна міграційна служба України. 16 лютого 2017 р. URL : <http://surl.li/jijuam>.

190. Наливайко Л. Р. Внутрішньо переміщені особи : визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 34–39.

191. Наливайко Л. Р. Міграційне право : навч. посібник. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 256 с.

192. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 129–136.

193. Наливайко Л. Р., Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб : теоретико-правова характеристика : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2023. 196 с.

194. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб : теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.

195. Наливайко Л. Р., Мінакова Є. В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року) : теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2021. № 2. С. 31–36.

196. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навчальний посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

197. Науменко К. С. Особливості судового захисту трудових прав мігрантів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 217–220.

198. Національна судова практика розгляду спорів щодо примусового видворення : 2017–2011 pp. URL : <http://surl.li/gfqvrl>.

199. Національна судова практика розгляду спорів щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового захисту : 2019–2008 pp. URL : <http://surl.li/svwajn>.

200. Нестеренко Л. Б. Діалог як інструмент комунікації в територіальних громадах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 135–141.

201. Нестеренко Л. Б. Медіація як ефективний спосіб захисту прав людини у спорах за участі органів публічної адміністрації. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали V Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 146–148.

202. Ніколенко Л. М. Забезпечення реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 47–54.

203. Новак І. Внутрішньо переміщені особи в Україні : наміри щодо повернення. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 55–63.

204. Новікова О. Ф., Панькова О. В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України : стан, проблеми, шляхи розв’язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217–225.

205. Ногас Н. Міжнародний захист прав біженців і переміщених осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 110–116. URL : <http://surl.li/nlzttee>.

206. Носков А. П. Захист прав біженців у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 1. С. 87–89.

207. Нью-Йоркська декларація про біженців і мігрантів від 19 вересня 2016 р. URL : <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>.

208. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Верховного Суду у спорах щодо вирішення питання про визнання біженцем або особою, що потребує додаткового захисту. Київ, 2021. 64 с.

209. Олексин С. О. Доступ до конвенційних прав шукачів притулку : вибрана практика Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 443–447.

210. Ольшанецька О. Б. Роль нотаріуса у процесі захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Том 1. С. 93–98.

211. Орловська Н. Я. Нелегальна міграція: понятійні контексти та стратегічні напрями запобігання. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 109–115.

212. Павлів-Самойл Н. П. Вимушена міграція як наслідок порушених прав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 21. С. 70–76.

213. Павлів-Самойл Н. П. Вимушена міграція: міжнародні стандарти внутрішньо переміщених осіб у національному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 24. С. 35–40.

214. Павлова В. О. Біженці як правова фігура в сьогоденній політиці України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 218–224.

215. Панцерна А. Реалізація права на свободу пересування у контексті міграційних процесів. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол. : Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріак (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2020. С. 226–228.

216. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Людське право на медіацію. *Право України*. 2020. Вип. 7. С. 212–229.

217. Передерій О. С. Гарантування прав внутрішньо переміщених осіб у контексті забезпечення національної безпеки України (теоретико-правовий аспект). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. 28 (1). С. 176–181.

218. Передерій О. С. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 57–63.

219. Передерій О. С. Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 28–33.

220. Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А. Роль старостинських округів в адаптації внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 36–41.

221. Пирожков С. П. Правовий механізм реалізації прав біженців у Європейському Союзі. *Форум права*. 2012. №6. С. 28–30.

222. Повідомлення про захист прав дітей в українській кризі. Травень 2022 р. URL : <http://surl.li/pglcwx>.

223. Подоляка Т. Особливості реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 78–83.

224. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 250–262.

225. Посмітна В. В. Поняття та види мігрантів за національним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №. 2. С. 661–664.

226. Потапов А. Г. Правове регулювання статусу біженців в межах країн-учасниць ЄС : недоліки та шляхи їх усунення. *Правове регулювання економіки*. 2011. № 7. С. 63–67.

227. Права біженців під час воєнного стану в Україні: звернення правозахисників. 19 червня 2023 р. URL : <http://surl.li/efsevi>.

228. Права внутрішньо переміщених осіб. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 6 березня 2017 р. URL : <https://www.helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremischenyh-osib/>.

229. Права людини в сфері міграції та міжнародного захисту («притулку»). 19 березня 2016 р. URL : <http://surl.li/riuejq>.

230. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред. : О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 340 с.

231. Права робітників-мігрантів. Виклад фактів № 24 (Rev. 1) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. 72 с. URL : <https://library.khpg.org/index.php?id=1587300569>.

232. Права українських трудових мігрантів: як вплинула пандемія? 6 липня 2020 р. URL : <http://surl.li/nymf1w>.

233. Правові механізми регулювання міграційних процесів: монографія / кол. авт. : Н. П. Бортник, В. С. Канцір, М. М. Сірант, Р. І. Радейко, Т. В. Бачинський; за заг. ред. Н. П. Бортник. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. 892 с.

234. Практика Європейського суду з прав людини щодо біженців та шукачів притулку : практичний посібник. Київ, 2021. 74 с.

235. Принципи захисту прав людини та рекомендації щодо встановлення віку в контексті міграції : Рекомендація CM/Rec (2022) 22 Комітету міністрів державам-членам та Пояснювальний меморандум до неї. 80 с. URL : <http://surl.li/ytwvak>.

236. Про безпечну, впорядковану та законну міграцію : Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй від 10–11 грудня 2018 р. URL : <http://surl.li/eokkyl>.

237. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671–VI. *Відомості Верховної Ради*. 2012. № 16. Ст. 146.

238. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 8 липня 2011 р. № 30. Ст. 260. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

239. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

240. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Закон України від 3 листопада 2016 р. № 1731–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-19#Text>

241. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 921–VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/921-viii>.

242. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 5 березня 2015 р. № 245–VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/245-19>.

243. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 269. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-%D0%BF#Text>

244. Про громадянські та політичні права : Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

245. Про економічні, соціальні та культурні права : Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

246. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.

247. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.

248. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 49–51. Ст. 376.

249. Про зарахування до закладів дошкільної освіти дітей із числа внутрішньо переміщених осіб : Лист МОН № 1/3475-22 від 17 березня 2022 р. URL : <http://surl.li/gsnsg>.

250. Про затвердження Комплексної програми підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, інших постраждалих від війни на 2024 рік : Розпорядження Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 14 грудня 2023 р. № 1285-р. URL : <http://surl.li/iuseef>.

251. Про затвердження Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 605–р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR120605.html.

252. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL : <http://surl.li/pjfknb>.

253. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL : <http://surl.li/zughrc>.

254. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text>

255. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на територіях, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес : Наказ МОН України від 1 березня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>.

256. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Наказ МОН України від 24 травня 2016 р. № 560. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0795-16#Text>.

257. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 582. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019-%D0%BF#Text>.

258. Про затвердження Регіональної програми компенсації частини процентної ставки за іпотечними кредитами окремих категорій громадян у Чернівецькій області на 2023–2025 роки : Розпорядження Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації від 26 липня 2023 р. № 662-р. URL : <http://surl.li/apqxqu>.

259. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 р. № 637. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text>.

260. Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення : Конвенція МОП № 143 від 25 червня 1975 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163#Text.

261. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761–VIII. *Голос України*. 2015. № 221–222.

262. Про імміграцію : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2491–III : *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 41. Ст. 197.

263. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1997. № 24. Ст. 170.

264. Про національну поліцію : Закон України 2 липня 2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

265. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

266. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text>.

267. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

268. Про право та обов’язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи : Декларація ООН від 9 грудня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349.

269. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389–VIII. URL : <http://surl.li/oqktxx>.

270. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 липня 2011 р. № 3773–VI. Ст. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

271. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

272. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : Постанова Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text>.

273. Про статус біженців : Конвенція ООН від 28 липня 1951 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

274. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790–XII. *Відомості Верховної Ради*. 1993. № 3. Ст. 17.

275. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

276. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>.

277. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67–р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

278. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312–р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

279. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. URL : <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-shvalennya-strategiyi-integraciyi-vnutrishno-peremishhenyh-osib-ta-vprovadzhennya-dovgostrokovykh-rishen-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2020-roku/>.

280. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1364–р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-integraciyi-v-a1364r>.

281. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97–ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1998. № 20. Ст. 99.

282. Прокопенко І. П., Дерманська О. В. Правова регламентація статусу біженця в Україні, Франції, Німеччині та Італії. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 255–259.

283. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text.

284. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

285. Проценко Т. О. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 5–15.

286. Пушкіна О. В., Чебикіна Т. С. Гарантії захисту прав і свобод біженців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 164–167.

287. Резолюція 1708 (2010) : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5a6d>.

288. Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe : Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428ter meeting of the Ministers' Deputies. URL : <https://rm.coe.int/0900001680a5ed96>.

289. Рекомендації УВКБ ООН щодо процедури забезпечення найкращих інтересів : оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини. 2021. 240 с. URL : <http://surl.li/rfvsws>.

290. Рекомендація 1877 (2009) : Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab0>.

291. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 р. URL : <https://rm.coe.int/16806b5ab1>.

292. Рекомендація щодо захисту працівників-мігрантів у слабозрозвинених країнах і територіях № 100 від 22 червня 1955 р. : Генеральна конференція Міжнародної організації праці URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_239#Text.

293. Рогач О. Я., Менджул М. В. Припинення трудових відносин з ініціативи працівника-внутрішньо переміщеної особи та роботодавця. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 184–190.

294. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Актуальні проблеми захисту майнових прав внутрішньо переміщеними особами. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет ; за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород, 2018. 168 с.

295. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Судова практика у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 43–46.

296. Розвиток інститутів громадянського суспільства у 2020 році. URL : <https://minjust.gov.ua/en/news/ministry/rozvitok-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-u-2020-rotsi>.

297. Романова О. М. Правові реалії регулювання соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 60–63.

298. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків, 2018. 324 с.

299. Селіхов Д. А. Потреба в удосконаленні законодавства про допомогу внутрішньо переміщеним особам. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : «Право»*. 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 326–332.

300. Семенкова М. А. Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2021. 18 с.

301. Семенюк Р. Е. Правовий статус біженців і переміщених осіб. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 65–70.

302. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навчальний посібник. Київ, 2018. 194 с. URL : <http://surl.li/xksrnc>.

303. Сердюк О. В. Європейський суд з прав людини : розширення міграційної проблематики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 497–499. URL : <http://surl.li/evouhe>.

304. Ситник О. І., Сільвестрова О. Ю., Жук О. М. Міграційна політика: сутність, вихідні принципи, правові основи. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 164–172.

305. Сівак Н. О. Політика щодо біженців в Австрії, Данії і Великобританії після міграційної кризи 2015 року. *Соціально-*

політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2021. Вип. 5. С. 117–122.

306. Січко Д. С. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 133–143.

307. Склема Т. Ю. Загальна характеристика юридичних гарантів реалізації прав громадян України на трудову діяльність за кордоном. *Право і суспільство*. 2020. № 6–2. Ч. 2. С. 36–42.

308. Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. *Світгляд*. 2015. № 5 (55). С. 41–54.

309. Смешко М. І. Класифікація статусу мігрантів у міжнародному праві. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 42–49.

310. Соколов О. М. Юрисдикційний захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Т. 1. Вип. 6 (21). С. 112–115.

311. Сорока І. Права шукачів притулку в практиці УВКБ ООН. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 294–300. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/51.pdf>.

312. Соціально-економічна захищеність мігрантів : глобальні та регіональні аспекти / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. 266 с.

313. Ставнійчук А. П. Проблеми міжнародно-правового забезпечення діяльності ООН у сфері захисту прав біженців. *Молодий вчений*. 2023. № 8 (120). С. 53–59. URL : <http://surl.li/bsqijo>.

314. Статус біженця та тимчасовий захист: у чому різниця. 1 серпня 2023 р. URL : <https://iaa.org.ua/articles/status-bizhenczya-ta-tymchasovyj-zahyst-u-chomu-riznyczya/>.

315. Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців : Резолюція Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1950 р. № 428 (V). URL : <http://surl.li/kxiymlm>.

316. Столяр О. П. Вплив нелегальної міграції на сучасні американо-мексиканські відносини. *Гілея : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 115. С. 463–467.

317. Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України : мате-

ріали базового курсу для суддів. 2022. 174 с. URL : <https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>.

318. Тарасенко О. В., Рондяк К. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : практичні аспекти : посібник. Київ : К.І.С., 2020. 94 с.

319. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 404 с.

320. Терлецький С. В. Принципи відмови у наданні статусу біженця в Україні. *Право України*. 2015. № 5. С. 98–101.

321. Тимошек О. Принципи реалізації захисту конституційних прав та свобод іноземців в Україні. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2014. Серпень. 47–51.

322. Титикало Р. Компетенції органів місцевого самоврядування щодо захисту прав ВПО. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. С. 43–49. URL : <http://surl.li/iheind>.

323. Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А. Забезпечення та захист прав дітей-біженців з України: виклики сьогодення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. № 68. С. 149–152. URL : <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc68/31.pdf>.

324. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 6. С. 153–160.

325. Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України : тези доповідей круглого столу (12 грудня 2018 р., м. Київ) / за заг. ред Черасова А. В. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 137 с.

326. Трюхан О. А. Право працівників-мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 178–183.

327. Українські мігранти на ринку праці ЄС: що змінилося за час війни? 8 квітня 2024 р. URL : <http://surl.li/kksvhm>.

328. Федорова А., Святун О. Основні права тимчасово захищених осіб з України в країнах ЄС. Сучасні проблеми розвит-

ку міжнародного та європейського права : монографія / заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. В. Копійки. Київ, 2023. С. 199–220.

329. Харитонов Р. Ф., Шишименко О. І. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів у ЄС: сучасний стан. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 87–90.

330. Хижняк Л. М., Андрющенко А. І. Інформаційне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід України. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19–20. С. 20–28.

331. Хомишина І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884 (16). С. 186–192.

332. Христова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи : проєкт Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право. 2020. 301 с.

333. Христова Ю. В., Федьора О. М. Виселення іноземців та осіб без громадянства: національний та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. №. 1. Т. 2. С. 261–264.

334. Цекалова Н. І. Індивідуальні суб'єкти міжнародно-правових відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. № 10–1. Т. 1. С. 168–172.

335. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

336. Ченшова Н. В. Проблематика вдосконалення законодавства України у сфері регулювання статусу біженця та його гармонізації з правом Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 64–72.

337. Чиркін А. С., Храпська А. О. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародно-правове регулювання та досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 102–105.

338. Чуєнко В. «Європейська криза біженців» як найактуальніша проблема Європейського Союзу. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2016. Серпень. С. 212–216.

339. Чуєнко В. Історичні передумови виникнення та періодизація становлення правового статусу біженців у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 310–315.

340. Чуєнко В. І. Європейська криза біженства: причини формування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Право»*. 2017. Вип. 43. С. 211–215.

341. Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі: сучасний стан і перспективи розвитку. Харків, 2018. 224 с.

342. Чуєнко В. І. Принципи міжнародно-правового статусу біженців. *Право та інновації*. 2018. № 2 (22). С. 111–118.

343. Шамраєва В. М. Захист окремих груп осіб на рівні ООН та в рамках регіональних систем захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 278–284.

344. Шамраєва В. М. Основні етапи формування спільної міграційної політики ЄС. URL : http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf.

345. Шаптала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій : проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1. С. 57–69. URL : <https://doi.org/10.33270/01222302.57>.

346. Шестакова Н. О. Аспекти визначення поняття «біженець» в міжнародному праві. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (7). С. 26–30.

347. Шимченко Л. А. Міграційні процеси в Україні в період повномасштабної війни: безпекові гарантії та правові можливості. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 57. С. 120–125.

348. Щодо зарахування учнів та вихованців, батьки яких змінюють місце проживання, до навчальних закладів у 2013–2014 навчальному році : Лист МОН № 1/9–171 від 24 березня 2014 р. URL : <http://surl.li/snamu>.

349. Щодо захисту трудових та соціальних прав мігрантів та використання міграції в інтересах розвитку. 25 травня 2021 р. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/shchodo-zakhystu-trudovykh-ta-sotsialnykh-prav-mihrantiv-ta>.

350. Щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками : Лист МОН № 1/9–766 від 12 грудня 2019 р. URL : <http://surl.li/ciejv>.

351. Щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України: Лист МОН № 1/9–310 від 12 червня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-310729-14#Text>.

352. Ядловська О. С. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 188–203.

353. Якимчук М., Соломко С., Самороков В. Правовий статус українських біженців у країнах Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 619–625.

354. Яцкевич І. Право на соціальне забезпечення трудових мігрантів у Європейському Союзі. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 62–67.

Навчальне видання

Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна

**ЗАХИСТ ПРАВ
МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ**
Навчальний посібник

2-ге видання, доповнене та перероблене

Відповідальна за випуск *Гураленко Н. А.*

Літературна редакторка *Колодій О. В.*

Підписано до друку __. __. 2024. Формат 60 x 84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 18,8.

Обл. вид. арк. __. Тираж __. Зам. ____

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.